

PROF. DR. ZENONAS IVINSKIS

PIRMASIS LIETUVOS KARALIUS MINDAUGAS IR JO PALIKIMAS

Atspaudas

iš

L. K. M. Akademijos *Metraščių* I tomo

53-116 psl.

DR. KAZYS PEKUS
ARCHYVAS

ROMA 1965

PIRMASIS LIETUVOS KARALIUS MINDAUGAS IR JO PALIKIMAS

MINDAUGO MIRTIES 700 METŲ (1263-1963) SUKAKČIAI ATŽYMĖTI

- I. Įvadas — šešios galutinai neištirtos Mindaugo laikų problemos.
- II. Lietuvių karo žygiai į kaimynus ir valstybės pradžia.
- III. Sąjunga prieš Mindaugą. Jo krikštas ir karūnacija.
- IV. Tolimesni Mindaugo santykiai su kaimynais ir jo politikos charakteristika.
- V. Du dešimtmečiai Mindaugui žuvus: septynmetis vidaus neramumų (1263-1270) ir Traidenis (1270-1282).

I. ĮVADAS — ŠEŠIOS GALUTINAI NEIŠTIRTOS MINDAUGO LAIKŲ PROBLEMOS

Lietuvos istorijoje per eilę šimtmečių yra pasireiškę ištisa galerija didžių valdovų, pasižymėjusių kunigaikščių, gabių karo vadų, iškilių politikų. Patys lietuviai savo dėmesį daugiausia yra sutelkę prie kelių pačių stambiųjų vyrų, Lietuvos valstybės statytojų, savo veikimo pėdsakus stipriai įrėžusių tautos praeityje. Du jų kai kuriais atžvilgiais turi panašumo. Tai pirmasis lietuvių tautos valdovas, paprastai laikomas Lietuvos valstybės įkūrėju, *formaliai vainikuotas* jos karalius. Dar labiau lietuvio dėmesį nuo seno traukia garsas ir darbai kito valdovo. Visu savo veikimu jis reiškėsi kaip didis karalius, bet mirtis sutrukdė jam užsidėti karališką karūną. Abu tuos du valdovus jungia vienas bendras bruožas: judviejų politikos ir veikimo klausimais istorikai, nors apie abu yra gana daug rašę, iki šiol dar tebesiginčia, nepajėgdami suderinti kai kurių prieštaravimų, negalėdami pasakyti galutinio žodžio dėl kai kurių problemų. Suprantama, tie du vyrai tai Mindaugas ir Vytautas. Apie žymųjį Kęstutaitį yra tikrai bent keliasdešimt kartų daugiau medžiagos negu apie pirmąjį Lietuvos karalių, apie kurį ši kartą tekalbėsime. Bet ir apie jį daug rašyta!

Apie Mindaugą, palyginti, daug tyrinėjimų yra davę svetimtaučiai, ypač lenkai ir vokiečiai¹. Šiek tiek prisidėjo ir rusai. Ir pačių lietuvių studijų bei straipsnių apie Mindaugą ir jo laikų Lietuvą yra nepalyginamai daugiau negu apie tokius žymius XIV amž. valdovus, kaip Gediminas, Algirdas, Kęstutis. Vien universitetinių disertacijų apie Mindaugą yra trys. Pirmasis lietuvis buvo kun. dr. J. Totoraitis, kuris beveik prieš 60 metų Šveicarijos Friburge pas prof. G. Schnürerį parašė plačiai žinomą disertaciją (išspausdinta 1905 m.). Už poros dešimtmečių sekė irgi vokiška kun. dr. J. Stakausko disertacija, kuri buvo 1934 m. Kaune sulietuvinta ir papildyta. 1948 m. Romoje Gregorianos universitete trečią disertaciją apie Mindaugą parašė itališkai kun. dr. A. Juška. Kad ir ne formalia disertacija apie Mindaugą reikia laikyti kan. A. Steponaičio studiją (Kaunas 1937)².

Nors įvairiais mindauginės epochos klausimais yra įvairių specialių studijų, tačiau šaltinių trūkumai neleidžia atsakyti į eilę svarbių klausimų. Neskaitant popiežiaus Inocento IV laiškų (bulių) Mindaugui ir jo vardu išduotų Livonijos ordinui dovanojinių dokumentų, iš tiesų teturime Mindaugo laikams tik dvi pagrindines kronikas. Svarbiausia jų — Livonijos ordino žemėje rašytoji, Eiliuotinė Livonijos kronika³. Iš 12.017 eilučių Mindaugo laikams apdairus poetas yra paskyręs daugiau negu trečdalį kronikos.

Kita svarbi kronika — vėl *priešo* žemės šaltinis — yra Mindaugui gana nepalankus Ipatijaus metraštis⁴. Iš Lietuvos XIII amž. istorijos jis duoda visą eilę svarbių faktų, nežinomų Eiliuotinės kronikos autoriui. Apie Lietuvos vidaus įvykius Ipatijaus kronistas buvo neblogai informuotas. Tad dabar samprotaujama, jog XIII amž. antrojoje pusėje Vaišvilko dvaro vienuolis buvo parašęs dingusį Lietuvos metraštį. Sprendžiant iš Ipatijaus kronikoje panaudotų ištraukų, jis turėjęs apimti Mindaugo, Vaišvilko ir Traidenio laikus⁵.

¹ Žiūr. gale bibliografinį sąrašą.

² Pilnus titulus žiūr. bibliogr. sąrašė. Kan. A. Steponaitis savo disertacijos Friburge pas prof. G. Schnürerį I pasaulinio karo metu nebegalėjo užbaigti, nes — dėl intensyvaus šalpos darbo, ypač lietuvių karo belaisvių šelpimo Vokietijoje — studijas turėjo pertraukti (žiūr. KAN. A. STEPONAITIS, *Tėvynėje ir pasauly. Prisiminimai ir apybraižos*, Brooklyn, N.Y. 1962, 94-95). Iš surinktos Mindaugo laikotarpio medžiagos A. Steponaitis paskelbė savo darbą lietuviškai.

³ Plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Eilėtoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas*, Židinsys, 1936, XXIV, 10 nr., 289-302. Z. I[VINSKIS], *Eiliuotinė Livonijos kronika*, LE V, 1955, 396-397.

⁴ K. Avž. [AVIŽONIS], *Ipatijaus kronika*, LE IX, 1956, 44-45.

⁵ V. T. PAŠUTO, *Obrazovaniye Litovskogo gosudarstva*. Akademiya Nauk

Kitose įvairiose svetimųjų kronikose Mindaugas labai atsitiktinai teužsimenamas.

Patys lietuviai apie Mindaugą jokių kronikinių užrašų vėlesnėms kartoms neišlaikė. Žinia, pirmoji iki mūsų dienų išlikusi lietuvių istoriografija teprasideda nuo Vytauto laikų. Net platesnioji (antroji) Lietuvos metraščio redakcija (iš XVI amž. pirmosios pusės), kildindama lietuvius iš romėnų, tepripildė Lietuvos istorijos pradžią įvairiausiais neistoriškais vardais⁶. Jie nerandami jokiose XII-XIII amžių versmėse. O paties Mindaugo vardo metraštyje *visai nėra*. Taip atsitiko todėl, kad į Lietuvos metraščio užuomazgą buvo įjungta žinomoji XIV a. nuotrupa *Origo regis Jagyelo et Witholdi ducum Lithuaniae*⁷. Šitoji didžiųjų Lietuvos kunigaikščių «Kilmė» teprasideda Gedimino giminės išskaičiavimu ir baigiasi pirmuoju Vytauto pabėgimu į Ordiną. Tik trečioje Lietuvos metraščio redakcijoje (vad. Bychovco kronikoje), surašytoje XVI amž. antroje pusėje, tepaminimas Mindaugas⁸. Bet ten randamos visos žinios apie Mindaugą yra tik *nurašytos* iš Ipatijaus kronikos. Kadangi prieš stovykloje surašytoji Ipatijaus kronikos dalis Mindaugui neturėjo gero žodžio, tai ir Lietuvos Metraščio trečioje redakcijoje paduotos apie jį žinios yra gana nepalankios⁹.

Žymios šaltinių spragos yra palikusios bent šešias Mindaugo laikų problemas neišspręstas, ar iš viso neišsprendžiamas. Pati didžioji problema yra, ar iš tiesų Mindaugas buvo tikrasis Lietuvos valstybės suvienytojas. H. Paszkiewicz¹⁰ pirmasis yra atkreipęs

SSSR. Institut Istorii, Maskva 1959, 38-42. H. LOWMIAŃSKI, *Uwagi o genezie państwa Litewskiego*, Przegląd Historyczny, 1961, I nr., 127-146.

⁶ PSRL XVII, 234-235, 250-251, 304, 365-366, 430-431.

⁷ PSRL XVII, 219-226.

⁸ PSRL XVII, 481-482. Plačiau apie Lietuvos metraščius: Z. I[VINSKIS], *Metraščiai*, LE XVIII, 1959, 307-310 (ten nurodyta reikalinga bibliografija). Mindaugą liečiantį Bychovco kronikos tekstą žiūr. ir lietuviškame vertime: K. A. MATULAITIS, *III Lietuvos Metraštis. Bychovco kronika ir jos autentiškumas*, Tautos Praeitis, I, 4 knyga, 1962, 572-573.

⁹ Esą Mindaugas buvęs žiaurus, šalinęs (žudęs) arba išvijęs kitus kunigus, nepakentęs sau nieko priešingo (lygiai tas pat PSRL II, 858-860). Jo krikštas buvęs apgaulingas, jis slapta garbinęs savo dievus ir tt. (tas pat PSRL II, 839). Tas pat ir apie Mindaugo pasiuntinių siuntimą Rygon pas Ordino magistrą, ten dovanų teikimą ir kt. Tik pačių žinių mažiau. Iš dalies nepalankiai apie Mindaugą kalbėjo 1582 m. savo garsioje kronikoje M. STYJKOWSKI (*Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, Varšuva 1846, I, 288), nors kronistas iš viso patiekė daugiau kitų žinių, kurios Bychovco kronikai nežinomos.

¹⁰ H. PASZKIEWICZ, *Litwa przed Mendogiem*, Pamietnik V Zjazdu historyków Polskich we Lwowie, 1930, I, 246-258; Diskusijos: II, 1931, 76-80.

dėmesį, jog Lietuvos valstybė esanti jau buvusi įkurta prieš Mindaugą. Tad, J. Latkowskio nurodyta Mindaugo valdžioje lietuvių susivienijimo data (1226-36), kurios dauguma iki šiol laikėsi, buvo gerokai *paankstinta*. H. Lowmiański metėsi į kitą kraštutinumą. Sugretindamas eilę kronikinių faktų, jis darė išvadą, jog tik 1254-1258 m. Mindaugas teuzėmęs visą Aukštaičių plotą¹¹.

Antras likęs miglotas klausimas yra paties Mindaugo *genealogija*. Dar reikia įrodyti, ar Lietuvos metraštyje ir M. Strykovskio kronikoje¹² minimasis Mindaugo tėvas Ringaudas iš tikrųjų tokiu vardu vadinosi. Eiliuotinė Livonijos kronika tepasako, jog Mindaugo tėvas buvo « didis kunigas »¹³. Nėra duomenų teigti, kad Mindaugo tėvas nesivadino Ringaudu, bet iki šiol tai neįrodyta. Iš kitos Mindaugo giminės vardu nežinomas tik vienas Mindaugo brolis Dausprungas. Kitų jo brolių ir seserų vardai niekur neminimi. Ir paties Mindaugo vaikų klausimas nėra tiksliai išaiškintas. Jis turėjo ne tik tris sūnus (Vaišvilką, Ruklį ir Rupeikį), bet dar daugiau šeimos. Neaišku, ar sūnų Ruklį galima identifikuoti su Girstučiu, minimu Mindaugo vardu duotuose dokumentuose¹⁴. Taip pat neaišku, ar Mindaugas teturėjo tik dvi dukteris, kurių viena tapo antrąja žmona Haličo Danieliaus, o antra ištekėjo už šio sūnaus Švarno¹⁵.

Ne mažesnės svarbos turi trečias klausimas, būtent, kur buvo Mindaugo sostinė. Jo « sostapilio » įieškota net keliose Žemaičių vietose. Specialiai tuo klausimu užsiėmė atskiruose straipsniuose eilė istorijos tyrinėtojų ir jos mėgėjų¹⁶. Yra paaiškėję, kad pradinė Mindaugo « Lietuva » ir jo valdomos tėviškos pilys tebus apėmusios plotą tarp Nemuno, Neries ir Merkio, t.y. pietvakarių Aukštaičių sritį. H. Paszkiewicz tad Mindaugo sostine laikė, jeigu jis iš viso pastovią sostinę bus turėjęs, Kernavę (dešiniajame Neries krante)¹⁷.

H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie a Moskwa*, I (Litwa a Moskwa w XIII i XIV wieku), Varšuva 1933, 40-41.

¹¹ LowStud. II, 346.

¹² PSRL XVII, 234, 250, 304, 365, 430. M. STRYKOWSKI, *Kronika*, o. c. I, 251 (Ringolt Algimuntowic), 284 (Mindoph, Mendolph, Mendog albo Mindaagos Ringoltowic). Plg. Z. IVINSKIS, *Ringaudas*, LE XXV, 1961, 308-309.

¹³ Treniota 1261 m. sakė Mindaugui: « din vater was ein kunie grōz... » (LReim 6383-6385).

¹⁴ LUB I, 345, 464 (« consentibus filiis Replen et Gherstutten »). Plg. Z. IVINSKIS, *Girstutis*, Lietuviškoji Enciklopedija (Kaunas), IX, 1940, 67.

¹⁵ Plg. V. SRUOGIENĖ, *Ruklys ir Rupeikis*, LE XXVI, 1961, 102.

¹⁶ K. Būga, P. Būtėnas, W. Kętrzyński, L. Krzywicki, kun. Maculevyčia, K. Skirmuntaitė, S. Stakelė, Ed. Volteris, kun. J. Žebrys ir kt. Žiūr. bibliogr. sąrašą.

¹⁷ H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o. c. 86.

Taip jau prieš 100 metų buvo teigęs M. Toeppen¹⁸. Bet iki pat šių dienų yra dar rimtai manančių, kad Mindaugo sostinė turėjo būti baltarusių krašte Naugardukas¹⁹.

Donacinių Mindaugo dokumentų tikrumo klausimas Livonijos ordinui sudaro dar kitą neišbaigtą svarstyti ir tyrinėti sritį. Vieniems (pvz., W. Kętrzyński, J. Stakauskas) beveik visi jie yra Livonijos ordino falsifikatai, kitiems (A. Seraphim, St. Zajączkowski, Ph. Klymenko, H. Lowmiański ir kt.)²⁰ didelė dauguma, o gal ir visi Mindaugo vardu išduoti dovanojimai reikią laikyti autentiškais dokumentais.

Didelės svarbos yra penktoji problema, dėl kurios daug kas sau yra laužęs galvą, būtent, ar Mindaugas iš tiesų iki mirties išliko krikščionimi, tapdamas pagonių reakcijos kankiniu (tokiu jį laiko J. Latkowski), ar jis po didžiojo Žemaičių laimėjimo prie Durbės atsimetė nuo krikščionybės. Nors daug Mindaugo apostazijos klausimu rašyta, bet čia galima tarti kun. J. Stakausko (Mindaugo krikščioniu išlikimo šalininko) žodžiais, kad «turi tam tikro pagrindo ir priešingoji nuomonė»²¹. Pagrindinės kronikos (Eiliuotinė, Ipatijaus) įsakymai pažymi Mindaugo apostaziją, tuo tarpu popiežius Klemensas IV, penkeriems metams praėjus po Mindaugo nužudymo (1268) kalbėjo apie jo šviesų atminimą²².

Pagaliau šeštoji problema yra pati reikšmingiausia. Į Mindaugą ir visą jo politinį veikimą gana įvairiopaibežiūrima. Jau J. Šliūpas prasmingai skundėsi: «Iš tikro sunku yra nupiešti pobūdį Mindaugo, nes juodos apšmeižos pasipylė ant jo ypotos, teip iškilmingos reikaluose tautos»²³. Ir Maironis savo Lietuvos istorijoje, pirmajam Lietuvos karaliui duodamas vardą Mandagus²⁴, jį aukštino sakydamas, jog Mindaugas buvo «vienas iš didžiausių kunigaikščių XIII amž., kursai mokėjo išgelbėti ir išaukštinti Lietuvą, taip neprietelių apsiaustą»²⁵.

¹⁸ Išleisdamas P. Dusburbiečio kroniką, M. Toeppen įžvalgiai teigė: «Er (Mindowe) beherrschte namentlich Oberlitthauen oder Aux tote, Kernow an der Wilia war seine Residenz» (SRP I, 95, 5 pstb.). Ilgą laiką į šią pastabą niekas nekreipė dėmesio.

¹⁹ Naujai tai teigė prof. K. Jablonskis; žiūr. išnašą 27.

²⁰ Žiūr. bibliogr. sąrašą.

²¹ J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, 1934, 240.

²² «presidente illi clare memorie Mindota» (TMPL I, 79).

²³ J. ŠLIŪPAS, *Lietuvių Tauta senovėje ir šiandien*, II, Plymouth, Pa., 1905, 104. Šliūpai Mindaugas buvo didis valdovas (t.p. 105-106).

²⁴ Gal būt, Maironiui mintį Mindaugui duoti vardą *Mandagus* (tas pavadinimas Lietuvos istorijoje neišsilaikė) davė M. STRYJKOWSKI, *Kronika*, o. c. I, 284. Ten Mindaugas pavadintas ketveriopaibe (žiūr. išnašą 12).

²⁵ MAIRONIS, *Lietuvos istorija*, 3 1906, 51.

O vis tik iki šiol dar nėra pasisekę XIII amžiaus Lietuvos istorijos tyrinėtojams prieiti vienos, visiems priimtinos pažiūros į Mindaugą ir jo politinį veikimą. Net patys lietuviai vis dar nesutaria. Didelė dauguma lietuvių istorikų jį aukština, iškelia didelius jo politinius sugebėjimus²⁶, nes Mindaugui reikėjo nugalėti didelius pavojus. Bet atsiranda istorikų tarpe ir tokių, kurie Mindaugą tiesiog žemina.²⁷

Prieš pereidami prie paties Mindaugo laikų, turime mesti trumpą žvilgsnį į lietuvių tautos istoriją XII-XIII amžių sąvartoje.

II. LIETUVIŲ KARO ŽYGLIAI Į KAIMYNUS IR VALSTYBĖS PRADŽIA

Livonijos kronisto Henriko žodžiais, lietuviai savo žygliais XII amž. pradžioje gąsdino visas kaimynines tautas, « o rusai bėgdavo per miškus ir kaimus, kai tik išvyzdavo kad ir nedaugelį lietuvių, kaip bėga kiškiai pamatę medžiotoją... »²⁸. Ir kiti XIII amž. šaltiniai, kaip Eiliutinė Livonijos kronika, Ipatijaus metraštis ir eilė rusų *letopisių*, kaip ir lenkų metraščiai, įvairiais faktais paremia anuos išgarsėjusius žodžius tokio svarbaus XIII amžiaus pradžios

²⁶ Plg. V. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, *Lietuvos istorija*, Chicago 1956, 89.

²⁷ Prof. K. JABLONSKIS, paskaitęs Z. IVINSKIO, *Mindaugas und seine Krone* (Zeitschrift für Ostforschung, 1954, Heft 3, 360-386) laiške iš Vilniaus (1959.II.10) rašė autoriui: « Visų pirma Mindaugas, jo krikščionybė, jo karaliavimas. Jo tikroji sostinė tur būt iš tikrųjų buvo Naugardėlis baltarusių krašte, jam tenai patogiau buvo laikyti pabėgusius nuo totorių jo priimtus į tarnybą rusų karius, ir jiems ten patogiau buvo pravoslaviškame krašte, čia pat Lavrušovo vienuolyne gyveno jo sūnus Vaišelga, jį nužudžius lengvai galėjo užimti šitą sostą, o ne kur lietuviškose žemėse, surusėję ar rusiški kunigaikščiai, Mindaugo sūnus ir žentas (Švarnas), kurie rėmėsi ne lietuvių bajorų karine jėga. Tenai buvo prie Mindaugo ar pora katalikų vienuolių, ar tik vienas jo kapelionas, o daugiau katalikų dvasininkijos visoje Lietuvoje tur būt ir nebuvo, Europoje buvo « Lietuvos » vyskupų, bet jie tebuvo tituliniai. Taigi, jokios katalikiškos krikščionybės Mindaugo laikais Lietuvoje nebuvo. Iš viso Mindaugas tebuvo Ordino statytinis, rėmėsis savo krašte nelietuviška karine jėga, neutralus kryžiaus žygiuose prieš Lietuvos žemes, jis visai nebuvo joks tikras Lietuvos valdovas, bet savanaudiškais tikslais daug prisidėjęs prie Lietuvos valstybinės organizacijos griovimo, bet nesugebėjęs jos sugriauti. Aš jį visai niekinu, tai ginčijamas dalykas, ir aš tos pažiūros nenoriu primesti, bet jo garbinti nėra pagrindo ». Plg. Z. IVINSKIS, *Prof. K. Jablonskio atminimui (1892-1960). Jo įnašas Lietuvos istorijos mokslui*, Aidai 1961, 1 nr., 18-22.

²⁸ « Erant etiam tunc Lethones [= lietuviai] in tantum omnibus gentibus in terris existentibus dominantes, tam christianis quam paganis, ut vix aliqui in villulis suis habitare auderent, et maxime Lethi... Et fugerunt Rutheni per silvas et villas a facie Lethonum licet paucorum, sicut fugiunt lepores ante faciem venatorum, et erant Lyvones et Lethi cibus et esca Lethonum et quasi oves in fauce luporum, cum sint sine pastore » (HChL 69).

šaltinio, Livonijos Henriko. Iš tiesų, iš XIII amž. versmių susidaro neginčijamai stiprus išpūdis, jog lietuviai buvo tapę tikra *karių* tauta²⁹. Savo žygiais jie kontroliavo Dauguvą iki pat jos tolimųjų aukštupio sričių. Pačiais Dauguvos pakraščiais, ant savo lengvų ir eiklių žirgų, jie pasiekdavo ir Smolensko žemes. Kai Polockas turėjo nesutikimų su Didžiuoju Naugardu, savaime šis turtingas prekybos centras tapo lietuvių ir polockiečių bendras priešas. O kada Livonijos ordinas ėmė įsigalėti ir didinti savo valdas, ne tik Polockas, bet ir kiti Dauguvos krantų miestai ir pilys, kaip Gericikė ir Kukeinois, žiūrėjo į lietuvius kaip į savo natūralius gynėjus ir sąjungininkus³⁰. Smulkieji Padauguvio kunigaikščiai galingiems lietuviams visai stengdavosi įtikti ir jų klausyti. Jie aprūpindavo lietuvius maistu jų tolimesniems žygiams gilyn į Livoniją ir į rusų žemes. Jie parengdavo ir duodavo savo laivus, kai tik reikėdavo lietuviams persikelti per upes. Lietuviai sugebėdavo persikelti ir per patvinusią Dauguvą, ar vienos nakties būvyje sau pasistatydavo tiltą. Padauguvio kunigaikščiai noriai prie lietuvių būrių priskirdavo ir savo kelių vadovus. Tokių «sąjungininkų» žemių lietuviai neplėsdavo³¹. Turėdami savo karo žygiams saugią bazę Polocko ir Dauguvos srityse, lietuviai daug kartų XII amž. gale ir XIII pradžioje nusitrenkdavo iki upių Velikaja, Lovatė, siekdavo Ilmenio ežero. Pačiuose tolimiausiuose savo žygiuose lietuviai yra siekę prekybos kelių nuo D. Naugardo iki Volgos aukštupių, iki upių Polos, Msta ir Tvercos³².

Pripėtė buvo kitas vandens kelias, kuris traukė lietuvių dėmesį. Kraštas čia buvo skurdesnis negu Dauguvos. Lovatės ir Dniepro žemės. Prekyba iš Kijevo į Lenkiją patogumo ir kelio trumpinimo dėliai daugiau vyko sausumos keliais. Kai Pinsko ir Drogičino žemės pakliuvo į pusiau priklausomybę nuo Lietuvos, lietuviai pasirodydavo Pripėtės ir Būgo krantuose. Tai buvo vėl pakeliui į turtingesnes Volinijos sritis, per kurias ėjo prekybos keliai iš Kijevo, būtent, į Vladimirą, Chelmą, Belzą ir kitur.

²⁹ HChL 25-26, 50-51. Kitas kronikos vietas apie lietuvių žygius žiūr. registeryje, 230 psl. («Lethones»); LReim 326-330 (apie lietuvius: «ir macht ist breit»). Savo karo žygiuose į kaimynines žemes lietuviai pasirodą gausiais būriais, kurie siekia tūkstančių (LReim 1426, 2517, 2627, 4677, 7777 ir kt.). Prie 1283 m. Prūsų kronistas Petras Dusburgietis pažymėjo, kad kryžiuočiai pradėjo kovas prieš lietuvius: «contra gentem illam potentem et durissime cervicis exercitatumque in bello» (SRP I, 146). Kitus šaltinius žiūr. Z. IVINSKIS, *Saulės-Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė*, Kaunas 1936, 6-11.

³⁰ Plg. H. PASZKIEWICZ, *The Origin of Russia*, Londonas 1954, 194.

³¹ Plačiau žiūr. M. TAUBE, *Russische und litauische Fürsten an der Dina zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands (12. und 13. Jh.)*, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, XI, 1935, 367-602.

³² H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o. c. 29-36.

Trečias lietuvių žygių kelias siekė Černigovo kraštą, rytinių slavų — severėnų kilties žemę. Svisločio ir Beržūnos (gud. Biarezyna) krantais lietuviai pasirodydavo anapus Dniepro prie Desnos, kur kitados buvo nusidriekusi rytinių baltų sodybos, net iki pat Tverės, Maskvos, Kalugos, Tulos ir Riazanės sričių. Papildydamas reikšmingus mūsų didžiojo kalbininko K. Būgos įdomius duomenis, tai yra neabejotinai įrodęs žinomas slavistas M. Vasmer. Jis daugiausia rėmėsi upių-upelių ir ežerų vardynu³³. M. Vasmerio ir K. Būgos teigimus papildė gausi baltiškos kilmės archeologinė medžiaga³⁴.

Tad tie tolimi lietuvių žygiai į rytus buvo lyg savotiškas savo protėvių gyvenviečių ir jų etninių likučių jieškojimas. Nuostabiū būdu ne tik iki XIII amž., bet ir žymiai vėliau ten dar buvo išlikusios rytinių baltų, tiksliau, lietuvių salos, nes stipri rytinių slavų ekspansija į vakarus dar nereiškė, kad visi Dniepro ir Okos aukštupių baltų kilmės gyventojai būtų skubiai pasitraukę į vakarus, ar tuojuo asimiliavęsi. Tad ne tik VII-VIII amž. po Kristaus aptinkami įvairiose Smolensko, Tverės, Maskvos, Tulos, Orelio, Briansko, Černigovo srityse baltiško charakterio piliakalniai, pilkapiai, randami įvairūs įrankiai,³⁵ kurie panašūs į rytinės Lietuvos archeologinę medžiagą³⁶. Baltiškų gyvenviečių, jų sodybų ženklai kai kur išsilaikė dar žymiai ilgiau. Iki XII amž. yra išsilaikiusi į vakarus nuo Maskvos slavų apsupta garsioji galindų (*goljad*) sala. Įdomu, kad ištisa sritis arti Možaisko iki pat I pasaulinio karo buvo dar vadinama *Litva*³⁷. Kitos uždarų rytinių baltų sodybų salos prie Smolensko, Vitebsko, Polocko, Minsko buvo išsilaikiusios iki XIX amž.³⁸

Lietuvių veržimasis ir jų žygiai į rytus XII-XIII amž. yra dokumentuoti ne tik vaizdingais Livonijos Henriko posakiais. Jie žinomi iš rusų metraščių gausių užrašymų ir iš kitų šaltinių. Pvz., 1246 m. iš Volinijos į Kijevą keliavęs pranciškonas Jonas de Plano Carpinis pastebėjo, jog jam buvę baugu važiuoti per tą kraštą, nes lietuviai dažnai už-

³³ M. VASMER, *Ueber die Ostgrenze der baltischen Stämme*, Sitzungsberichte der Preuss. Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, 1932. K. Būgos studijas žiūr. jo *Rinktiniai Raštai*, III, 1961, 493, 551, 728.

³⁴ Plačiau žiūr. M. GIMBUTAS, *Ancient Baltic Lands (A résumé of linguistic and archeological data)*. Naudota iš multiplikuoto manuskripto, kuris turi būti išspausdintas *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*. Šis manuskriptas (59 psl.) buvo paruoštas: *Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences*, Stanford, California, October 1961.

³⁵ M. GIMBUTAS, *Ancient Baltic Lands*, o. c., 43.

³⁶ Duomens proistorikų: Buličovo, Spycino, Tret'jakovo, Iziumovos.

³⁷ M. GIMBUTAS, *Ancient*, o. c. 45.

³⁸ M. GIMBUTAS, *Ancient*, o. c. 45.

puldinėję pietų Rusiją³⁹. Klaidinga būtų tačiau manyti, kad lietuviai su savo kaimynais tik karo santykius tepažino. Būta ir draugiškų ryšių. Pvz., kronistas Henrikas tarp kitko pasakoja apie žymų lietuvių kunigaikštį Daugerutį (Daugeruthe), kurio dukterį buvo vedęs Gereikės (Jersiko) Visevaldas (Vsevolodas), kaip jis su didelėmis dovanomis vyko « pas didįjį Naugardo karalių, padarydamas su juo taikos sutartį »⁴⁰. Yra žinoma ir daugiau faktų iš tų ankstybųjų istorinių laikų, rodančių lietuvių kilmingųjų, jų kunigų vedybinius ryšius su slavų kunigaikščiais. Tik kartą Ipatijaus kronikoje tepaminėto Mindaugo brolio Dausprungo duktė buvo, pvz., ištėkėjusi už Volinijos-Haličo Danieliaus Romanaičio; Gaudemundą Traidenytę paėmė Plocko (prie Vislos) kunigaikštis Boleslovas II; kita Traidenytė nuėjo į žmonas už Mozūrijos Ziemovito ir tt. Net vardais nebeatsekamos lietuvaits, vyriausių kilmingųjų — kunigų dukros, būdavo ištekinamos į kaimynus, nes jos ten skaitydavosi pageidaujamos žmonos. O vis tik kariniai žygiai labiausiai charakterizuoja to meto lietuvių žemę.

Gausūs lietuvių žygiai į kaimynus tačiau, kurių vien tarp 1200-1263 m. yra priskaičiuota 75⁴¹, nereiškė kokio neplaningo daužymosi į šonus. Tie žygiai buvo apdairiai organizuoti, o pasirodymai net gana toli už Lietuvos sienų byloja apie to laiko lietuvių didelę energiją. Pasėkoje tokių žygių, kurie parodė vadų stiprią valdžią, drausmę ir susiklausymą, buvo prasidėjęs Lietuvos viduje procesas, kuris paruošė lietuvių susijungimą į vieną valstybę.

Pačią Lietuvos valstybės pradžią tiksliai nustatyti yra sunku. Iš vidaus įvykių ir karo žygių į kaimynus, užsibaigusį žymiuoju Saulės laimėjimu (1236), Lietuvos suvienijimas ilgai buvo nustatomas dešimtmečio laikotarpyje 1226-36. Prieš 70 metų (1892) tyrinėtojas J. Latkowskis, kuris iš viso pirmasis davė išsamią studiją apie Mindaugą⁴², kronikų žinomis bandė prieiti išvados, jog nuo 1236 m. suvienytosios Lietuvos valdovu jau pasirodo Mindaugas. Jį Latkowskis laikė tikruoju Lietuvos vienytoju. Yra tačiau duomenų samprotauti, jog dar prieš Mindaugą, kada lietuvių tautai dar negrasė joks išorinis priešas, kai iš viso kaiminystėje dar nebuvo nei Livoni-

³⁹ « Nichilominus tamen ibamus semper sub periculo capitis propter Lithuanos, qui saepe insultum faciebant occulte quantum poterant super terram Rusciae et maxime in locis illis, per quos debebamus transire » (D'AVEZAC, M.: *Relations des Mongols ou Tartares par le frère Jean du Plan de Carpin*, 1838, 344 psl.). Plg. LowStud II, 277.

⁴⁰ HChL 113.

⁴¹ H. PASZKIEWICZ, *Origin.*, o.c. 197.

⁴² J. LATKOWSKI, *Mendog król litewski*, atsp. iš Rozprawy Akadem. Umiejętn., Krokwa 1892.

joje, nei Prūsiose vokiečių ordino, lietuvių tautos apjungimui jau buvo padaryta *gera pradžia*. Dabar jau vis labiau norima tikėti, kad greičiausiai Mindaugo taip vadinamas «Lietuvos vienijimo» darbas yra turėjęs pirmataką⁴³.

Eiliuotinė Livonijos kronika, neminėdama vardo, kalba apie Mindaugo tėvą, kaip apie labai galingą vadą, kuriam nebuvo lygaus⁴⁴. Jau žymiai vėlesni lietuvių šaltiniai (vad. *Lietuvos Metraščių* įvairūs sąvodai) yra užrašę jį Ringaudu⁴⁵. O Strykovskis Ringaudą vadina tiesiog «didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu»⁴⁶. Eilė smulkių teritorijų, kokių daug buvo etnografinėje Lietuvoje (Aukštaičiuose ir Žemaičiuose), turėjo būti dar XII amž. gale apjungta į stambesnę valdą vieno kunigo rankose.

Iš tarpo kunigų, kurie paprastai skaitėsi visais atžvilgiais vyriausieji, nes reikšmingais atvejais dar atlikdavo vyriausiųjų dvasi-ninkų bei aukotojų pareigas, išsiskyrė pasižymėję karo vada. Pasėkoje sėkmingų karo žygių, kurie tokiems kunigams nešė daugiau turto ir, žinoma, didino jų kariaunos — palydos karių (*družinos*) būrį, įgijo jie dar daugiau jėgos ir persvaros. Tada jie ėmė užiminėti kitų kunigų pilis, dar labiau didinti savo valdžią, pastoviai plėsti savo žemes. Iš silpnesnių kunigų jie ėmė reikalauti paklusnumo. Tokie stipresnieji kunigai Ipatijaus kronikoje yra pavadinti «vyresniaisiais kunigais» — *starejšej kniazi*; Eiliuotinė Livonijos kronika kalba apie *konig groz, hochste konig, eldeste*, o lotyniškai šaltiniai užrašė *potens princeps, maior inter duces, rex*⁴⁷.

1219 m. sudarant taikos sutartį su Volinijos-Haličo našle Romano-viene, tarp dalyvavusių dviejų dešimčių Aukštaičių ir Žemaičių kunikaikščių yra minimi penki vyresnieji. Pirmoje vietoje yra užrašytas Živinbudas, kuris galėjo būti įpėdinis jau didelį Lietuvos plotą apjungusiojo kunigaikščio. Apie Živinbudą nebėra toliau jokių žinių. Gal po jo mirties vyriausią valdžią perėmė irgi tik tada vieną kartą teminimas vyresnis Mindaugo brolis Dausprungas, kurio sūnus Tautvilas paskui nenorėjo savo dėdei Mindaugui užleisti pirmosios vietos valstybėje. Ar Mindaugas savo teisę į vyriausią valdžią vedė iš savo tėvo, nežinoma. Nežinoma aiškiau nė jo kilmė, nė amžius. Jis buvo, be abejonės, susirinkęs sau stiprią kariauną ir valdė į vakarus nuo Nalšėnų srities pilimis apstatytą plotą, «Lietuva» vadinamą.

⁴³ Žiūr. išnašą 10 ir H. PASZKIEWICZ, *Origin*, o.c. 195-196.

⁴⁴ LReim 6383-85.

⁴⁵ PSRL XVII, 234, 250, 304, 365, 430, 481 (Rongol't, Ryngold, Ringolt, Ringvilt). Jokie kiti šaltiniai Ringaudo nežino.

⁴⁶ M. STRYKOWSKI, *Kronika*, o.c. I, 251.

⁴⁷ K. AVIŽONIS, *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels bis zur litauisch-polnischen Union*, Berlynas (Historische Studien) 1932, 29.

Pradžioje Lietuva tėra buvusi tik dalis Aukštaičių žemės, kurios vakarinė siena bus ėjusi žemiau Merkio žiočių, paties Nemuno vidurpiu iki pat Kauno. Kaip šiaurinę ribą, už kurios toliau driekėsi Lietuvos žemė, sudarė Neris, taip pietuose toji senoji Lietuva baigėsi dešiniajame Merkio krante. Rytinės ribos tolimieji punktai buvo: arti Vilniaus Paneriai ir Rūdninkai (prie Merkio)⁴⁸. Ilgai yra sukėlę daug galvosūkių Mindaugo vardu išduotų dovanojimo dokumentų (1253, 1260 m.) datos *Datum in Lettowia in curia nostra*⁴⁹. Tai negalėjo reikšti, kad dokumentai buvo surašyti Mindaugo pilyje *Lettowia*, bet jie galėjo būti duoti *Lettowia* žemėje Mindaugo pilyje⁵⁰. Jau Mindaugo laikais Lietuvos ribos buvo stipriai išplėstos. Ji apėmė ne tik Aukštaitiją, bet ir žemes kairiajame Nemuno krante.

Iš šaltinių kaimynų, kurie paprastai įkyrius savo priešus lietuvius, žinomus pagonis, dažnai pravardžiavo ir pykčio valandomis rašydami koliojo (ypač rusų *letopisiai*), nėra galima laukti nuoseklių pasakojimų apie XIII amž. Lietuvos vidaus gyvenimą. Tad iš tų versmių nė apytikriai negalima nustatyti *laiko*, kada Mindaugas tarp anų vyresniųjų kunigaikščių, kurių vardai (Živinbudas, Daujotas, Vilikaila, Dausprungas) toliau niekur daugiau nebeminimi, yra įgijęs žymiausią vaidmenį. Vyriausios valdžios užgrobimas ir jos išlaikymas buvo klausimas stipresnės *jėgos*. O ji priklausė nuo to, kokio didumo sritis ir kiek daug pilių Mindaugas į savo rankas suėmė.

Ilgi Eiliuotinės kronikos posmai, o dar labiau kelios aiškos žinutės Ipatijaus metraštyje, leidžia spręsti, koku būdu Mindaugas yra įveikęs sau priešingus kunigus. Tiesa, reikia atsiminti, kad anas rusų metraštis Mindaugui yra labai nepalankus, nes jį paprastai tamsiai piešia. Bet vistik nuo tikrovės nebus nutolta teigiant, jog

⁴⁸ « Lietuvos » ribas žiūr. žemėlapiuose: LowStud II (gale); V. PAŠUTO, *Obrazovaniye*, o.c. (gale); Lietuvos istorija, I, Vilnius 1957, 64-65 (pagal H. Lowmianskį).

⁴⁹ K. MALECZYŃSKI, *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253-1261*, Ateneum Wileńskie XI, 1936, 56 (žiūr. visų dokumentų tekstus priede).

⁵⁰ Paties žodžio *Lietuva* etimologizavimas yra sukėlęs daug sunkenybių: St. TARVYDAS, *Lietuvos vietovardžiai*, Vilnius 1958, 20-22; St. TARVYDAS, *Lietuvos vietovardžiai* (kolekt. darbe: *Lietuvos fizinė geografija*, I, Vilnius 1958, 34). Dabartinėje Lietuvos toponomastikoje žodis *Lietuva*, rodos, iš viso nebesurandamas, jeigu neminėti *Leitės*, Nemuno deltoje Rusnės prieupio (LE XIV, 1958, 355). Originalią ir labiau įtikimesnę *Lietuvos* etimologiją duoda J. OTRĘBSKI, *Gramatyka języka litewskiego*, I, Varšuva 1958, 2-8 (O nazwach: Litwa, Litwini i język litewski). Jis įrodinėja, jog Nemuno vidurupis kitados yra vadinęsis *Leite* ar *Lieta*. Todėl, pvz., vietovardis *Alytus* (rusiškai *Olita*) esanti tik ankstyba prie Gardino įsikūrusių rusų transpozicija lietuviško vietovardžio *Leita*. *O-lita* turėję reikšti *Prie Litos*, ar *Ant Litos* (plačiau ten 5 psl.).

Mindaugas savo išgalėjimui yra panaudojęs merovinginius metodus. Savo gudrumu, klasta ir jėga jam pasisekė pašalinti, išvaryti, nužudyti ar priversti savo valdžiai paklusti kitus vyresniusius ir smulkesnius Aukštaičių kunigus. Smulkiai išskaičiuodamas iš lietuvių pusės 1219 m. sutarties su Haličo-Volinijos kunigaikščiais (Danielium ir Vasilku) dalyvius, Ipatijaus kronistas prie vienos giminės sako: « o štai Bulevičiai: Vismantas (Višimunt), jį nužudė Mindaugas ir pagrobė jo žmoną, ir jo brolius Edivilą ir Sprudeiką užmušė »⁵¹. Kitoje vietoje kronistas bendrai išsitarė, jog Mindaugas « pradėjo žudyti savo brolius ir brolėnus, o kitus išvijo iš krašto ir pradėjo kunigaikščiauti (kunigauti) vienas visoje Lietuvos žemėje. Jis labai išpuiko ir reikalavo būti šlovinamas ir garbinamas, ir jis nepakentė nieko sau priešingo »⁵². Dalis sritinių kunigų žuvo kovose su daug galingesniu Mindaugu. Ištikus poezijos puslapius yra davusi Eiliuotinė Livonijos kronika, kaip trys iš Aukštaičių žemės išvaryti kunigai sau prieglaudos ieškojo Livonijoje⁵³. Tiesa, Mindaugas dėl tokių savo užsimojimų užsitraukė daug neapykantos, bet jis apjungė didelę dalį lietuvių žemių. O kartą jau persvaros įgijęs, jis vis pastoviai didino savo valdas. Esą Nalšėnų kunigaikštis Daumantas tykojęs Mindaugą pašalinti, bet neįstengęs, nes — anot Ipatijaus metraščio — « Daumanto jėga buvo silpna, o Mindaugo didelė »⁵⁴. Iš Žemaičių kunigaikščių, be didelio pasipriešinimo, Mindaugui nusilenkė rytinės krašto dalies kunigas Erdvilas, kuris tik 1219 m. sutartyje tėra paminėtas. Jo vardas ten užrašytas šalia kito galingo ir Mindaugui nepaklusnaus Žemaičių kunigo Vykinto, kurio seserį buvo vedęs Mindaugo brolis Dausprungas⁵⁵.

Apie 1240 m. Mindaugas, įveikęs savo priešus, tapo vieninteliu tikrosios Lietuvos ir rytinės dalies Žemaičių valdytoju, tų žemių vyriausiuoju kunigu. Kalbant rytų kaimynų kronikų terminu, jis tapo *didžiuoju* Lietuvos kunigaikščiu, kaip jį yra pavadinusios Nau-

⁵¹ PSRL II, 735-736. Plg. V. PAŠUTO, *Obrazovaniye*, o.c. 338-341.

⁵² « Nača [Mindaugas] izbivati brat'ju svoju i synovce svoj, a drugija vygna iz zemle, i nača kniažiti odin vo vsej zemle Litovskoj... » (PSRL II, 858-859).

⁵³ Tie trys lietuvių kunigai (broliai) čia vadinami vardais: *Milgerin, Tucze* (Dutze), *Gingeike* (LReim 2741-2885). Apie jų kovą su Mindaugo šalininku Lengveniu žiūr. plačiau Z. IVINSKIS, *Lengvenis*, LE XIV, 386. Plg. V. PAŠUTO, *Obrazovaniye*, o.c. 137, 152, 295.

⁵⁴ PSRL II, 860.

⁵⁵ Plačiau apie Mindaugo santykius su Žemaičių kunigais žiūr. St. Zajączkowski, *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, Lvovas 1925, 46-49. J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, Kaunas 1934, 131-134 (Mindaugo teisiniai santykiai su Žemaičiais).

gardo ir M. Strykovskio kronikos⁵⁶. Reikia atsiminti, kad šitas titulas Europos rytuose nebuvo mažavertis. Tik vakarų Europoje galingi ir nepriklausomi kunigaikščiai gaudavo karaliaus titulą⁵⁷. Akivaizdžia Mindaugo karinės jėgos demonstracija yra laikoma tai, kad jis 1244 m. savo žygyje į Kuršą prie Ambotės buvo atvedęs didelę kariuomenę⁵⁸. Poezijos rimams suderinti vis didelius skaičius vartodamas, Eiliuotinės kronikos autorius rašė, kad Mindaugas ten atvedęs 30.000 karių⁵⁹. Savo valdžią Mindaugas stengėsi išplėsti ir į kairįjį Nemuno krantą, lenkdamas «išdidžius» jotvingių kunigus, kurie, palaikydami žymųjį Žemaičių kunigaikštį Vykintą, su Mindaugu turėjo «daug vaidų» (*mnogije brani*). Bet Mindaugas pagaliau «įtikino juos gausiu sidabru»⁶⁰. Šitaip Mindaugo valdžią ar priklausomybę nuo jo turėjo pripažinti Aukštaičiuose ne tik Nalšėnų, Deltuvos ir kitos žemės, bet dalis Žemaičių ir jotvingių.

Lietuvos ekspansija į rytus jau buvo prasidėjusi dar prieš Mindaugą⁶¹. Naudodamiesi artimųjų Rusios žemių susilpnėjimu, dar keliasdešimt metų prieš totorių pasirodymą, lietuviai buvo pradėję pastoviai veržtis rytų link. Gardino žemė su artimiausiomis pilimis buvo pradinis laimikis. Užimdamas Nemuno kairėje porą Lietuvai artimiausių krivičių sričių, šituo keliu ėjo ir Mindaugas. Savo palikuoniams jis nurodė ekspansijos kryptį, kuri pastoviai buvo palai-koma du šimtmečius. Iš Juodojoje Rusijoje užimtųjų sričių Mindaugas pasilaikė Slanimą ir Valkaviską, o sūnui Vaišvilkiui⁶² atidavė Naugarduką. Esą dėl pralieto kraujo sąžinės kamuojamas, Vaišvilkas priėmė graikišką krikštą, prie Nemuno «tarp Lietuvos ir Naugarduko» pasistatė vienuolyną ir ten atgailavo⁶³.

⁵⁶ M. STRYKOWSKI, *Kronika*, o.c. I, 285.

⁵⁷ Plg. K. FORSTREUTER, *Deutschland und Litauen im Mittelalter* (Studien zum Deutschtum im Osten, I) Köln-Graz 1962, 19.

⁵⁸ Eiliuotinės kronikos autorius du kartu įsakmiai pabrėžia, kad Mindaugas atvyko «mit grozer macht» (LReim 2465, 2499). Apie visą žygį žiūr. LReim 2450-2588. Apie Ambotę LE I, 1953, 141.

⁵⁹ «da was vil michel [= didelė] heidenschaft,
Myndowe drizic tūsent man
hatte...» (LReim 2516-18).

⁶⁰ «ubedi ja serebrom mnogim» (PSRL II, 820).

⁶¹ H. PASZKIEWICZ, *Litwa przed Mendogiem*, o.c. 246. Plg. H. PASZKIEWICZ, *Origin*, o.c. 188-194.

⁶² Kai kas Vaišvilką vadina Vaišelga (PSRL II, 858-859, 863: *Voišelk*). K. Būgos (*Rinktiniai Raštai*, I, Vilnius 1958, 235-237) nuomone šis Mindaugaitis galėjo vadintis Vaiš(a)vilkas.

⁶³ PSRL II, 858-859. Šito vyriausiojo Mindaugaičio stačiatikių tikėjimo priėmimas gali būti netiesioginiu įrodymu, jog jo tėvas bus ilgai gyvenęs Lietuvos prijungtose rytinių slavų žemėse.

Nuolatos stiprėdamas, Mindaugas kaip savo priešus ėmė persekioti ir artimus giminaičius. Saugumo sumetimais atimdamas žemes, jis iš tikrosios Lietuvos išvarė sūnėnus, savo brolio Dausprungo vaikus, būtent, Tautvilą ir Edivydą. Drauge su iš Žemaičių išvarytu Vykintu, jis juos pasiuntė į rytus, žadėdamas leisti įsikurti Smolenske ir kitose jų užimsimose žemėse ⁶⁴. Strykovskio kronikos žinias, kad Vykintas užvaldęs Vitebską, Tautvilas — Polocką, o Edivydas — Smolenską ⁶⁵, paremia ir kiti šaltiniai ⁶⁶. Bet Mindaugo grasinimų pabūgę, brolio sūnūs vėliau pabėgo pas Volinijos Danielių ir Vasilką. ⁶⁷

Beveik tuo pat laiku, kai Lietuvoje brendo didėjanti mindauginė valstybė, gimė jai pats pavojingiausias priešas. Netoli už Lietuvos ribų (prie Dauguvos ir Vislos krantų) buvo įkurdintos dvi svarbios karinės vokiečių riterių organizacijos. Jos greitai susijungė krūvon, ir galinga vokiečių ordino valstybė per du šimtmečius labiausiai svėrė Lietuvos gyvenime, darydama daug įtakos ir jos svarbiems politiniams apsisprendimams ⁶⁸.

Pirmiausia prie Dauguvos krantų ėmė stiprintis kalavijuočių ordinas ⁶⁹. Visby salos ir Liubeko pirkliams ėmus lankyti Dauguvos sritį, nuo 1180 m. Padauguviu pradėjo domėtis ir misininkai, ir 1186 m. Bremeno arkivyskupas Hartvigas II Ikškilės (Uexkuel) vyskupu įšventino vienuolį Meinhardą, kurio įpėdinis Bertoldas 1198 m. žuvo kovoje su lybiais. Tada Hartvigas nauju Livonijos vyskupu įšventino (1199 m.) savo sūnėną Albertą, kuris pasirodė gabus organizatorius ir kolonizatorius. 1201 m. jis įkūrė Rygą ir ją padarė vyskupo sostine. Bet jam neužteko kasmet atsikviečiamų kryžininkų būrių pastoviai kovoti su priešiškais vietos pagonimis. Pagal Palestinoje su turkais kovojančių templininkų statutą, vyskupo priklausomybėje 1202-1203 m. žiemą buvo įkurtas kalavijuočių ordinas (*Fratres Militiae Christi*). Jojo nariai (*Schwertbrueder*) ant savo balto apsiausto, be raudono kryžiaus, nešiojo dar išsiuvinėtą kalaviją. Popiežiaus privilegijų skatinami, iš Vokietijos atvykstantieji kryžininkai didino naujo ordino prieauglių.

Sėkmingai užiminėjo kalavijuočiai pagonių lybių ir latgalių

⁶⁴ PSRL II, 815-816. J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 64-66. V. PAŠUTO, *Obrazovanijsje*, o.c. 377.

⁶⁵ M. STRYKOWSKI, *Kronika*, o.c. 285-286.

⁶⁶ H. PASZKIEWICZ, *Origin*, o.c. 203.

⁶⁷ PSRL II, 815.

⁶⁸ Ryškiausias pavyzdys čia yra Kriavo aktas.

⁶⁹ Gana stambus ir pagrindinis naujas darbas: Fr. BENNINGHOVEN, *Der Orden der Schwertbrüder. Fratres Militie Christi de Livonia*, Köln-Graz (Böhlau-Verlag) 1964 (ca. 550 psl., su 16 žemėl., iliustr.). Ankstyvesnę bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Kalavijuočiai*, LE IX, 1956, 276-279.

žemes, iš vyskupo Alberto sau išreikalaudami *trečdalį* užimtų ir dar užkariausimų plotų (1207 m.). Nuo Dauguvos krantų riteriai nusi-kreipė ir į pietus. Jie užiminėjo sėlių gyvenamus plotus (1208 m.), tuo būdu norėdami padaryti užtvarą vis nesiliaujantiems lietuvių puldinėjimams. Daug sunkiau kalavijuočiams sekėsi įkelti koją į žiemgalių ir kuršių plotus, nes tos kiltys rado veiklią paramą pavojingiausiame ordino priešė, būtent, lietuviuose. Įdomu, kad iš 42 lietuvių karo žygių 1200-1236 m. laikotarpyje, 23 žygiai buvo nukreipti šiaurėn, t.y. prieš kalavijuočius ir latvių gimines, ir tik 15 jų — prieš rytinius slavus ⁷⁰.

Su lietuviais ordinas težinojo tik karo santykius, nors antrasis kalavijuočių magistras Volkevinas (1209-1236) ilgai Lietuvon nekėlė kojos. Karo laimei besikeičiant, kaip įdomiai aprašinėja kronistas Henrikas, į kautynes su lietuviais riteriai stodavo tik tuomet, kai šie įsiverždavo Livonijon, ir taip tęsėsi porą dešimtmečių. Bet vysk. Alberto mirties metais (1229), pritraukę vietinių (estų, lybių ir lat-galių) būrius, kalavijuočiai padarė pirmą žygį Lietuvon, nužygiuo-dami link Nalšėnų žemės ⁷¹. Iš didelės lietuvių kariuomenės esą žuvę 2000, o karo grobio buvę 2500 arklių ⁷². Kad tos kautynės (jų skai-čiai, kaip paprastai pas Eiliuotinės kronikos autorių, yra perdėti) ir ordinui brangiai atsiėjo, yra aišku iš to, jog per 7 metus kalavi-juočiai nebekėlė kojos į Lietuvą. Turėjo jie ir vidaus sunkumų. Kai popiežiaus Honorijaus III atsiųstasis legatas Vilhelmas de Mo-dena sėkmingai neišnarpliojo susipainiojusių ordino, vyskupo ir au-gančio Rygos miesto reikalų (1225 m.), vicelegatas Balduinas de Alna (1231-1234 m.) jau nebepajėgė Livonijoje įkurti bažnytinės valstybės, nes kalavijuočiai, nors formaliai ir priklausė Rygos vys-kupui, ginklu priešinosi.

Kaip tik tuo metu atsirado kitas svarbus ginkluotų misijų kraštas, būtent, Prūsų žemė, kuris Livonijos riterių ir kryžininkų prieaugliui tapo rimtas varžovas. Ten nuo 1216 metų, gavęs «Prūsų vyskupo» titulą ir Romos palaikomas, veikė cistersų vienuolis Kris-tijonas ⁷³. Jis paskutinis taikiu būdu bandė krikštyti prūsus. Bet jam nesisekė, ir jo įkurtoji Dobryniaus riterių brolija neturėjo jėgos. Nepalyginamai sėkmingiau veikė, į Prūsus koją įkėlęs, *vokiečių*

⁷⁰ H. PASZKIEWICZ, *Origin*, o.c. 205, 2 išnaša. Tuos skaičius tačiau nega-lima absoliučiai tikrais laikyti, nes jie yra paimti iš šaltinių, kurie nesužy-mėjo visų lietuvių karo žygių.

⁷¹ Nalšėnų sritis apėmė plotą į pietus ir į rytus nuo Vilniaus iki Eisiškių, Surviliškio, Alšėnų. Šiaurėje ji toli perėjo dešinią Neries krantą.

⁷² LReim 1833-1843 (apie tą kalavijuočių žygį posmai nuo 1800 eil.).

⁷³ Plačiau ir bibliografią žiūr. Z. IVINSKIS, *Kristijonas, Prūsų vyskupas*, LE XIII, 1958, 145.

ordinas, kuris savo pradžią buvo gavęs 1190 m. Palestinoje prie Akonos apgulimo ⁷⁴.

Ketvirtasis vokiečių ordino magistras Hermanas Salza, gavęs Mozūrijos kunigaikščio Konrado kvietimą atsiųsti riterių gintis nuo įkyrių prūsų puldinėjimų, iš imperatoriaus Fridricho II (Hohenštاوفeno) išsirūpino ordino ateičiai rytuose reikšmingą privilegiją, duotą Rimini, Italijoje, 1226 m. kovo mėnesį. Jos dėka ordinui, su Reicho kunigaikščio titulu, buvo suteiktos visos teisės būti pilnu krašto savininku užkariausimoje prūsų žemėje. Tada Salza priėmė kvietimą Konrado, kuris 1230 m. kryžiuočiams užrašė Kulmiją. Krikščionims ginti ir naujakrikštams apsaugoti nuo fanatiškų pagonių puolimų, 1231 m. pavasarį atvyko prie Vislos Hermano Balke's vadovaujamas būrelis riterių. Jiems pirmąją bazę sudarė Tornas (1232 m.) ir Kulmas (1235 m.). Čia įsikūrę, kryžiuočiai iš gynimosi pozicijos perėjo į daug sėkmingesnę ofenzyvą. Jiems Fridrichas II vadinamoje *auksinėje bulėje*, duotoje Veronoje 1245 m., amžinai padovanojo Kuršą, Lietuvą ir Žiemgalius.

Dar nuo savo dešimtmečių veiklos Palestinoje kryžiuočių ordinas naudojosi dideliu vokiečių kunigaikščių palankumu ir ypatinga Romos kūrijos globa. Vykstantieji iš Vokietijos į daug artimesnius Prūsus galėjo laimėti tuos pačius atlaisdus, kaip sunkiuose žygiuose į Palestiną. Ordinui ateitis buvo užtikrinta, nes ir popiežius Grigalius IX jam leido kurti savo valstybę (1234 m.). O iš nelaimingos prūsų nelaisvės sugrįžęs Kristijonas (1239 m.), kurio valdas jau buvo kryžiuočiai užėmę, tapo užmirštas; nieko nepadėjo ir skundas Romoje.

Vos tik kryžiuočiai įsikūrė Prūsuoje, Livonijos kardininkai pamatė, kad bus sunku dalintis Vakarų parama. Taigi jau 1230-1231 m. Livonijos magistras ėmė derėtis su vokiečių ordinu, siūlydamas prisijungti. Atsargiai ir šaltai priimdamas pasiūlymą, tik 1235 m. Salza tepasiuntė Livonijon du savo įgaliotinius, kad ištirtų kalavijuočių gyvenimą ir paruoštų planą jiems priimti. Sužinojusi apie kalavijuočių tarpe esantį nedrausmingą ir nusikaltėlių elementą, kryžiuočių kapitula atidėjo jų priėmimą į Marijos riterius. Tačiau netikėti įvykiai — didelis kalavijuočių pralaimėjimas Lietuvoje, pagreitino jų įjungimą.

Vilhelmo Modeniečio paveiktas, popiežius Grigalius IX leido visoje šiaurės Vokietijoje paskelbti (1236.II.19) *pirmąjį* kryžiaus žygį prieš lietuvius. Kalavijuočiai jau buvo pastebėję, jog jų pašo-

⁷⁴ M. TUMLER, *Der deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400*, Viena 1955 (gausi bibliografija). Lietuvišku požiūriu ir lietuvių ir kitą bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Kryžiuočių ordinas*, LE XIII, 177-184.

nėje atsirado stipri jėga, kuri galėjo būti pavojinga ordinui pačioje Livonijoje. Vėl pasitelkę jungtinę vietinių tautų kariuomenę ir gavę Vokietijos kryžininkų talkos, riteriai suruošė didelį žygį į šiaurinę Lietuvą. Grįždami prie Saulės («kein Soule sie karten wider»), t.y. Šiaulių srityje, pelkėtoje vietoje, jie Žemaičių kunigaikščio Vykinto ⁷⁵ vadovaujamų būrių buvo sumušti (šv. Mauricijaus dieną, 1236.IX.22). Daugybės žuvusiųjų tarpe buvo pats Volkevinas ir 48 riteriai ⁷⁶, o kitus bėglius pakelyje žudė žiemgaliai ⁷⁷.

Šitas ankstyvas lietuvių laimėjimas savame krašte parodė jų organizaciją ir susiklausymą. Skaudus smūgis paskubino kalavijuo-

⁷⁵ Kad Vykintas yra buvęs prie Saulės kautynių vadas teturime netiesioginį įrodymą, randamą Ipatijaus kronikoje. Kada buvo bandoma į sąjungą (koaliciją) prieš Mindaugą ir Vykintą įtraukti (1248 m.), Rygos vyskupas rašė Volinijos-Haličo Danieliui Romanaičiui: «Tik tavo labui darome mes taikos sutartį su Vykintu, nes jis pražudė daug iš mūsų brolių» — «jako tebe delia mir stvorim so Vykyntom, zane brat'ju našu mnogu pogubi» (PSRL II, 816); St. ZAJĄCZKOWSKI (*Studia*, o.c. 54-56) pirmasis nurodė į šitą Ipatijaus kronikos vietą, darydamas išvadą, kad stipriausias to laiko Žemaičių kunigas yra buvęs vadu Saulės-Šiaulių kautynėse. Panašių išvadų priėjo: S. SUŽIEDĖLIS, *Kautynės ties Šiauliais 1236 m.*, Athenaeum VI, 1935, 45; Z. IVINSKIS, *Saulės-Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė*, Kaunas 1936, 32; naujai prie tokių išvadų prisidėjo V. PAŠUTO, *Obrazovanije*, o.c. 371.

⁷⁶ LReim 1906-1907. Visas Saulės kautynių aprašymas LReim 1859-1966. Kiti šaltiniai ir gausi bibliografija S. SUŽIEDĖLIS, *Kautynės*, o.c. 13-53; Z. IVINSKIS, *Saulės-Šiaulių kautynės*, o.c. 1-50. Plg. naujai gana plačiai su žemėlapiu ir planu Fr. BENNINGHOVEN, *Der Orden der Schwerbrüder*, 1964. Kas liečia kautynių vietą, negalima identifikuoti *Saulės* su *Vec-Saule* prie Bauskės, nors Aug. BIELENSTEIN (*Die Grenzen des lettischen Volksstammes*, 1892, 122) tikėjosi tai tezei suradęs ir archeologinių duomenų. Gal paskutinis Br. SCHUMACHER (*Geschichte Ost- und Westpreussens*, Würzburg 1959, 36) laikė Bauskės Saulę vieta kautynių, jas paankstindamas (1235 m.). Užtat R. WITTRAM (*Baltische Geschichte 1180-1918*, München 1954, 22) yra arčiau tiesos, teigdamas: «Es war auf dem Rückweg von einem Zuge gegen die Litauer, am 22. September 1236. Bei Saule — wohl Schaulen in Litauen — wurde das Ordensheer von den Litauern, denen die Semgaller sich anschlossen, überfallen und vernichtet».

⁷⁷ Popiežius Grigalius IX savo bulėje (LUB I, 191) minėjo 50 kritusių riterių. Tokius pat skaičius užrašė Chronicon Olivense ir Chronicon Hermanni de Wartberge (SRP I, 681; II, 33-34). Tos kronikos pamini taip pat mirtį «daugybės kryžininkų» (pilgrimų). Didž. Naugardo ir Tverės metraščiai pamini, kad užjūrio vokiečiai su didele jėga buvo atvykę Rygon («priodoša Nemce v sile velice iz zamorija v Rigu»). Tie šaltiniai taip pat patvirtina Eiliuotinės kronikos žinią, kad Saulės kautynėse dalyvavo ir *Ruzen* (LReim 1889-1890). Iš Pskovo buvo atvykę Livonijon 200 karių kaip kalavijuočių ordino sąjungininkai kariauti prieš «bedieviškąją Lietuvą». Bet tik kas dešimtas iš jų tesugrįžęs namon... 1237 m. rašė pirmasis D. Naugardo metraštis: «idoša na bezbožnuju Litvu; i tako... bezbožnymi poganyimi pobeženi bysa, priodoša koždo desiatyj v domy svoja» (*Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov*, red. A. NASONOV, 1950, 74; plg. PSRL III, 50; IV, 1, 214; IV, 2, 208; XV, 364).

čių į vokiečių ordiną įjungimą, kuris buvo įvykdytas 8 mėn. po Saulės kautynių (1237.V.13). Šitas susijungimas, t. y. kryžiuočių atsiradimas ir prie Dauguvos krantų, ateityje bus pastovus akstinas, kad abi ordino dalys (Prūsiose ir Livonijoje) susijungtų ir *teritoriniu* ryšiu. Kaip nemalonus pašinas ordino kūne, Žemaičiai atsirado tarp dviejų ugnių, ir juos laimėti pasidarys ordinui aukščiausias užsienio politikos tikslas, ypač Kęstučio ir Vytauto laikais. Livoniją ir Prūsus jungiančiam tiltui nutiesti daug pastangų bus padėta iki pat Melno taikos (1422 m.), net dar vėliau ⁷⁸.

III. SAJUNGA PRIEŠ MINDAUGĄ. JO KRIKŠTAS IR KARŪNACIJA

Mindaugo kaimynai ir giminaičiai su nepasitikėjimu ir baime žiūrėjo į jo pasisėkimus ir galios stiprėjimą. Volinijos — Vladimiro Romanaičių norą priešišškai veikti skatino Dausprungaičiai. Rimčiausias priešas dėdei Mindaugui buvo nepaliaujamas sosto varžovas Tautvilas, kurio viena sesuo buvo ištekėjusi už Naugardo kunigaikščio Aleksandro Neviečio (Nevskio) ⁷⁹, o kita už — Volinijos Danieliaus. Savo pretenzijų atžvilgiu Tautvilas buvo ryškus Vytauto ir šio pusbrolio Švitrigailos pirmatakas. Atsiremdamas į priešus Lietuvoje viešpataujančio valdovo, drauge kovojo prieš jį už savo teises.

Danielius taip pat pasirodė veiklus. Kovon prieš Mindaugą jis kvietė lenkus, sąjungon įtraukdamas net puslaukinius polovcus. Danieliaus palaikomas ir Livonijos vokiečių užtariamasis, narsus Žemaičių kunigaikštis Vyckintas prikalbėjo Rygos miestą ir patį vyskupą Mikalojų sudaryti su Romanaičiais sutartį. Prieš Mindaugą dar buvo užraginti jotvingiai ir nenurimusi dalis Žemaičių. Be to, Eiliutinė kronika pamini (apie 1250 m.), kaip Livonijos magistras Andrius, nuteriojęs Nalšėnų sritį, atėjo iki pat Mindaugo pilies Lietuvoje (*Littowen*). Tais pat metais magistras išsiruošė žygiui ir į Žemaičius ⁸⁰.

Jauna Lietuvos valstybė pateko į didelį pavojų. Tačiau Mindaugas savo įgimtu gudrumu įveikė kliūtis ir neleido jai žlugti. Pirmiausia jis jieškojo taikos pas Volinijos Danielių, prašydamas nepalaikyti brolvaikio Dausprungaičio. Dovanomis ir pinigais Mindaugas

⁷⁸ Plačiau Z. IVINSKIS, *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, Athenaeum V, 1935, 54-117; M. TUMLER, *Der deutsche Orden*, o.c. 130 ir sek. B. SCHUMACHER, *Geschichte*, o.c. 34 ir sek.

⁷⁹ M. TAUBE, *Russische und litauische Fürsten*, o.c. 407.

⁸⁰ LReim 3287-3350 (« der konig in siner burge lac », 3329 eil.). Iš Eiliutinės kronikos matyti, kad riteriai su kryžininkais tuoju gana sėkmingai įpuolė Žemaitijon (LReim 3351-3398; « der Sameiten blūt man gôz und sie mochten sich nicht weren » 3372-3373 eil.).

norėjęs nužudydinti savo varžovą⁸¹, pavartodamas ankstesnius kovos metodus⁸². Mindaugą neramino žinios, kad Tautvilas buvo parodęs palankumo vokiečiams ir krikščionims⁸³. Sūnėnas galėjo pasidaryti dar pavojingesnis, kai jis kreipėsi į Rygos arkivyskupą krikšto reikalu. Kiek žinios siekia, Tautvilas yra buvęs pirmasis Rygoje lotyniškai pakrikštytas lietuvių kunigaikštis. Yra manoma, kad Tautvilui jau turėjo būti skirtas ir popiežiaus Inocento IV raštas, iš kurio aiškėja, kad neofitas Polocko kunigaikštis pareiškęs norą « iškurti lotynų katedros bažnyčią »⁸⁴.

Tautvilo teises prieš Mindaugą palaikė tad ne tik Volinijos kunigaikščiai, bet taip pat Rygos arkivyskupas ir jo miestas. Bet padėtis nepasidarė tokia, kaip 1382 ir 1390 m., kai iš Prūsų ordino Vytautas terorizavo pusbrolių Jogailą, priversdamas jį nusileisti⁸⁵.

Mindaugui buvo savotiška laimė, kad Tautvilas krikštijosi pas Rygos arkivyskupą, kuriam nebenorėjo paklusti Livonijos ordinas. Naudodamasis tokia savo priešų nesantaika, Mindaugas pirmasis iš lietuvių kunigaikščių gelbėjosi iš savo sunkios padėties, kreipdamasis į Livonijos ordino magistrą ir siųsdamas jam įvairių brangių dovanų⁸⁶. Mindaugui pavyko su Andriumi von Stirland užmegzti kalbą, nes ir magistrui Danieliaus ir Tautvilo sąjunga su Rygos vokiečiais nebuvo pakeliui. Įtikinęs Mindaugą, žadėjusį užrašyti žemių, jog būtinai jam reikia krikštytis⁸⁷, magistras su juo padarė taiką.

1250 m. gale ar 1251 pradžioje Mindaugas priėmė krikštą. Jis nebuvo pirmasis lietuvių kunigas, kuris ieškojo Livonijos ordino pagalbos ir krikštijosi. Kai uolus Mindaugo šalininkas ir jo sesers vyras (ar sūnus) Lengvenis smarkiai persekiojo tris brolius kunigus⁸⁸, šie gelbėjosi iš savo sunkios būklės, pabėgdami Rygon. Ordino globoje pasikrikštiję, kaip jo vasalai jie gavo teoretišką teisę valdyti savo žemes ir žmones⁸⁹. Panašiai elgėsi po Mindaugo mirties Nal-

⁸¹ PSRL II, 816.

⁸² PSRL II, 858.

⁸³ M. TAUBE, *Russische*, o.c. 406, 462.

⁸⁴ LUB III, 1226 nr.

⁸⁵ Plačiau Z. IVINSKIS, *Jogailos santykiai su Kęstučiu ir Vytautu*, rink. *Jogaila*, red. A. ŠAPOKA, Kaunas 1935, 45-79.

⁸⁶ Tam reikalui esą Mindaugas pasiuntęs daug aukso ir sidabro, sidabrinių ir gražių auksinių indų ir daug arklių: « poslal . . . zlata mnoho srebra i sosud serebrenyi i zlatyi i krasnyi i kone mnohy » (PSRL II, 816-817).

⁸⁷ LReim 3451-3576 (plačiai ir įdomiai išdėstyta, koku būdu Mindaugas su Livonijos ordino magistru užmezgė kontaktą ir susitaikė). Livonijos magistras, atvykęs į Lietuvą, pažadėjęs Mindaugui, jeigu tik tas pasikrikštys, išrūpinti karališką vainiką (LReim 3493-3496).

⁸⁸ Plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Lengvenis*, LE XIV, 1958, 386.

⁸⁹ Plg. K. AVIŽONIS, *Die Entstehung*, o.c. 28.

šėnų *Suze*, pasiūlydamas savo turtą Rygos arkivyskupui ⁹⁰. Ir Prūsų ordinas mielai priglausdavo tokius perbėgėlius, juos pakrikštydamas. Jų žemes ordinas priiminėjo vasaliniais feodais, vis rūpestingai aktuose pažymėdamas, jog buvę savininkai gaus savo žemes valdyti, kai Lietuva bus nukariauta ⁹¹.

Apie tokį svarbų dalyką, kaip Mindaugo krikštas, smulkesnių žinių nerandama, nes Eiliuotinės kronikos, Ipatijaus metraščio ir popiežiaus Inocento IV bulių užuominos yra per bendros. Ar Mindaugą krikštui ruošė tas pats Livonijos ordino kunigas Kristijonas, kuris už poros metų tapo paskirtas Lietuvos vyskupu, yra neaišku, nes krikšto laikotarpyje jis buvo Vokietijoje. Mindaugas krikštijosi ne tik su sūnumis ir žmona, kuri gavo Mortos vardą, bet ir su būriu jam priklausančių žemių gyventojų. Tad Inocentas IV, apie tai iš Mindaugo pasiuntinių sužinojęs, galėjo rašyti, jog Lietuvos valdovas krikštijosi «su didele daugybe pagonių» ⁹²; o kitoje bulėje popiežius dar aiškiau pažymėjo, kad krikštą priėmė «didelė daugybė pagonių, kurie buvo jam (Mindaugui) pasidavę» ⁹³. Aplinkui turėjo likti Mindaugui priešišku kunigaikščių, kurie nepritarė jo krikštui. Gal būt, dar prieš pat krikštą susimokėliai ėmė veikti, nes to laikotarpio chronologiją yra sunku nustatyti.

Mindaugo priešų tarpe buvo Vykintas, pas kurį į Žemaičius apie 1250-1251 m. atbėgo ir Tautvilas. Ipatijaus kronikos duomenimis, susijungę su jotvingiais, žemaičiais ir jau iš seniau gavę Volinijos Danieliaus pagalbos, jie žygiavo prieš Mindaugą. Užsidaręs savo pilyje ⁹⁴ ir atsilaikęs, jis ėmė priešus skaldyti. Jotvingius jam pasisekė papirkti sidabru. Paskui «surinkęs didelę jėgą, Mindaugas atvyko prie Vykinto pilies, vadinamos Tviremet», kurią, berods, reikia tapatinti su Žemaičių Tverais (į rytus nuo Varnių, prie Jūros prieupio Aitros). Čia jis, be aiškios pergalės, karo lauke susitiko su giminaičiais ir jų sąjungininkais žemaičiais, Danieliaus rusais ir polovcais, kurių vienas pašovęs Mindaugą į šlaunį ⁹⁵.

⁹⁰ M. PERLBACH, *Urkunden des Rügischen Capitel-Archivs in der Fürstlich Czartoryski'schen Bibliothek zu Krakau*, Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte, XIII, 1886, 17-18.

⁹¹ PUB I, 2, 488-489.

⁹² «cum numerosa multitudine paganorum» (TMPL I, 50).

⁹³ «numerosa paganorum multitudine sibi [= Mindaugui] subdita» (TMPL I, 101 nr.).

⁹⁴ Ji yra pavadinta Ipatijaus kronikoje *Voruta* (PSRL II, 817-818). Pagal K. Būgą, *Voruta* nebuvo vietovardis, o bendrinis žodis, kuris galėjo reikšti *arx, castellum, krepost', twierdza* (K. BŪGA, *Rinktiniai Raštai*, I, Vilnius 1958, 131-137).

⁹⁵ PSRL II, 818. V. PAŠUTO, *Obrazovaniye*, o.c. 379.

Sūnui Vaišvilkui tarpininkaujant, Mindaugas pabaigė kovas ir su Volinijos kunigaikščiais. Vienas iš Romanaičių, Danieliaus sūnus Romanas gavo iš Mindaugo vieną kunigaikštį su keliomis pilimis Juodojoje Rusijoje, kitas Danieliaus sūnus — Švarnas vedė Mindaugo dukterį, kurios vardas tačiau nežinomas⁹⁶. O Vaišvilkas, savo noru atsisakęs valdžios Juodojoje Rusijoje, užsidėjęs vienuolio abitą, išvyko į Atoso kalną Balkanuose. Nebetekę pagalbos, susitaikė su Mindaugu ir kiti maištaujantieji kunigaikščiai. Edivydo vardas dinga be žinios, o Tautvilas, perėjęs dėdės Mindaugo pusėn, jam liko ištikimas iki pat jo nužudymo. Įveikęs savo priešus ir Livonijos ordino magistro skatinamas, Mindaugas po savo krikšto 1251 m. išsiuntė pas popiežių pasiuntinius. Tai delegacijai vadovavęs lietuvis Parnus⁹⁷. O Inocentas IV pačiam Mindaugui apie ją užsiminė, sakydamas: « Kadangi nusižeminęs Mus prašei per oficialius ir nepaprasčius pasiuntinius... »⁹⁸. Jie pataikė atvykti pas popiežių, buvusį Milane, į pilną rūpesčių ir sukrėtimų metą. Tiesa, žymiausias Hohenštaufenų imperatorius Fridrichas II ką tik (1250 m.) buvo miręs Palerme, jau kelintu kartu dar sykį Lijono koncilijuje ekskomunikuotas (1245 m.), bet jo įpėdinis su savo nerimstančiais šalininkais bandė tvirtintis. Šito įtempimo metu popiežius nuo tolimų Baltijos plotų valdovo atvykusiems pasiuntiniams parodė rimto dėmesio. Jį liudija šeši popiežiaus raštai Mindaugui, ar jo reikalui siųsti kitiems, išėję iš kurijos 1251 m. vidurvasaryje. Kad Nemuno žemių valdovo delegacija susilaukė didelio palankumo, paaiškina, be kitko, bendros politinės bei religinės priežastys, dėl kurių nuo Lijono koncilio rytų Europa buvo Romos kurijoje labiau susidomėta.

Pasėkoje įsibėgėjusios Hohenštaufenų ir popiežių kovos suskilusiai Vakarų Europai kaip tik tuo metu grasė didelis totorių invazijos pavojus. Nesimatė jėgos, kuri galėtų suorganizuoti sėkmingą atspyrimą. Mindaugo pasiuntinių pasirodymas pas popiežių jam buvo gera proga dar labiau atkreipti dėmesį į du šalia totorių nuteriotų rytų Europos plotų įsistiprinusius valdovus. Tai buvo, žinoma, Lietuvos Mindaugas, kuris atstovavo iki tol buvusiai grynai pagoniškai žemei. Antrasis buvo Volinijos-Haličo Danielius, kurio valdos

⁹⁶ V. PAŠUTO, *Obrazovaniye*, o.c. 380.

⁹⁷ LReim 3505-3515. Pirmiausia jis nuvyko Livonijon pas ordino magistrą (3510-3511 eil.) ir, iš Romos grįžęs, vėl sustojo Rygoje (3534-3542 eil.) su popiežiaus bulėmis, iš kurių buvę išskaityta, kad Livonijos magistrui priklausanti teisė Mindaugą karūnuoti (« ... daz gegeben was dem meistere der crône gewalt », 3541-3542 eil.). Plg. M. HELLMANN, *Der Deutsche Orden und die Königskronung des Mindaugas*, *Zeitschrift für Ostforschung*, III, 1954, 3 nr., 387.

⁹⁸ « Quia vero per solemnes ac speciales nuntios nobis humiliter supplicasti » (TMPL I, 49).

išpažino jau krikščionišką (graikų) tikėjimą. 1246 m. metais prasi-dėjusios derybos su Danielium dėl bažnytinės unijos buvo sėkmingai užbaigtos 1253 m., kai buvusioje jotvingių žemėje Drogičine popiežiaus legatas Opizo Danielių vainikavo karalium ⁹⁹.

I anų dviejų valdovų santykio su Roma panašumą, abiejose valstybėse besivystančių naujų įvykių paralelizmą, jau yra nuo seniau atkreipta dėmesio ¹⁰⁰. Abiem valdovam popiežius Inocentas IV suteikė karališkas karūnas, turėdamas vilties, kad jiedu pastatys jėgą prieš totorius. Bet viltys Volinijoje-Haliče nepasiteisino. Opizo skelbiamasis kryžiaus karas prieš totorius nedavė rezultatų, o pats Danielius tuojau *atsimetė* nuo Romos ir atsisakė įgyvendinti savo žemėse bažnytinę uniją.

Bet jau nuo 1251 metų galingas Danieliaus kaimynas, kuris jam neleido įsigalėti Nemuno aukštupio valdose, taip pat buvo patyręs popiežiaus Inocento IV ypatingo palankumo. Ar Romos kurija žinojo apie pagonių lietuvių ankstyvesnius susikirtimus su totoriais, nėra duomenų ¹⁰¹. Bet kiekvienu atveju iš naujakrikštų buvo lau-kiamą Europai sąjungininko kovoje prieš mongolus.

Įkurdamas atskirą Lietuvos vyskupiją (*diocesis Lethoviensis*), Inocentas IV jai suteikė (1251.VII.17) Apaštalų Sosto globą ir ap-saugą, o Mindaugas tapo «ypatingasis Romos Bažnyčios sūnus» (*filius specialis sanctae Romanae Ecclesiae*) ¹⁰². Šis savo 1253 m. dokumen-tuose kalbėjo apie popiežių, kaip apie «mūsų tėvą» (*pater noster*). Toks dvasinis *tėvo ir sūnaus* santykis viduriniais amžiais buvo žino-mas ne tik vakarų Europoje, bet ir schizmatikų tautų istorijoje Bal-kanuose ¹⁰³. Teisiniu ir politiniu atžvilgiu tokia adoptacija dažnai reiškė leninę priklausomybę, žinomą iš popiežių santykių su Karo-lingais. Tokiame sūnaus ir tėvo santykyje, kaip rodo Livonijos Hen-riko kronika, skaitėsi Padauguvio kunigaikščiukai Rygos vyskupo Alberto atžvilgiu ¹⁰⁴. Kaip daugelis Europos karalių nuo popie-žiaus Inocento III laikų, ir Mindaugo valstybė buvo subordinuota Apaštalų Sostui. Mindaugo karališkos karūnos klausimas nebesutiko

⁹⁹ V. T. PAŠUTO, *Očerki po istorii Galicko-Volynskoj Rusi*, 1950, 259. O. HALECKI, *From Florence to Brest* (atsp. iš *Sacrum Poloniae Millenium*, V) 1958, 18-20. A. M. AMMANN, *Ostslavische Kirchengeschichte*, Viena 1950, 54.

¹⁰⁰ A. PROCHASKA, *Dwie koronacye*, Przegląd Historyczny, I, 1905, 184-208, 372-393.

¹⁰¹ Apie tai žiūr. psl. 73-74.

¹⁰² TMPL I, 50.

¹⁰³ Apie *sūnaus-tėvo* santykį plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Mindaugas und seine Krone*, Zeitschr. für Ostforschung, III, 1954, 377-378 (tas pat *Aidai*, 1954, 2 nr., 55-59).

¹⁰⁴ L. ARBUSOW, *Deutsches Archiv*, VIII, 1950, 46.

kliūčių. Buvo statoma tik viena sąlyga, kad ypatingasis Bažnyčios sūnus, kaip ir jo įpėdiniai, Lietuvos valstybę skaitytų šv. Petro nuosavybė¹⁰⁵. Tokiomis *patrimonia S. Petri* buvo tapę tada eilė Europos kraštų.

Laimingai užmezgusi santykius su Apaštaloj Sostu, Lietuva oficialiai turėjo įsijungti į krikščioniškų Europos tautų bendruomenę. Atrodė, kad pagonybės išnykimas beturėjo būti laiko klausimas, nors ir nebuvo arti stipraus religinio centro, kuris būtų davęs apaštalautojų ir parėmęs jau prasidėjusį kristijanizacijos darbą. Tokio veiklaus religinio centro trūkumas, jaučiamas nuo prūsų apaštalo Vaitiekaus mirties (997 m.), nuostabiai ilgai išlaikė baltus, ypač lietuvius, pagonybėje. Viduje susiskaldžiusi ir silpna Lenkija nuo XI amž. galo negalėjo parodyti misijinės ekspansijos. Trumpą epizodą sudarė Gnieszno arkivyskupo Pelkos žygis, kurį, gal būt, reikia sieti su Livonijos ordino pradėtu Lietuvos krikštijimu. 1253 m. Mozūrijos Kozlove buvo išventintas Lietuvos vyskupu domininkonas Vitas¹⁰⁶. Jis tačiau savo diecezijos nepasiekė, ir apie jos vienerių metų gyvavimą beveik nieko nežinoma. 1255 m. popiežius Aleksandras IV formaliai leido atsisakyti Vitui nuo savo vyskupijos, palikdamas jam tik vyskupo titulą¹⁰⁷.

Vakarykščių priešų nurodytas kelias į krikščionybę Mindaugui ruošė įvairių sunkumų. Pagonių žemės valdovas pateko į jau susikomplicavusį rytų Pabaltijo krikščioniškų autoritetų tinklą. Norint iš jo išsipainioti, reikėjo apdairiai veikti ir nugalėti eilę kliūčių. Tiesa, popiežius palankiai sutiko Mindaugo žygį ir suteikė jam karaliaus vainiką. Bet siekdami savų tikslų, Livonijos ordinas ir Rygos arkivyskupas kliudė jam tapti nepriklausomu.

Popiežius sąmoningai aplenkė Rygos arkivyskupą Albertą. Kulmo vyskupas Henrikas Heidenreichas¹⁰⁸ gavo iš Romos bulę išventinti «Lietuvos vyskupą». Pasidavęs Livonijos vyskupų įtakai ir gindamas interesus ypač Rygos arkivyskupo ir Kuršo vyskupo (šis 1253 m. per vakarinių Žemaičių — Ceklio — dalybas buvo pasidaręs artimas Mindaugo valdų kaimynas), Heidenreichas vis atidėliojo naujo vyskupo konsekraciją. Mindaugas vėl kreipėsi į Inocentą IV, kuris, «karaliaus karštų troškimų sužadintas», 1254.VI.24 d. pavedė arkivyskupui Albertui išrinkti ir konsekruoti tokį tinkamą vyskupui kandidatą¹⁰⁹, kuris būtų pageidaujamas paties Mindaugo.

¹⁰⁵ TMPL I, 49; tas pat geresnėje edicijoje MPV III, 36-37 (67 nr.).

¹⁰⁶ MPH II, 572; III, 22.

¹⁰⁷ MPV III, 39 (73 nr.).

¹⁰⁸ Įdomiai jo vaidmenį paliečia K. GÓRSKI, *Heidenreich*, Polski Słownik Biograficzny; pgl. Z. IVINSKIS, *Henrikas Heidenreich*, LE VIII, 1956, 200.

¹⁰⁹ TMPL I, 53.

Tačiau Albertas taip pat delsė. Tada Mindaugas vėl rašė popiežiui, savo kandidatui paminėdamas Livonijos ordino kunigą Kristijoną¹¹⁰, kuris greičiausiai bus apsilankęs Lietuvoje dar tuo metu, kai, Mindaugo prašomas, Livonijos magistras atvyko Lietuvon į Mindaugo pilį taikos ir krikšto reikalais.

Tur būt, dar nespėjęs gauti naujo Inocento IV rašto (1254. VIII.25), liepiančio patenkinti Mindaugo prašymą¹¹¹, Rygos arkivyskupas pagaliau Kristijoną išventino Lietuvos vyskupu¹¹². Peržengdamas tačiau aiškius Romos įgaliojimus, Albertas iš naujojo Lietuvos vyskupo priesaiką paėmė Rygos arkivyskupo vardu, naująją Lietuvos dieceziją subordinuodamas Livonijos ir Prūsų arkivyskupijai. Pagunda savo arkivyskupijos jurisdikcijai užsitikrinti naujus plotus buvo per stipri, ir Albertas jai neatsilaikė. Nuo koalicijos metų prieš Mindaugą (Tautvilo krikštas), kaip rodė eilė faktų¹¹³, Rygos arkivyskupas bandė iš savo rankų neišleisti Lietuvos krikštijimo iniciatyvos. Įdomiu sutapimu, 1251 m. buvo panaikinta Žiemgalos vyskupija. Jai anksčiau buvo priskirti Nemuno ir Neries plotai, t. y. dar nenukariautos Lietuvos valstybės žemės. Buvusioji Žiemgalos diecezijos teritorija buvo prijungta Rygos hierarchui, naujai gavusiam *arkivyskupo* titulą. Iš čia suprantamas šio nenoras vykdyti iš Romos einančius nurodymus atskiros Lietuvos vyskupijos reikalui.

Specialiu raštu panaikindamas Rygos arkivyskupo jurisdikciją Lietuvai, Inocentas IV Mindaugui pranešė apie Lietuvos vyskupijos išskyrimą iš kaimyninės metropolito jurisdikcijos. Matyti, popiežius jau nebepasitikėjo Mindaugo valstybės kaimyniniais vyskupais, nes įgaliojo (1254.IX.3) Saksonijos (Neuenburgo) vyskupą iš Kristijono paimti priesaiką popiežiaus ir Romos vyskupo vardu¹¹⁴. Aplenkdamas Livonijos ordiną, Mindaugas buvo ėmęs savarankiškai veikti, ir trečiu atveju buvo kreipęsis į Romos kuriją. Per trejus metus Mindaugui pagaliau buvo pasisekę nugalėti kliūtis ir Livonijos hierarchų savanaudiškas užmačias¹¹⁵. Kadangi to laikotarpio popiežių nusistatymas buvo vyskopus laikyti nuo savęs betarpiškai priklausomus, Lietuvos vyskupijai buvo gauta egzempcijos teisė. Todėl nuo 1254 m. galima kalbėti apie užuomazgą tik Romai tepriklausančios bažnytinės Lietuvos provincijos.

¹¹⁰ LUB I, 337-338.

¹¹¹ LUB I, 254.

¹¹² Plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Kristijonas, pirmasis Lietuvos vyskupas*, LE XIII, 1958, 145-146.

¹¹³ J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 67-68, 74-81.

¹¹⁴ LUB I, 355.

¹¹⁵ TMPL I, 53.

Livonijos ordino pagalba išrūpintąją karūną užsidėti Mindaugui sekėsi šiek tiek lengviau, bet ir tai užtruko dvejus metus (1253). Mindaugo vainikavimasis karaliumi buvo nepaprastas atsitikimas Lietuvoje, vienintelį kartą formaliai teįvykęs pusaštunto šimtmečio lietuvių tautos istorijoje, nes vėliau Lietuvos valdovui vis kokios nors kliūtys pastodavo kelią į siūlomą, ar labai artimą karūnos garbę (1398, 1409 1429-1430 m.; plg. Urachas-Mindaugas II — 1918 m.). Nors Lietuvos didieji kunigaikščiai garsėjo savo žygiais ir XIV amž. paprastai buvo vadinami karaliais, tačiau Mindaugas pasiliko pirmas ir paskutinis formaliai vainikuotas Lietuvos karalius¹¹⁶.

Mindaugo karūnavimas buvo atliktas pagal nusistovėjusią vidurinių amžių karalių vainikavimo liturgiją, vadinamą *ordines*, įvykdytą popiežiaus vardu¹¹⁷. Pats Mindaugas savo dokumente rašė:

¹¹⁶ Dabar yra gyvai keliamas klausimas, kad visus didžiuosius Lietuvos kunigaikščius reikia vadinti karaliais, o pačią Lietuvą — karalyste. XIII amž. vokiškuose šaltiniuose lietuviškas žodis *Kunigas* natūraliai buvo verčiamas *konic* (*kunic*) (plg. Z. IVINSKIS, *Kunigaikštis*, LE XIII, 1958, 355-356; A. SALYS, *Kunigas*, ten pat 356-358), o lotyniukuose kartais *rex*, nes vakariečiai galvojantieji ordino kronistai, ypač XIV amž., neturėjo kito tikro pavadinimo Lietuvos valdovams, ir juos kronikose pavadindavo titulu *rex*. Tokį titulą popiežius Jonas XXII davė Gediminui, nes ir rygiečių įtakoje surašytuose garsiuosiuose Gedimino laiškuose buvo pavartotas tas titulas. Iš išlikusiųjų didelio skaičiaus paties Vytauto ir jo įpėdinių, kurie nebuvo Krokuvoje karūnuoti Lenkijos karaliais, kanceliarijoje surašytų dokumentų, niekur tačiau nerandame, kad tie valdovai patys save būtų titulavę karaliais (plg. A. SALYS, *Karalius*, LE X, 1957, 510-511). Po Gedimino *didžiojo* kunigaikščio titulas pamažu formaliai nusistovėjo Vilniuje sėdinčiam vyriausiam kunigaikščiui. Kas buvo iš Vilniaus išvartytas (Jaunutis 1341, Jogaila 1381), tas savaime neteko didžiojo kunigaikščio titulo. Norintieji *dabar* mūsų garsiuosius didžiuosius kunigaikščius pakelti į karalių laipsnį, turėtų ne tik reikšti savus šios dienos asmeniškus patriotinius nusistatymus, o labiau eiti *tiesiai į šaltinius* ir susipažinti su pačių valdovų vartotais titulais, juo labiau, kad tie šaltiniai yra spausdinti ir ne sunkiai prieinami. Akivaizdoje autentiškų šaltinių, kurių dvasios ir jų formų perdirbti jokia teisinė logika po šešių amžių nebeпадės, turėtų būti stipriai koriguoti naujieji išvedžiojimai (P. V. RAULINAITIS, *Lietuva — karalystė ar Didžioji Kunigaikštija?* Lietuvių Dienos, 1962, 1 nr., 16; P. V. RAULINAITIS, *Lietuva — karalystė*, Draugas, 1962 m. birželio 23 d. šeštad. priedas; V. ALANTAS, *Lietuva — Karalystė ar Didžioji Kunigaikštija*, ten pat 1962 m. rugpiučio 4 d. šeštad. priedas). Jau J. RUOIS (*Lietuvos karalystės klausimu*, Draugas, 1962 m. liepos 7 d. šeštad. priedas) taikliai pastebėjo, kad « kiekvienas praeities laikotarpis turi būti matuojamas tik tų pačių laikų matu », o prof. dr. J. JAKŠTAS (Draugas, 1963 m. kovo 2 d. šeštad. priedas) teisingai įspėjo, jog didžiojo kunigaikščio titulas turi savo nusistovėjusias tradicijas, kurių negalima kaitalioti. Kita proga, tur būt, teks dar žymiai išsamiau prie šito klausimo sugrįžti, atsiremiant į pačius dokumentus ir kronikas.

¹¹⁷ Apie Mindaugo vainikavimo *ceremonijalą* plačiau žiūr. Z. IVINSKIS,

«Patepti šventu aliejumi į Lietuvos karalius, gavome karalystės diademą»¹¹⁸. Jo patepimo apeigas atliko Kulmo vyskupas H. Heidenreichas, o Livonijos magistras Andrius uždėjo karūną, kurią jis buvo pažadėjęs iš popiežiaus išrūpinti¹¹⁹. Karūnos išrūpinimas reiškė ir teisę ją uždėti. Taigi magistras Andrius, paskirtas popiežiaus legatu, paėmė iš Mindaugo ir atitinkamą priesaiką. Iš Eiliuotinės kronikos yra galima išvesti, jog popiežius suteikė Livonijos magistrui teisę vainikuoti naujakrikštą valdovą, duodamas jam «der kröne gewalt»¹²⁰. Tad Mindaugui, su kuriuo drauge buvo vainikuota ir jo žmona Morta, buvo pritaikintas įprastas karalių vainikavimo ceremonijas, kai konsekruotojas (patepėjas) ir vainikuotojas yra ne tas pats asmuo.

Kur Mindaugas buvo vainikuotas, nėra duomenų. Ar tai įvyko jo sostinėje? Gal būt, Mindaugas, kaip ir daugelis vidurinių amžių valdovų, *neturėjo* pastovios sostinės. Tad nėra tikslo bandyti į Vorutą¹²¹ žiūrėti, kaip į sostinę dabartine prasme. Gausūs bandymai įvairiausiose Lietuvos vietose ieškoti vadinamos Mindaugo sostinės¹²² gali būti pateisinti, jeigu XIII amžiaus valdovo «sostinės» klausimas yra sprendžiamas naujoviškai. Su pagrindu galima teigti, kad tik Aukštaičiuose buvo Mindaugo tėviškos žemės. Jo svarbiausios pilyys buvo jo valdoje, kuri vadinosi Lietuva, pradžioje teapimdama tik dalį Mindaugo valstybės. Toje žemėje Kernavė (prie Neries) yra buvusi viena iš svarbių Mindaugo pilių, kurioje jis galėjo ilgiau turėti vieną savo pagrindinių buveinių. Bet Mindaugo valdymą reikia taip pat rišti ir su stačiatikių plotų centrais, eventualiai ir su Naugarduku.

Jieškant Mindaugo karūnavimosi vietos, reikia jį palyginti su Volinijos-Haličo Danielium, kuris taip pat buvo užmezgęs santykius su Inocentu IV. Kaip sakytą, dar 1246 m., norėdamas nusikratyti totorių jungą, Danielius prašė popiežiaus pagalbos, žadėdamas prisijungti prie Romos Bažnyčios. Kaip tik Mindaugo vainikavimosi

Mindaugas ir jo karūna, Aidai, 1954, 55-59 (tas pat vokiškai Zeitschr. für Ostforschung, 1954, 360-386).

¹¹⁸ «In regem Lettowie oleo sacrato peruncti, regni suscepimus diadematem» (LUB I, 243).

¹¹⁹ LReim 3493-96. Plg. M. HELLMANN, *Der Deutsche Orden*, o.c. 387-390.

¹²⁰ LReim 3541. Apie pačią karūną žiūr. M. HOCIJ, *Die Krone des Mindaugas*, Zeitschr. für Ostforschung, III, 1954, 3 nr., 397-415.

¹²¹ *Voruta* K. Būgai tereiškė bendrinį žodį (žiūr. išnašą 94).

¹²² Eilė istorikų piršo vis kitą vietovę į Mindaugo «sostines»: 1. Varnėnai (Vilniaus krašte) — J. Latkowski, 2. Uturiai (prie Betygalos) — W. Kętrzyński, 3. Liškiava — J. Totoraitis, 4. Latvijos (*Lietuvos*) upės (Šventosios prieupis) piliis — E. Volteris, 5. Varniai — A. Steponaitis, ir kt.

metais (1253) Inocentas IV suteikė karališką karūną ir šio priešui Danieliui, popiežiaus legatas Opizo vainikavo Danielių ir jo žmoną Salomėją ne jo sostinėje Haliče, o karo žygio metu jotvingių žemėje Drogičine¹²³. Savo karūna Mindaugas, aišku, taip pat turėjo siekti labiau užsitikrinti valdomų žemių priklausomybę. Karūnuotasis Danielius nuo seno Mindaugui buvo rimtas varžovas į Juodąją Rusiją. Galimas dalykas, jog Mindaugas, norėdamas labiau pabrėžti užimtųjų rusų žemių priklausomybę, vainikavosi Naugarduke. Pirmosiose popiežiaus bulėse Mindaugui figūravo pripažinimas žemių, kurias jis atims iš *pagonių*. Apsivainikavęs, jis dar išprašė patvirtinimą savo valdžioje esančių rusiškų žemių, gaudamas teisę savo sūnų karūnuoti Lietuvos valdovu¹²⁴.

Už pagalbą bėdoje ir karališkos karūnos išrūpinimą Mindaugas turėjo ordinui *atsilyginti*. Karūnavimo metais jis užrašė Žemaičiuose po pusę žemių Raseinių, Betygalos, Ariogalos ir Laukuvos. Kita tų žemių pusė buvo užrašyta vyskupui Kristijonui (1254.III.8 ir 12 d.),¹²⁵ kuris galėjo ten tikėtis apsaugos nuo priešų puolimų ir įsistiprinti, kryžiuočiams padedant. Jis todėl tuoju pat atidavė ordinui dešimtinę « visų tų žemių, kurias gavo nuosavybėn iš... Lietuvos karaliaus Mindaugo »¹²⁶.

Ar kiti penki Mindaugo vardu surašyti dokumentai yra autentiški¹²⁷, trūksta įtikinančių įrodymų. 1255 metų dovanojimu esą Mindaugas Livonijos ordinui užrašęs sėlių žemę — Sėlą (*Selonia*)¹²⁸. Po dviejų metų esą Mindaugas toliau Livonijos ordinui užrašęs Karšuvą, Nadruvą¹²⁹ ir kai kurias Žemaitijos sritis¹³⁰. Dar po dviejų metų (1259) Mindaugo vardu ordinui buvo surašytas naujas dovanojimų dokumentas. Juo buvo užrašytos įvairios Sūduvos sritys, visa Žemaitija, į kurią ordinas jau pora dešimtmečių taikstėsi, ir Skalva¹³¹. Pagaliau Mindaugas esą Livonijos riteriams užrašęs visą Lietuvą, jeigu jis mirtų bevaikis. Apie 1260 metus tačiau dar buvo gyvi trys Min-

¹²³ PSRL II, 827.

¹²⁴ TMPL I, 60.

¹²⁵ LUB I, 345; plg. J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 113-116.

¹²⁶ LUB I, 266 nr.

¹²⁷ Paskutinis išsamus K. MALECZYŃSKIO darbas (*W sprawie autentyczności*, o.c. 1-56) to klausimo galutinai neišsprendžia.

¹²⁸ LUB I, 371. 1261 m. rugpiūčio 7 d. pakartotiname sėlių žemės dovanojime yra išskaičiuota eilė Lietuvos šiaurės vietovardžių (LUB I, 461-464); plg. A. SALYS, *Sėliai*, LE XXVII, 1962, 221-223.

¹²⁹ Žiūr. A. SALYS, *Karšuva*, LE XI, 1957, 97-99; A. SALYS, *Nadruva*, LE XIX, 1959, 469-470.

¹³⁰ PUB I, 2, 33-35.

¹³¹ PUB I, 2, 69-70. A. SALYS, *Skalva*, LE XXVII, 1962, 536-541.

daugo sūnūs (Vaišvilkas, Ruklys ir Rupeikis) ir už Švarno, Danieiaus sūnaus, ištekęjusi duktė.

Paprastai svarbesni to laiko dokumentai būdavo aprūpinami antspaudais ne vien tik susitariančiųjų pusių, bet ir liudytojų, juos teksto gale išskaičiuojant. Liudininkų nebuvimas kelia stiprų įtarimą. Mindaugas buvo parodęs daug sumanumo ir kietumo, kai reikalas ėjo apie savos valstybės interesus. Sunku sutikti, kad jis paskui būtų galėjęs vis daugiau savo žemių užrašinėti ordinui, su kuriuo bendrauti buvo pradėjęs tik sunkios padėties verčiamas.

Vidurinių amžių falsifikatų bendras bruožas buvo perdėtas gyrimasis nuopelnais. Visai neminėdami Rygos arkivyskupo, ir anie dokumentai perdėm kelia tik Livonijos ordino ir šiek tiek Kristijono nuopelnus. Daugumas tyrinėtojų juos laiko netikrais. Nesutariama tik dėl jų atsiradimo laiko. Jeigu jie nebuvo suklastoti pačioje Mindaugo kanceliarijoje, jie galėjo būti ordino sufabrikuoti (1264 m.) tuoj po Mindaugo mirties. Juos yra bandoma sieti su tada popiežiaus duotomis didelėmis teisėmis Prūsiose ir Lietuvoje Čekijos karaliui Otokarui (Przemyslui) II. Šitais dokumentais ordinas galėjo siekti apsaugoti savo teritorijalines pretenzijas į Lietuvą¹³². Įrodymui, kad Lietuvos žemės yra buvusios jau Mindaugo užrašytos kryžiuočiams, tie dokumentai galėjo būti kryžiuočių padirbti ir XIV amž. gale.

Jeigu 1257 ir 1259 metų Mindaugo vardu surašytieji dokumentai ir būtų sufabrikuoti vokiečių ordino kanceliarijoje, ten tačiau minimos sritys (pietvakarių Žemaičių dalyje, Sūduvoje), kurias Mindaugas esą užrašęs ordinui, berods, galėtų tarnauti argumentu, kad jas Mindaugas yra savinęsis, arba jos jam tiesiog yra priklausiusios. Kiekvienu atveju tačiau, jeigu tie visi dokumentai ir būtų galutinai įrodyti kaip Livonijos kryžiuočių falsifikatai, jie yra reikšmingas šaltinis ano meto Lietuvos teritorialinio suskirstymo. Jie išvardina kelioliką XIII amž. Lietuvos vietovardžių¹³³. Bet iki šiol vis dar nėra galutinai išaiškintas klausimas, ar tie dokumentai yra tikri. Jeigu jie visi būtų autentiški, tai reikėtų, kad «vokiečių ordinas savo draugystę su Mindaugu yra be saiko išnaudojęs»¹³⁴.

Santykiaudamas su naujakrikštu Mindaugu, Livonijos ordinas pradėjo reikšmingą laikotarpį. Jam ėmė sektis ir teritoriją plečiant,

¹³² J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 139, 142; plačiau žiūr. A. ŠAPOKA, *Čekų karaliaus Przemyslo II (Otokaro II) žygiai į Prūsus ir planas nukariauti sau Galindiją, Jotvingius ir Lietuvą*, atsp. iš *Praeities* III, Kaunas 1934.

¹³³ Su šitokiu nusistatymu tuos vietovardžius kalbiškai analizavo K. BŪGA (*Rinktiniai Raštai*, III, 1961, 70, 270-272).

¹³⁴ K. FORSTREUTER, *Deutschland und Litauen*, o.c. 7.

ir kariniu atžvilgiu. Pavaduodamas susirgusį Livonijos magistrą, Eberhard von Seyne¹³⁵ (Deutschmeister) pastatė strategiškai svarbią Klaipėdos pilį 1253-1254 m.¹³⁶ Ji ne tik gynė svarbų kelią tarp Prūsų ir Livonijos per patogią Kuršių Neringą, bet dar turėjo būti apsauga artėjančioms iš Kuršo į pietus ir nuo kairiojo Nemuno kranto į šiaurę ordino riterių jėgoms, turinčioms sudaryti bendrą tiltą vakarų Žemaičiuose (Baltijos pakraštyje). Nors Klaipėdai nė iš tolo neteko suvaidinti tokios rolės, kuri buvo tekusi prieš lybius ir latvius Rygai ar prie Priegliaus — Karaliaučiai (1254 m.), tačiau Klaipėda beveik aklinaai uždarė Lietuvai išėjimą į jūrą, juo labiau, kad Prūsų ordinas XIII amž. gale užvaldė Nemuno deltą.

Nors Žemaičiai, savo įtakoje laikydami pajūrio plotą, tuojau pat ėmė puldinėti Klaipėdą¹³⁷, tačiau jai, bent teoretiškai, Livonijos ordinas tuoj gavo (1253 m.) platų užnugarį. Dar legatas Vilhelmas Modenietis buvo nustatęs, jog Kuršas esąs Prūsų žemės tąsa. Gi Mindaugo karūnavimosi metais per Ceklio dalybas daug žemių, esančių Žemaičių plote, atiteko Livonijos ordinui. Dalybų dokumentuose yra paminėtos vakarinės sritys — Duvzarė, Mėguva, Pilsotas, kurios sudarė Klaipėdos krašto plotą (nuo Minijos įtakos aukštyn Palangos pajūriu net iki Bartuvos). Dar platesnėje Ceklio srityje, kurioje paminėti 44 vietovardžiai, ordinas savo valdžion paėmė plotą nuo Ventos aukštupio per Minijos ir Jūros upių takoskyrą iki Veiviržo upės, gaudamas du trečdaliu Kretingos, Telšių, Mažeikių ir vakarinėje dalyje Šiaulių apskrities. Tos sritys figūravo kaip nukariautos¹³⁸. Ordinas buvo dar gavęs žemių iš Žiemgalos vyskupijos dalybų (1254 m.)¹³⁹. Mindaugo užrašymai Žemaičiuose reiškė tolimesnius ordino laimėjimus.

¹³⁵ Z. IVINSKIS, *Eberhard von Sayn*, LE V, 1955, 323-324.

¹³⁶ Apie Klaipėdos įkūrimą žiūr.: LUB I, 295-300, 305-306, 313-314, 315-319. *Codex diplomaticus Prussicus*, išl. J. VOIGT, I, 1836, 91-93, 98 nr. SRP I, 629. LReim 3625-3654. J. VOIGT, *Geschichte Preussens*, III, 67-69. St. ZAJĄCZKOWSKI, *Studia*, o.c. 79-87. J. SEMBRITZKI, *Geschichte der See- und Handelsstadt Memel*, 1926, 13 ir sek. F. ZURKALOWSKI, *Studien zur Geschichte der Stadt Memel und der Politik des Deutschen Ordens*. Dissertation. Karal aučius 1906 (atsp. iš *Altpreussische Monatschrift*). P. ŠLEŽAS, *Klaipėdos miesto istorijos bruožai*, Mūsų Žinytas XXVI, 1933, 187.

¹³⁷ LReim 3723-3908.

¹³⁸ Apie Ceklį žiūr. A. SALYS, *Die žemaitischen Mundarten*, I, Tauta ir Žodis VI, 1930, 177-183. Plg. W. ECKERT, *Die kurische Landschaft Ceclis. Untersuchungen des Kampfes um Südkurland zwischen dem Deutschen Orden und Litauen*, *Altpreussische Forschungen*, XX, 1943, 6-84.

¹³⁹ LUB I, 345.

IV. TOLIMESNI MINDAUGO SANTYKIAI SU KAIMYNAIS IR JO POLITIKOS CHARAKTERISTIKA

Krikštu ir žemių užraisais Lietuvos karalius apsisaugojo nuo netikėtų Livonijos ordino invazijų ir sau užsitikrino ramybę, su kryžiuočiais visą dešimtmetį (1251-1261) būdamas oficialiai taikoje. Tad jis galėjo atnaujinti savo žygius į *rytus*. Mindaugo būriai puldinėjo Lenkiją. Iš viso Mindaugo laikotarpyje po Saulės kautynių (1237-1263 m.) iš 33 lietuvių karo žygių į kaimynus tik 5 tėra buvę į ordino valdas, 8 — į Lenkiją ir 20 — į rusų žemes¹⁴⁰. Apie 1255 m. Mindaugas vėl atgavo valdžią Polocke, užėmė naujų žemių prie Dniepro — Černigovo ir Briansko kunigaikštijose.

Įvykiai tačiau ėmė vystytis Mindaugo nenaudai. Lietuvoje jo priešai, ypač Treniota Vykintaitis, nerimo. Mindaugas vėl susivaidijo su Romaničiais. Drauge su totoriais Danielius ėmė pulti Lietuvos karaliaus valdas. Tačiau apie Mindaugo konfliktus su iš Azijos rytų Europon įsiveržusiais totoriais gana maža tėra užsilikę autentiškų to pat laiko žinių. Vėlybi XVI amž. šaltiniai (Strykovskis ir Lietuvos Metraštis) mini daug lietuvių *susikirtimų su totoriais* dar 1238-1243 m. Kritiškai vertindami *Latopisiec Litewski* ir Strykovskį, tyrinėtojai, pradedant J. Leleveliu, apskritai yra atmetę tų šaltinių taip spalvingai ir plačiai aprašytą Lietuvos valstybės pradžią ir jos XIII amž. istoriją. Kai dauguma jų, nekreipdami dėmesio į ten išskaičiuotas Mindaugo kovas su totoriais, į anų dviejų versmių aprašymus numojo ranka, juos specialiau išnagrinėjo J. Puzyna, bandydamas, aniems lietuvių šaltiniams gražinti patikimumą¹⁴¹.

Ką galima pasakyti apie jaunos Lietuvos valstybės vaidmenį sulaikant totorių slinkimą prie Baltijos jūros? Ir iš menkų šaltinių nuotrupų yra imanoma šiek tiek išvelgti, jog Mindaugas tuo pat laiku, kai vokiečių ir Silezijos kunigaikščiai prie Liegnitzo (Silezijoje) 1241 m. sulaikė ten totorių tolimesnį veržimąsi Europon, yra atlikęs jai *didelę paslaugą*. Jis sustabdė Čingis-chano hordų slinkimą į vakarus per jo valdomas žemes.

Nors Metraščio žinios apie totorių puolimus yra sujauktai užrašytos, į kai kurias užuominas tačiau reikia atkreipti dėmesį. Gal pasisėks kada nors tiesos sėklą apvalyti nuo nereikalingos «pelų»

¹⁴⁰ H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c., 95. PaRL. 180-421 nr.

¹⁴¹ J. PUZYNA, *W sprawie Litwinów z Tartarami o Ruś w latach 1238-1243*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, IX, 3 nr., 1937, 345-400 (žiūr. St. ZAJĄCZKOWSKIO recenziją *Ateneum Wileńskie*, XIII, 1938, 303). Plg. J. CHABANIER, *Les Tatars Lithuaniens*, Revue Historique de l'Armée, 1960, 3 nr., 16.

krūvos. Antroji to Metraščio redakcija aprašo, kaip Mindaugo tėvas (Bychovco kronikoje jis čia pavadintas Ringaudu) 1234 m. kovojo prieš totorius «nuo saulės patekėjimo iki jos nusileidimo» prie Mohilnos (Nemuno aukštupio dabartinėje Gudijoje). Lietuvos valdovas, pagal Lietuvos metraštį, totorius ir jų sąjungininkus rusų kunigaikščius galutinai sutriuškinęs («na golovu porazil») ¹⁴². Nors kiti šaltiniai tos žinios nepamini, tačiau vis tik ji yra verta dėmesio. Lietuviai ir toliau su totoriais turėjo karinių konfliktų. Tiesa, nežengiamos lietuvių miškų zonos prie stepių pripratusiems totorių raitelių būriams sudarė kliūčių, tačiau jie nepaliovė veržtis į vakarus. Dar apie 1253 m. totorių invazijos pavojus baimino vokiečių ordiną Prūsiose. 1254 m. pradžioje buvo skelbiamas ordinui apginti prieš totorius kryžiaus karas ¹⁴³. Tolimesni smūgiai totorių tačiau iš kivičių plotų, t. y. būsimų gudų sričių buvo taikyti Lietuvai. Ipatiaus kronika yra užrašiusi, jog apie 1259 m. totorių chanas Burundajus, drauge su Volinijos-Haličo Danielium nusiaubė Aukštaitiją. Jie buvo pasiekę Nalšėnų žemę ¹⁴⁴. Tur būt, tą totorių žygį turėjo galvoje popiežius Aleksandras IV, kai jis 1260 m. rugsėjo mėn. Čekijos karalių ¹⁴⁵ ir Brandenburgo markgrafą ragino į kryžiaus žygį prieš totorius. Paskutiniajam popiežius rašė, jog totoriai esą nuterioję didesnę Lietuvos dalį ¹⁴⁶.

Kaip tik pradžioje tų lemtingų 1260 metų, kada rudenį — po Durbės kautynių — visas Pabaltijys sukils prieš vokiečių ordiną, popiežius ragino Prūsų riterių magistrą imtis vadovauti kryžiaus karo žygiui prieš totorius ¹⁴⁷. Pagonys lietuviai tačiau kovojo prieš totorius savo ruožtu be jokių raginimų ir be jokios pagalbos iš šono, net tuo metu, kai iš vakarų prieš juos buvo organizuojami kryžiaus karo žygiai ¹⁴⁸. Lietuviai ne tik apgynė savo sodybines sritis, išmėtytas tarp didžiųjų miškų masyvų, bet dar išvystė aktyvią ekspansiją į rytus, atnešdami savo valstybingumą į eilę rytų slavų žemių,

¹⁴² PSRL XVII, 234, 250, 304, 365, 430, 481 (Bychovco kronika). Lietuviskai: K. MATULAITIS, *III Lietuvos Metraštis (Bychovco kronika)*, Tautos Praeitis I, 4, 1962, 572.

¹⁴³ PUB I, 1, 216-217.

¹⁴⁴ PSRL II, 846. *Novgorodskaja perv. letopis'*, o.c. 1950, 79. Plg. V. PAŠUTO, *Obrazovaniye*, o.c., 381.

¹⁴⁵ PUB I, 2, 101 f. (111 nr.).

¹⁴⁶ «Lettoviam iam pro maiore parte destruxisse noscuntur», LUB I, 453. Apie Mindaugo Lietuvos vaidmenį kovoje su totoriais žiūr. K. A. STEPONAITIS, *Mindaugas ir Vakarai*, Kaunas 1937.

¹⁴⁷ PUB II, 1, 87-88 ir 98-99 nr. (bulės iš 1259.XII.17, 1260.I.25, 1260.III.21).

¹⁴⁸ J. STAKAUSKAS, *Lietuva*, o.c. 161-183.

kurios mieliau rinkosi gyvenimą pagonių lietuvių valdžioje, negu kietą totorių jungą¹⁴⁹.

Daugiau ir tikslesnių žinių yra apie Mindaugo santykius su vokiečių ordinu. Prūsiose ordinas sėkmingai tvirtinosi Semboje, kai iš Čekijos atvykusio žygin Otokaro II garbei 1255 m. buvo pastatytas Karaliaučius, kuris vėliau kovose prieš lietuvius tapo svarbus atramos taškas. Ordinui toliau rūpėjo per nadruvių, sūduvių ir skalvių plotus rasti kelią į šiaurę, t. y. į pietų Žemaičius. Livonijos ir Prūsų kryžiuočiai Pabaltijo žemių okupacijos eigoje pirmą kartą 1259 m. prie Mituvos ir Imsrės žiočių į Nemuną (Karšuvos srityje) statėsi bendrą pilį Georgenburgą — Jurbarką. Vis labiau artėdamos viena prie kitos, abi ordino šakos sudėjo lėšas ir drauge atliko Georgenburgso statymo darbus¹⁵⁰. Tolimesnėse kovose prieš pagonis jos ėmė megzti dar artimesnius sąlyčius, tikėdamos pagaliau visai susijungti neperskiriama teritorija.

Per trumpą laiką (nuo 1253 m.) kryžiuočiai Žemaičiuose ir jų pasienyje beveik kasmet turėjo naujų teritorinių laimėjimų ir aplink statėsi svarbias pilis. Betarpiškame ryšyje su Georgenburgso įkūrimu reikia sieti 1259-1260 m. žiemą Žiemgaloje pastatymą stiprios pilies Dobės (Doblen)¹⁵¹, kurios sukilę žiemgaliai negalėjo įveikti.

Mindaugo pergamentai kryžiuočiams teteikė formalią teisę į jiems užrašytas sritis, bet praktiškai jiems iš Žemaičių žemės tik tiek tegalėjo priklausyti, kiek jie patys savo jėga įstengs užvaldyti. Žemaičiai tačiau nesidavė nulenkiama. Eiliuotinė Livonijos kronika nepagailėjo rimų parodyti, kaip žemaičiai nuo 1256 m. jau buvo pra-

¹⁴⁹ Dar XIII amž. antroje pusėje buvo aštrių susikirtimų tarp lietuvių ir totorių. 1275 metų totorių žygį į Lietuvą mini *Novgorodskaja pervaja letopia*, o.c. 17, 63-64. Kitus du puolimus (1282, 1289 m.) žino PSRL X, 161, 168. Plg. V. Pašuto, *Obrazovanije*, o.c. 396. Sambijos kanauninko *Epitome* 1315 m. kalba, kad totoriai lietuviams esą padarę *magna dampna* (SRP I, 286). Yra žinoma, kad Gediminas turėjo su Volgos totorių chanu Uzbeku rimtai skaitytis. 1324 m. jis derėjosi su totoriais savo naujoje sostinėje Vilniuje. O jau kitais metais Uzbeko kunigaikščiai savo karo žygyje esą Gediminui pridarę daug pikta (*mnogo zla*) ir su daug belaisvių grįžę atgal (PSRL X, 189). Nors ir toliau lietuviai patirdavo iš totorių nuostolių (pvz., Vorslka 1399 m.), tačiau jie iš totorių atkovojo net didelius stepės plotus. Plačiau žiūr. Z. IVINSKIS, *Lietuvos valstybingumo išplėtimas slavų erdvėje*, Tautos Praeitis, I, 4, 1962, 501-520 (gausi bibliogr.).

¹⁵⁰ LReim 5511-5537, 5557, 5813-5815. Plg. SRP I, 95 (Dusburgiečio kronika); II, 40 (Wartbergės kronika). Iš chronologiškai nenuosekliai suminėtu faktų kronikose vistiek galima pasidaryti išvadą, kad pirma buvo pastatyta Dobės pilis. Plg. Z. IVINSKIS, *Dobė*, LE V, 1955, 87.

¹⁵¹ A. BAUER, *Semgallen und Upmale, Baltische Lande*, I, hgg. von Ad. BRACKMANN und Carl ENGEL, 1939, 313 ir 7 pastaba.

dėję *intensyvius karo žygius* prieš vokiečius¹⁵². Žemaičiams vadovavo Alemanas (Aliminas)¹⁵³. Ar jis buvo kokis artimas giminaitis nuo Tverės kautynių nebeminimo Vykinto, galima tik spėlioti.

Žemaičių ir ordino to laiko kovoms pagrindinis šaltinis yra Eiliuotinė kronika. Pagal ją 1257 žemaičiai prie Klaipėdos sumušė Livonijos riterius, kurių kritę 12, neskaitant jų sąjungininkų kuršių. Tose kautynėse buvo sunkiai sužeistas naujas ir veiklus Livonijos magistras Burchardas von Hornhausen (buvęs Karaliaučiaus komtūras). Su likučiais prasiveržęs į Klaipėdos pilį, jis ten gydė savo žaizdas¹⁵⁴.

Pasveikęs magistras ėmė organizuoti didelę jėgą prieš Žemaičius. Iš to laikotarpio yra užsilikusios popiežiaus Aleksandro IV, didelio ordino geradarių, kelios bulės. Jomis įsakoma dar intensyviau skelbti kryžiaus karus prieš pagonis. Vienoje bulėje sakoma, jog netikėliai esą nužudę beveik 500 kryžiuočių¹⁵⁵. Iš naujo skelbdami kryžiaus karą Vokietijoje, Čekijoje, Danijoje, Švedijoje, Norvegijoje, Gotlande, domininkonai turėjo atvesti naujus pilgrimų būrius. Tuo tarpu žemaičiai, prašydami taikos, siuntė Rygon savo pasiuntinius, kurie ten šaltai buvo priimti. Neįprasta juk buvo su pagonimis laikyti taiką. Todėl magistras tarėsi su komtūrais, arkivyskupu ir Rygos miestu¹⁵⁶. Buvo nutarta žemaičiams duoti dviejų metų (1257-1259) paliaubas, nes, tur būt, manyta, kad tokio laikotarpio užteks įsitvirtinti 1253 m. Mindaugo užrašytose žemėse. Be to, nuolatinių kovų ir pavojų išvargintam Livonijos ordinui buvo reikalingas poilsis.

Eiliuotinė kronika įdomiai pažymi, kaip Žemaičių krašto atstovai, pagal savo paprotį, taiką patvirtino su ordino magistru sudauždami delnus¹⁵⁷. Jeigu kas jų esąs sutartį tokiu būdu patvirtinęs, jos mirtinai laikosi¹⁵⁸. Iš tiesų, žemaičiai laikėsi savo žodžio. Dar daugiau, 1257 m. taiką padarius, Rygos miesto pirkliai Žemaičių plotą įtraukė į savo prekybinius interesus. Be pavojaus žemaičiai ir

¹⁵² LReim 4085-4158.

¹⁵³ LReim 4086, 4101, 4107. Šitas vardas (Aliminas, Alminas) Žemaičiuose ir dabar sutinkamas. Du Kaziai Alminai yra, pvz., profesoriai (vienas — veterinarijos — nuo Platelių, kitas — kalbininkas — nuo Švėkšnos).

¹⁵⁴ LReim 4505-4515. Kryžininkų žygyje esą buvę 500 (LReim 4501).

¹⁵⁵ LUB I, 402.

¹⁵⁶ LReim 4545-4570.

¹⁵⁷ LReim 4614-4615.

¹⁵⁸ «des landes site stêt also :

wer dem anderen tût die hant,

wër er uber daz dritte lant,

der hette getrâwelichen vride

bie dem halse und der wide » (LReim 4616-4620).

rygiečiai esą galėję vieni pas kitus keliauti ir prekiauti¹⁵⁹. Rygai rūpėjo Lietuvoje neišsenkami kiekiai žaliavos, ypač vaško ir kailių. Taigi vos tik Mindaugas susitaikė su Livonijos ordinu, rygiečiai išsirūpino sau (1253 m.) prekybos teisę Lietuvoje¹⁶⁰.

Dviejų metų paliaubos buvo pasirengimas tolimesnei kovai. Su 1259 m. data yra siejama ordinui nauja Mindaugo donacija, kuria kryžiuočiai esą gavę iš karaliaus atskiras sūduvių (jotvingių) sritis, skalvių žemę ir *visus Žemaičius*, išskyrus vyskupui dovanotus plotus¹⁶¹. Kaip ten bebuvę, kiekvienu atveju žemaičiai nesidavė geruoju nulenkiami. Paliauboms pasibaigus, jie puolė Kuršą. Kai narsus Kuldingos (Goldingen) komtūras Bernhardas von Haren su gausiu grobiu grįžtantiems žemaičiams Skuodo laukuose pastojo kelią, šie persekiotojus sumušė. Žuvo 33 riteriai¹⁶². Pradėjus kūršiams trauktis iš kautynių lauko, pagonių laimėjimas buvo didelis, ir jie, dar labiau padrąsinti, greit antru kartu įsiveržė Kuršan. Nors ordinas buvo surinkęs didelę kariuomenę, tačiau rimtai pagonių nepuolė ir leido jiems pasitraukti. Eiliuotinės kronikos autorius aprašinėja, kaip riteriai savo taryboje stengėsi tą neveiklumą išsiaiškinti¹⁶³.

Tų žygių įtakoje jau 1259 m. sukilo žiemgaliai, išvarydami ordino ir Rygos arkivyskupo pastatytus viršininkus. Kai kryžiuočiams nepasisekė paimti žiemgalių pilies Tervetės (į šiaurę nuo Žagarės)¹⁶⁴, jie pasistatė minėtą Dobę, kurią tuoj, sukilėliams talkininkaudami, puolė žemaičiai¹⁶⁵. Nepasisekus pilies paimti, jie persimetė į pietus prie Georgenburgo ir, pasistatę sau pilį kaimynystėje, iš jos puldinėjo nykstančią ir maisto trūkstančią vokiečių įgulą.

Siekdamas savo padėti pataisyti nors vienu žymesniu laimėjimu, ordinas suruošė žygį, pasitelkdamas Prūsų ordiną. Maršalas Henrikas Botelis atvedė ne tik riterių, bet ir sąjungininkų kariuomenės iš prūsų kilčių (pamedėnų, sembų, notangų ir varmėnų). Livonijos ordino jėgos buvo dar didesnės. Dalyvavo iš Talino danai, estai, kūršiai; iš Hanzos miestų laivais buvo atvykę pilgrimų. Tai kelių tūk-

¹⁵⁹ LReim 4629-4644.

¹⁶⁰ LUB I, 312. Apie Lietuvos XIII amž. prekybinius santykius su Ryga: Fr. BENNINGHOVEN, *Rigas Entstehung und der frühhansische Kaufmann*, 1961, 35. Z. IVINSKIS, *Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert*, Conventus Primus Historicorum Balticorum, Ryga 1938, 276-285.

¹⁶¹ PUB I, 1, 69-70.

¹⁶² LReim 4829-4831, 4845-4859. Plg. Z. IVINSKIS, *Skuodo kautynės*, LE XXVIII (1963), 112-113.

¹⁶³ LReim 5190-5238.

¹⁶⁴ LReim 5408-5436.

¹⁶⁵ LReim 5445-5464.

stančių kariuomenei vadovavo 200 ordino riterių. Kai nuo Klaipėdos vokiečių kariuomenė traukė link Georgenburgo, ji patyrė, jog lietuviai su didele jėga (Dusbargas mini 4000)¹⁶⁶ jau siaubė Kuršą. Šv. Margaritos dieną (1260.VII.13) pietiniame Durbės ežero krante įvykęs susirėmimas baigėsi pagonių pergale. Nuo kryžiuočių atsimetę kuršiai juos puolė iš užpakalio, paskui į savo pilis priimdami žemaičių įgulas¹⁶⁷.

Neskaitant didelių aukų ordino talkininkų, Durbės kautynėse žuvo Burchardas von Hornhausen, maršalas Botelis ir 150 ordino riterių. Nors nėra tiesioginių duomenų, tačiau iš lietuvių pusės Durbės kautynių vadu yra laikomas Vykinto sūnus Treniota. Pats Mindaugas, žinoma, jose nedalyvavo. Jis laikėsi taikos su ordinu iki pat 1261 m. galo. Jeigu Mindaugo vardu žinomas pergamentas iš 1260 m. būtų neabejotinai tikras, išeitų, jog Lietuvos valdovas dar 1260 m. birželio viduryje yra Livonijos ordinui užrašęs visą Lietuvą, jeigu tik jis mirtų be įpėdinių¹⁶⁸. Dar 1261 m. rugpiūčio 7 d. esą Mindaugas užrašęs ordinui, sutinkant dviem jo sūnum, visą sėlių žemę¹⁶⁹.

Yra duomenų tačiau spręsti, jog karalius, oficialiai būdamas su ordinu taikoje, jau nuo 1256-1257 m. *slapta* yra rėmęs nenorinčius Livonijos ordinui pasiduoti Žemaičius¹⁷⁰. Iš Mindaugo taikingų santykių su Treniota po Skuodo ir Durbės kautynių peršasi natūrali išvada, jog jis dar gerokai anksčiau prieš didžiuosius karinius Vykinčiaičio pasisėkimus jau turėjo su Žemaičiais slaptų susitarimų¹⁷¹. Sunkioje padėtyje vikriai besisukinėjantį Mindaugą, berods, galima

¹⁶⁶ SRP I, 97-98, 425 (N. Jeroschino kronika). Kryžininkus iš Vokietijos įsakmiai mini LReim 5658-5660.

¹⁶⁷ LReim 5601-5614, 5630-5635, 5735-5812, 5912-5985. Plg. V. BILKINS, *Kuršu brivības cinas*, Ryga 1936, 44-47. Apie tas kautynes visus žinomus šaltinius ir gausią bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo*, Kaunas 1938 (atsp. iš *Karo Archyvo* VII ir IX t., 114 psl.). Tas pat santraukoje *Aidai* 1960, 6 nr., 233-240. R. VARAKAUSKAS, *Lietuvių kova su vokiškaisiais agresoriais Mindaugo valdymo laikotarpiu (1236-1263)*, Vilniaus Valstybinio Pedagoginio Instituto Mokslo Darbai, IV, 1958, 111-141. Septynių amžių Durbės kautynių sukakties proga dar rašė: M. E. NAUBURAS, *Durbės kautynės*, Tautos Praeitis, I, 2, 1960, 205-210; 1960 m. *Karyje* (Brooklyn, N.Y.) buvo spausdinta Z. RAULINAIČIO *Durbės mūšis* (atspaudas 96 psl.).

¹⁶⁸ PUB I, 1, 91-93 (106 nr.).

¹⁶⁹ LUB I, 461-464. Mindaugo sūnūs čia vadinami *Replen* ir *Gherstutten*.

¹⁷⁰ Plačiau Z. IVINSKIS, *Mindaugas und die Zemaiten*, Ūpetatud Eesti Seltsi Toimetustet, III. — Liber saecularis, Tartu 1938, 930-957 (ypač 951-952). Šitą galimybę pirmasis iškėlė H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 99.

¹⁷¹ H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 99.

laikyti šituo atžvilgiu *Vytauto* pirmataku, sugebėjusiu slapta žemaičius sukurstyti prieš ordina.

Iš visų ordino kovų Pabaltijyje iki XV amž. Durbės kautynės, kurios buvo žymiausias lietuvių laimėjimas XIII amž., savo pasėkomis jam buvo pats skaudžiausias smūgis. Amžininkai jas laikė didžiausia ordino katastrofa, nes betarpiškai tuojau prasidėjo didysis prūsų sukilimas (1260-1274 m.)¹⁷², atitraukęs kryžiuočių jėgas nuo Lietuvos.

Kada beveik visos rytų Pabaltijo tautos sukilo, iš pagrindų sudrebėjo ant bedugnės krašto stovinčio ordino galybė. Prūsuoje ordinas šiaip taip atsilaikė, dėka vis naujų kryžininkų-pilgrimų būrių, kuriuos sukėlė Romos kurijos skelbiami kryžiaus karai prieš pagonis. Vietinėse gi tautose sporadiškai pabudo solidarumas prieš ateivių jungą. Atskirai kovodami, sukilėlių prūsų vadai (Herkus Mantas, Divanas, Glapas, Linka) tačiau neturėjo pakankamai priemonių įveikti stipriųjų vokiečių ordino tvirtovių, kurių penkios pasiliko Prūsuoje nepaimtos.

Lietuvių tautos ateiviai Durbės kautynės turėjo reikšmingų pasėkų. Kadangi Prūsų kryžiuočiai porai dešimtmečių buvo užimti krašto viduje (sukilimas galutinai buvo numalšintas 1274 m.), Traidenio ir jo įpėdinių valdžioje spėjusi sutvirtėti, vėliau per eilę generacijų Lietuva pajėgė sėkmingai vesti įtemptas kovas prieš riterius.

Tuo metu, kai prūsai iš paskutiniųjų kovojo savo didžiąją kovą prieš kryžiuočius, vidaus nesutikimai Lietuvoje (1263-1270 m.) nesudarė šaliai išorinio pavojaus, juo labiau, kad ir Livonijoje buvo sukilusios tautos: estai, kuršiai, žiemgaliai. Kuršas buvo pajungtas tik po 7 metų kovos (1267 m.), o kol žiemgaliai buvo nugalėti, praėjo 30 metų (1290). Į pasidalintą Ceklį ir į Mindaugo užrašytas žemes Žemaičiuose ordinas jau nebegalėjo įkelti kojos.

Tuoj po Durbės pergalės, naudodamiesi kryžiuočių silpna padėtimi, lietuviai tęsė savo žygius Livonijon. Bendradarbiaudami su kuršiais, šiems jie padėjo užimti pilis į vakarus nuo Ventos, kur atsilaikė tik Kuldirga ir Klaipėda. Surinkę savo ir Rygon atvykusių pilgrimų jėgas, Livonijos kryžiuočiai ant Dauguvos kranto prie Liel-

¹⁷² Plačiau ir bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Prūsų sukilimai*, LE XXIV, 1961, 164-169. Svarbu A. L. EWALD, *Die Eroberung Preussens durch die Preussen*, III, Halle 1886, 142 in sek. G. KOEHLER, *Der 2. grosse Aufstand der Preussen gegen den Deutschen Orden 1260-1274*, veikale: *Die Entwicklung des Kriegswesens in der Ritterzeit*, II, 1886, 1-91. St. ZAJĄCZKOWSKI, *Podbój Prus i ich kolonizacja przez krzyżaków*. Toruń 1955. Iš lietuvių pusės: R. JASAS, *Didysis prūsų sukilimas (1260-1274)*, Vilnius 1959. Z. IVINSKIS, *Durbės kautynės*, o.c. 88-91.

¹⁷³ LReim 5932-6098.

vardės (Lennewarden) šv. Blažiejaus dieną (1261.II.3) pastojo kelią su gausiu grobiu grįžtantiems lietuviams, bet nesėkmingai. Turėdami Durbės patyrimą, riteriai šį kartą nebesidavė apsupami, ir jų tekrito 10, kai pilgrimų esą žuvę daug. Keliose kronikose Lielvardės kautynės¹⁷³ yra atvaizduotos kaip skaudus ordino pralaimėjimas. 1261 m. balandžio 27 d. Livonijos ordino vicemagistras maldavo pagalbos iš Liubeko miesto, skųsdamasis, jog ordinas turėjęs daug nuostolių arkliais, ginklais ir kitokiomis gėrybėmis¹⁷⁴. Krinta į akį tai, kad Eiliuotinė Livonijos kronika, palyginti, plačiai aprašydama tą pagonių žygį, jau visai atskirai nemini žemaičių, apie kuriuos paprastai viską dešimtimis kartų vis tiksliai pažymėdavo. 1261 m. pradžios (Lielvardės) žygyje ta kronika bendrai terašo apie Lietuvą ir lietuvius (*Lettowen*), juos išakmiai paminėdama šešis kartus¹⁷⁵. Gal tai jau gali būti ženklų, jog kokia nors karinė akcija iš Lietuvos buvo prasidėjusi dar prieš oficialų Mindaugo santykių nutraukimą su Livonijos ordinu.

Pagal Eiliuotinę Livonijos kroniką, Žemaičiai po šito laimėjimo esą siuntę savo pasiuntinius pas Mindaugą ir esą prašę žymųjį karo vadą, kunigą Treniotą, kad tas jų vardu įtikintų Mindaugą vėl grįžti pagonybėn.¹⁷⁶ Yra pagrindo samprotauti, kad Treniota jau anksčiau gyveno Mindaugo dvare¹⁷⁷. Mindaugo tolimesnei laikysenai Žemaičių ir Livonijos ordino atžvilgiu buvo charakteringa, ką ilguose pokalbiuose¹⁷⁸, po visos grandinės reikšmingų Žemaičių pergalių prieš Livonijos kryžiuočius, yra «išmintingajam Mindaugui» pasakęs Treniota¹⁷⁹. Savo pagrindinę kalbą Treniota užbaigė tvirtindamas, jog Livonijos tautos norinčios *sugrįžti* pagonybėn ir *pasiduoti* Mindaugo valdžiai¹⁸⁰. Matomai sukilusių žiemgalių, kuršių ir ypač

¹⁷⁴ LUB I, 460-461 («... quantum dampnum... in perditis equis et armis et aliis bonis...»). Plg. P. SCHWARTZ, *Kurland im 13. Jahrhundert*, Leipzig 1875, 111.

¹⁷⁵ LReim 5933, 5945, 5956, 5985, 6001, 6031.

¹⁷⁶ LReim 6339-6356 (Žemaičiai apsidžiaugtų, jeigu Mindaugas «... wurde wider heiden», 6353).

¹⁷⁷ Plg. St. ZAJĄCZKOWSKI, *Studia*, o.c. 100-102.

¹⁷⁸ LReim 6371-6425.

¹⁷⁹ Išdėstęs eilę įvykių, Treniota Mindaugui sakęs:

«wie bistu sô rechte blint!
du bist ein wîser kunic genannt,
daz ist dir doch unbekannt» (LReim 6396-6398).

¹⁸⁰ «wir hân verwâr daz vernomen,
daz erste daz wir mit dir komen
zû Letten und zû Niefiant,
sô komen sân in dîne hant
die lant von in beiden
sie wollen werden heiden» (LReim 6421-6426).

prūsų pirmieji didieji pasisėkimai¹⁸¹ darė išpūdžio Lietuvos kunigams. O Treniota savo sėkmingomis pergalėmis prieš ordiną buvo įgijęs jau gana didelės įtakos. Jis sugebėjo pagaliau priversti Mindaugą, kurio su Livonijos magistru dovanomis keitimosi laikotarpis jau buvo pasibaigęs¹⁸², viešai nutraukti santykius su kryžiuočiais ir įsijungti prieš juos į kovą. Padaręs sąjungą su Aleksandru Nevskiu (Didž. Naugarde)¹⁸³, drauge su Treniota, Mindaugas išžygiavo Livonijon ir nesėkmingai puolė Cesio (Wendeno) pilį. Prie žygio nepasisėkimo prisidėjo tai, kad iš Naugardo neatėjo laiku prieš kryžiuočius žadėtoji kariuomenė. Livonijos kronistas šaiposi, jog rusai (*Ruzen*) Mindaugui « žadėjo didelę pagalbą »¹⁸⁴, ir « jie labai skubėjo »¹⁸⁵, bet kai jie prie Dorpat (Estijoje) pasirodė, lietuviai jau buvo pakeliui į namus.

Karaliui Mindaugui nepasisėkė sukelti už Lietuvos ribų simpatijų ir ten įsitvirtinti. Jis neprijungė savo valstybei nė žiemgalių, nė kuršių¹⁸⁶, nors ir vieni ir kiti mielai nuo 1260 m. priimdinėdavo žemaičių ir lietuvių įgulas ir dažnai veikė išvien¹⁸⁷. Iš Livonijos sugrįžęs Mindaugas, pagal Eiliuotinę kroniką¹⁸⁸, esąs daręs karčių priekalštų Treniotai, kam jį rusai apgavę, kam turėjęs nutraukti santykius su Livonijos magistru. Mindaugas rūsčiai išmetinėjo, jog latviai, lybiai ir kitos Treniotos jam žadėtos žemės « visai nesiungia » prie jo. Lygiai tas pat matyti iš Mindaugo pokalbio su jo žmona Morta¹⁸⁹, kuri pareiškė savo didelį nepasitenkinimą Treniota. Dar kartą 1262 m. vidurvasaryje Mindaugo ir Treniotos būriai darė ben-

¹⁸¹ B. SCHUMACHER, *Geschichte*, o.c. 42.

¹⁸² LReim 4437-4460 (ypač 4453-4455). Plg. 6553-6559, 6587-6593 eil.

¹⁸³ LReim 6461-6470.

¹⁸⁴ « gelobeten im helfe grôz » (LReim 6469).

¹⁸⁵ « die îlten ser » (LReim 6616).

¹⁸⁶ Plg. V. PAŠUTO, *Obrazovaniye*, o.c. 409.

¹⁸⁷ LReim 6787-6793, 6823-6883, 6951-7049, 7059-7090 Plg. V. BILKINS, *Kuršu brīvības*, o.c. 40. A. BAUER, *Semgallen*, o.c. 314.

¹⁸⁸ « er [Mindaugas] sprach : “ Traniâte, sage du boser man und rechter zage (tikras baily !)
nû hân die Rûzen mir gelogen,
den meister hâstu mir gezogen
zû einem unvrûnde zû ;
waz râtes gibestu mir nû ?
Letten, Liven und die lant
die du gelobtes in mîne hant
die kêren sich an mich nicht ein hâr ” » (LReim 6499-6507).

¹⁸⁹ LReim 6527-6562. Mindaugienė pastebėjo :

« nû volgestu einem affen,
ich meine Traniâten,
der dich hat verrâten » (6560-6562 eil.).

drą žygi. Jis buvo nukreiptas į prūsų žemę. Ar tai reiškė solidarumą ir pagalbą sukilusiems prūsams, tiksliau negalima išaiškinti. Težinoma, kad lietuviai grįždami Jazdove paėmė nelaisvėn ir nužudė Danieliaus žentą Mozūrijos Ziemovitą, o jo sūnų Konradą išsivedė Lietuvon¹⁹⁰.

Ar 1261 m. nutraukdamas sąjungą su Livonijos ordinu, tuo pačiu Mindaugas atkrito ir nuo krikščionybės, nėra tiksliai išaiškinta. Šalia Mindaugo «sostinės» vietos, penkių jo dokumentų tikrumo mįslės ir kitų neišaiškintų problemų, tai yra pats svarbiausias kontroversiškas klausimas, apie kurį tiek daug rašyta. Išskyrus pirmąjį Mindaugo tyrinėtoją J. Latkowskį, kuriuo pasekė keli XIII amž. Lietuvą labiau studijavę lietuviai-kunigai¹⁹¹, lenkų ir vokiečių mokslinėje literatūroje iki šiol perdėm vyrauja nuomonė, jog Mindaugas yra atkritęs nuo krikščionybės. Paskutinis argumentuotai už Mindaugo apostaziją yra plačiai pasisakęs kritiškas lenkas H. Paszkiewicz¹⁹², kuris apskritai Lietuvos istorijoje stengiasi būti lietuviams gana objektyvus¹⁹³.

Mindaugo apostazijos šalininkai labiau akcentuoja ir pasitiki prieš Mindaugą nusistačiusio Ipatijaus metraštininko žodžiais ir Eiliuotinės Livonijos kronikos posmais. Volinijos kronistas tarėsi žinąs ir teigė: nors Mindaugas «nusiuntė [pasiuntinius] pas popiežių ir apsikrikštijo, bet jo krikštas buvo apgaulingas; jis juk slapta aukodavo savo dievams, pirmajam Nonadevi, ir Teliaveli, ir Dive-rikzu, Zuikių dievui ir Miejdieinu. Kai jam išjojus į laukus, kiškis atbėgdavo į lauką, jis neidavo į miško tankumyną ir nedrįsdavo net šakelės nulaužti; ir jis aukojo savo dievams, ir degino mirusiųjų kūnus, ir viešai išpažino pagonybę»¹⁹⁴. Apie Mindaugo virtimą krikš-

¹⁹⁰ MPH II, 807. Visus kitus šaltinius žiūr. PaRL 393 nr.

¹⁹¹ J. Stakauskas, A. Steponaitis, A. Juška.

¹⁹² H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 92-100.

¹⁹³ Savo naujausiame veikle (*The Origin of Russia*, 1954) jis lietuvių kunigaikščių vardus, net ir Jogailos, rašo lietuviškai. Anot prof. O. Haleckio, kai H. Paszkiewicz ir Vilnių rašąs ten lietuviškai, o ne *Wilno*, tai rodą auto-riaus didžiausias pastangas lietuvių atžvilgiu būti labai korektišku.

¹⁹⁴ PSRL II, 817. Tekstą ir plačius komentarus lietuvių religijos istorijai žiūr. A. MIERZYŃSKI, *Źródła do mytologii litewskiej*, I, Varšuva 1892, 137-152; W. MANHARDT, *Letto-Preussische Götterlehre*, Ryga 1936, 56-59. Plg. A. BRÜCKNER, *Mythologische Studien* (Beiträge zur litauischen Mythologie aus der Hypatiusschronik), Archiv für slawische Philologie, IX, 1886, 216-223. E. VOLTER, *Zapadnorusskoje svidetel'stvo o litovskich bogach*, leidinyje: *Litovskij Katichizis N. Dauksi* (1595), 1886, 173-179. Minimų dievų vardų analizę žiūr.: Z. IVINSKIS, *Medžių kultas lietuvių religijoje* (atsp. iš *Soter* 1938-1939, XV-XVI), Kaunas 1939, 33-34. Kitą bibliogr. žiūr. Z. IVINSKIS, *Senovės lietuvių religijos bibliografija* (atsp. iš *Soter* 1935-1937, XII-XIV), Kaunas 1938 (156 psl.).

čionių priešų gerai žino Eliuotinė Livonijos kronika, kurios faktų autentiškumą apskritai reikia gana teigiamai vertinti¹⁹⁵. Iš Lietuvoje tada gyvenusių vokiečių kunigų ir riterių kronikos autorius, rašęs po 30 metų, galėjo būti gerai informuotas. Pagal kronistą, Mindaugas liepęs krikščionis iš Lietuvos išvaryti, o dalį jų nužudyti¹⁹⁶. Matomai Livonijoje išsilaikė žinia, kad Mindaugas nuo krikščionybės atkrito, nes ir XIV amž. galo Hermannо de Wartbergės kronikoje įsakmiai pažymėta, jog « Lietuvos karalius atkrito nuo tikėjimo . . . išvarė iš savo karalystės brolius (t. y. ordino riterius) ir visus krikščionis »¹⁹⁷.

Viduriniais amžiais daugelio žymių valstybės kūrėjų kelias į krikščionybę buvo apsprendžiamas įvairių politinių aplinkybių. Taip buvo, pvz., su Konstantinu Didžiuoju, germanų tautų vadais, frankų — Klodvigu, lenkų — Mieško, lietuvių — Jogaila. Ir Mindaugas naują tikėjimą priėmė politinių aplinkybių *verčiamas*¹⁹⁸. Bet jis, lyg koks sąmoningas krikščionybės priešas, tikrai iš anksto nesvarstė su Bažnyčia nutraukti ryšius. Pasilieka atviras ir galutinai neišrištas klausimas, ar Mindaugo atsimetimas nuo ordino ir susijungimas su Žemaičiais, kuriuos jis, berods, slapta nuo 1257 m. rėmė, jau galėjo reikšti nutraukimą santykių su Roma. Ar Mindaugas galėjo sekti keliu Volinijos Danieliaus, kuris po karūnavimosi greitai nuo Romos atkrito? Mindaugui karališkas vainikas teikė politinės naudos. 1257 m. jis gavo iš popiežiaus leidimą vieną iš savo sūnų karūnuoti karaliumi.

Šitokių duomenų akivaizdoje reikšmingi yra 1268 m. popiežiaus Klemenso IV bulės žodžiai Čekijos karaliui Otokarui II: « ... viešpataujant šviesaus atminimo Mindaugui (*clare memorie Mindota*), kuris, jam priėmus krikšto sakramentą, buvo Apaštalų Sosto vardu vainikuotas karaliumi, tačiau nuožmiai nužudytas piktos valios sūnų »¹⁹⁹. J. Latkowskis ir kiti juo pasekusieji, kurie įrodinėja, kad Mindaugas neatkrito nuo krikščionybės, labiausiai remiasi šituo popiežiaus posakiu apie Mindaugą. Yra daroma tokia išvada; jeigu neofitas karalius būtų nuo krikščionybės atkritęs, popiežius jo tikrai nebūtų pavadinęs *šviesaus* atminimo valdovu. Per penkerius metus nuo Mindaugo mirties Romoje jau turėjo būti žinoma apie likimą Pabaltijo naujakrikšto karaliaus, į kurį Roma buvo dėjusi daug savo vilčių, ypač

¹⁹⁵ Plačiau Z. IVINSKIS, *Eilėtoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas*, Židiny, 1936, XXIV, 10 nr., 289-302; panašiai LE V, 1955, 396-397 (gausi bibliogr. apie autentiškumą).

¹⁹⁶ LReim 6457-6460 (* und ouch ein teil erslahen *).

¹⁹⁷ SRP II, 42.

¹⁹⁸ TMPL I, 79.

kovoje su totorių pavojumi. Iš tiesų, liktų nesuprantama, koku būdu Apaštalo Sostas būtų galėjęs kalbėti apie apostatą¹⁹⁹, kaip apie šviesaus atminimo vyrą. Kokio intereso būtų galėjęs turėti kryžiuočių ordinas klaidingai painformuoti Romą — iš turimų versmių yra neišrišamas klausimas.

Popiežiaus Klemenso IV teigiamas atsiliepimas apie Mindaugą Romos kurijoje tačiau pasiliko unikumas. Po 60 metų (1324 m.) popiežius Jonas XXII iš Avignono jau rašė priešingai, būtent, jog «Mindaugas su savo visa karalyste buvo atviręs į Kristaus tikėjimą, bet pasėkoje žiaurių ir nedraugiškų skriaudų, kurias padarė mylimi vokiečių ordino sūnūs, nuo tikėjimo atsimetė ir grįžo į pirmutinę klaidą»²⁰⁰. O Vilniaus dvare visą XIV amž. išsilaikė taip pat tradicija, jog Mindaugas dėl kryžiuočių ordino kaltės negalėjęs išsilaikyti krikščionių. Vykstant deryboms dėl krikšto, Mindaugo santykiai su ordinu buvo statomi pavyzdžiu. Psichologiškai gali būti visai suprantamas sugrįžimas pagonybės karaliaus, kuris krikščionybę buvo priėmęs iš vakarykščių priešų, po dešimtmečio vėl tapusių jo neprieteliais. Tokios apostazijos pas naujakrikštus valdovus, kurių nuovoka apie naująjį tikėjimą dar būdavo grubi, buvo žinomos ir kitose tautose. Iš vieno atsitiktinio Romos kurijos teigiamo pomirtinio atsiliepimo apie Mindaugą, kada visi kiti XIII amž. ir vėlesni šaltiniai priešingai kalba, darosi tikrai sunku įsitikinti, kad Mindaugas būtų pasilikęs toliau (po 1261 m.) krikščionių.

Kaip ten su paties Mindaugo išlikimu krikščionimi bebuvo, kiekvienu atveju Lietuvoje to pirmojo karaliaus įžiebtą krikščionybės liepsną jau visai *nebeužslopo*, nes ja labiau buvo rūpinamasi *is apačios*. Kelias dešimtis metų dar buvo pastangų išlaikyti ir pačią «Lietuvos vyskupiją». Bet Mindaugo įpėdiniai per ištisą šimtą su viršum metų — tiesa, atvejų atvejais vesdami derybas dėl krikšto — delsė oficialiai jį priimti. Nors kaimynų šaltiniai apie Lietuvos vidaus XIII amž. gyvenimą, mažą ką teturėdami pasakyti, palieka daug spragų, vis tik iš kai kurių užuominų galima prieiti išvadų, jog pagonių plotuose tada krikščionybę palaikė domininkonai ir pranciškonai²⁰¹. Žymesnėse gyvenvietėse ir prie pilių, kur vėliau kūrėsi pirmieji miestai, atsirasdavo sąlygų apaštalaui²⁰². Nuolatinį karo

¹⁹⁹ Plg. R. VARAKAUSKAS, *Lietuvių kova*, o.c. 138-139.

²⁰⁰ TMPL I, 293 nr.

²⁰¹ V. GIDŽIŪNAS, *De fratribus minoribus in Lithuania*, Roma 1950, 12. V. GIDŽIŪNAS, *The introduction of Christianity into Lithuania*, atsp. iš *Lituanus* 1957, 4 (13) nr., 4. Plg. Z. IVINSKIS, *A Contribution to the history of the Conversion of Lithuania*, Baltic and Scandinavian Countries, V, 1939, 1 nr., 11-21.

²⁰² K. CHODYNICKI, *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed*

žygių metu Lietuvon būdavo sugabenama iš lotyniškos krikščionybės kraštų (Livonijos, Lenkijos, Prūsų) daug karo belaisvių. Jų tarpe būdavo ir kunigų, kurie, kad ir apręžtose sąlygose, galėjo skleisti liaudyje krikščionybę.

Pagoniškosios reakcijos poveikyje pirmoji Lietuvos vyskupija negalėjo išsilaikyti. Apie vyskupą Kristijoną yra žinoma, kad jis iš savo vyskupijos turėjo pasitraukti. Jau 1255.III.7 d. popiežius Aleksandras IV iš Mindaugo reikalavo, kad šis saugotų ir gintų iš visų pusių puolamas vyskupo Kristijono valdas²⁰³. Apie patį Kristijoną smulkesnių žinių nėra. Taip pat pasilieka mįslė, ar su Kristijono pagalba kryžiuočiai galėjo organizuoti Mindaugo kanceliariją ir praversti surašymą šio vardu sudarytų lotyniškų dokumentų, kai pats Kristijonas nefigūravo liudininku jokiam Mindaugo donaciniam rašte. Padėčiai pablogėjus, Kristijonas pasitraukė Vokietijon, kur jis jau žinomas pusantrų metų prieš Mindaugo atsimetimą nuo ordino (1259.IX.7 d.)²⁰⁴. Kai Kristijonas mirė (1271 m.), prieš porą metų Lenkijoje buvo miręs ir kitas Lietuvos vyskupo vardą turėjęs vienuolis, būtent, domininkonas Vitas²⁰⁵. 1261 m. yra minimas jotvingių misijoms skirtas vyskupas nominatas Henrikas. Tada pranciškonai turėjo organizuoti kryžiaus karą prieš jotvingius ir lietuvius²⁰⁶.

Romos kurija siekė ir po pirmojo Lietuvos vyskupo Kristijono mirties išlaikyti tą titulą. Livonijos ordino iniciatyva nauju vyskupu Lietuvai buvo iššventintas taip pat kryžiuočių ordino kunigas Jonas, kuris, būdamas toli nuo sau skirtos diecezijos, tačiau vis vartojo titulą *episcopus Lettoviensis*. 1271-1291 m. įvairiose Vokietijos imperijos vietose jis yra pašventinęs daug bažnyčių ir atlikęs kitokių vyskupiškų aktų²⁰⁷. Rodos, kad į Lietuvą iki XIV amž. galo joks vyskupas kojos nebeįkėlė, ir nė vienas daugiau iki 1387 m. nebebuvo iššventintas, nes nuo tos minties atsisakė ir Livonijos ordinas, laikęs Lietuvą savo misijų žeme.

r. 1386, Przegląd Historyczny, XVIII, 1914, zes. 2, 215-255; zes. 3, 257-319. Plg. PaRL 427 nr.

²⁰³ LUB III, 279a nr.

²⁰⁴ SRP II, 43. Apie Kristijono veiklą Lietuvos vyskupo titulu žiūr. PaRL 363, 364-365, 370, 391-392, 443a, 457a, 478a (179 psl.), 488 (mirtis) nr.

²⁰⁵ Apie Vitą žinių žiūr. PaRL 379, 394, 404, 481, 482 (mirtis apie 1269 m.) nr.

²⁰⁶ MPV III, 75-77, 84, 512 nr. PaRL 387 nr. Plg. R. GRODECKI, *Barłomej z Pragi*, Polski Słownik Biograficzny I, 1935, 316 (to pranciškono veikla ryšium su kryžiaus karu).

²⁰⁷ PaRL 489, 498, 509a (180 psl.), 518-519, 535, 550, 585, 590-591, 596, 601, 606-610, 619, 622-623, 625-627, 629, 638, 641, 642, 656, 662, 663-666, 669-670, 677-678, 701 (1291 m. geg. mėn.) nr. Visur čia vysk. Jonas figūruoja kaip *Lethoviensis* ar dažniau *Lettoviensis episcopus*.

Po Durbės kautynių prasidėjusi sukilimo audra rytiniame Baltijos regione greitai privertė Lietuvos karalių prie sunkios krizės, kuri jį pražūdė. Nuo 1260 m. Prūsijoje ir Lietuvoje pagoniškoji reakcija pradėjo imti viršų. Sukilimas prūsams pradžioje sekėsi. Pagal Dusburgą, jiems talkos siuntę ir lietuviai, ir iki Mindaugo nužudymo yra minimi (1262-63 m.) du jų žygiai į Prūsiją²⁰⁸. Vienam jų vadovavo «Lietuvos karaliaus sūnus Treniota» (*Trinota*). Kitame žygyje, talkininkaudami prūsams, lietuviai drauge su sūduviais vokiečius puolė Semboje. Vienoje Didžiosios Lenkijos kronikoje Mindaugas tada ir buvo pavadintas «prūsų, lietuvių ir kitų netikinčiųjų tautų» karaliumi²⁰⁹. Bet žemaičių kovų su Livonijos ordinu laikotarpyje, iš kurio tiek daug smulkių epizodų pateikia Eiliiutinė Livonijos kronika, jau buvo išaugęs Žemaičių kunigaikščio Treniotos vaidmuo. Greičiausiai prieš savo norą, jam turėjo nusilenkti ir Mindaugas. Jau nuo seniau susitelkusi Treniotos neapykanta Mindaugui užaštrėjo dar labiau, kai nenusisėkė į Livoniją (Cesi) jų bendras žygis, kurio metu Treniota buvo užtikrinęs Mindaugui dar lybių ir latgalių sukilimą. Kai Mindaugas apgailestavo tą savo persimetimą ir smarkiai priekaištavo Treniotai, šis jau buvo tiek sustiprėjęs, jog ryžosi pašalinti Mindaugą ir pats paimti valdžią.

Neminėdama vardo, Eiliiutinė Livonijos kronika apie Mindaugo nužudytąją sako, jog jis buvęs tiek pat turtingas, kaip ir Mindaugas, ir tiek pat turėjęs palydos²¹⁰. Savo tikslui Treniota rado sąjungininką Nalšėnų kunigaikštį Daumantą, Mindaugo švogerį, norėjusį atkeršyti asmenišką skriaudą. Mortai mirus, Mindaugas buvo prašęs Daumantienę atvykti apraudoti savo sesers. Bevaikę Daumantienę Mindaugas užlaikė savo sūnums auginti.

Samokslininkai surado patogią progą Mindaugą užpulti. O toji pasirinktoji progą reiškė, kad Mindaugas būtų likęs be stiprios karinės jėgos. Norėdamas sutrukdyti dviejų savo priešų vedybas, būtent, Briansko kunigaikščio Romano dukters su Volinijos Vasilko sūnumi, 1263 m. Mindaugas išsiuntė didelę kariuomenę į Brianską. Apsimetęs ligoniu, Daumantas iš to žygio (jis baigėsi lietuviams nelaimingai) grįžo atgal. Tuo tarpu namuose likęs, Treniota jau buvo pasirengęs smurto žygiui. Susimokėlių staiga užpultas, Mindaugas buvo nužudytas drauge su dviem sūnumis — Rukliu ir Rupeikiu, kurių vienas turėjo užimti Mindaugo vietą ir gauti karūną.

²⁰⁸ SRP I, 112, 125-126.

²⁰⁹ MPH II, 586.

²¹⁰ LReim 7121-7132.

Matomai ilgai buvo išlikusi tradicija, kad Mindaugas buvęs nužudytas arti Lietuvos-Latvijos sienos Aglonoje (į šiaurės rytus nuo Daugpilio). Ten dar XVII amž. turėjusi būti marmurinė lenta su Mindaugo antkapiu. Bet nuo XIX amž. Mindaugo kapas buvo «surastas» Naugarduke.

Lietuvos valstybės istorija būtų pasukusi visai kitu keliu, jeigu nebūtų buvęs nužudytas karūnuotas valdovas. Eidami Mindaugo pėdomis ir viešai palaikydami krikščionybę, jo įpėdiniai būtų galėję Lietuvai išsaugoti karališką karūną visam laikui. Tokiu atveju būtų buvę liautasi prieš lietuvius skelbti kryžiaus karus. Santykiškai su ordinu, o vėliau ir kaimynine karalyste Lenkija, būtų kitaip susidėstę. Šalia šios, Lietuva būtų stovėjusi kaip lygus, o politiškai kaip žymiai stipresnis partneris. Nėra duomenų išvelgti, kiek būtų laimėjęs Lietuvos valstybingumas. Bet yra tikra, jog krikščioniškosios Vakarų kultūros vaisiai būtų Lietuvą žymiai anksčiau pasiekę. Tad ir tautinė lietuvių kultūra būtų buvusi labiau išsaugota.

Mindaugas lietuvių tautoje yra atlikęs svarbių uždavinių. Nuo XIII amž. pradžios iš bendros pirmatako valdžios atsipalaidavusias ir savarankiškoms tapusias smulkias Lietuvos, ypač Aukštaitijos, kunigaikštijas jis apjungė vienoje valdžioje. Savo valstybės plotą jis ne tik apsaugojo nuo kaimynų užuomačių (Livonijos ordinas, Volinijos kunigaikščiai), bet dar įgijo rytuose naujų žemių. Nors politinės aplinkybės buvo gana nepalankios (visų kaimynų sąjunga prieš Mindaugą), jis pramatė tolimesnių įvykių eigą ir surado išeitį iš keblios padėties.

Laimėjęs Livonijos kryžiuočių palankumą, Mindaugas pajėgė iš tos jo valstybei pavojingos bičiulystės ištraukti jai naudos. Savo vakarykščio priešo apkrikštytas ir įgijęs karališką karūną, Mindaugas *pirmasis* Lietuvai nurodė kelią į Vakarų Europos kultūrą ir į lotyniškąją krikščionybę. Tai paliko gairę ateičiai. Keli Mindaugo įpėdiniai XIV amž. vedė derybas dėl krikšto priėmimo, ir nė vienas neturėjo galvoje rytų krikščionybės. Kad būtų galima apsisaugoti nuo pastovios ordino agresijos, Lietuvai tebuvo vienas kelias — priimti tokią pat lotynišką krikščionybę, kuri buvo ordino žemėse.

Daugelis Europos tautų valdovų (pvz., frankų Pipinas, vengrų Steponas, Volinijos Danielius) vainikavosi karaliais jau būdami krikščionys ir valdydami *jau seniau* krikštytas tautas. Mindaugo atvejas buvo tuo įdomus, kad, jam karūnuojantis, tautos didžioji dauguma dar tebeskendėjo pagonybėje. Panaši padėtis dar buvo ir 135 metus vėliau, kai krikštijosi didysis Lietuvos kunigaikštis Jogaila. Lietuva vėl oficialiai *atnaujino* savo lotynišką krikštą. Abiem atvejais pagonių tautos istorijoje po *krikšto sekė karališka karūna*. Tik 1386 me-

tais tokį karališką vainiką valdovas jau užsidėjo ne pačioje Lietuvoje, o kaimyninėje valstybėje.

Kadangi politinių aplinkybių verčiamas Mindaugas ieškojo taikos su savo priešų, turėjo jam atlyginti žemėmis Žemaičiuose. Nors politiškai rodė savarankiškumo, « Žemaičiai » tada buvo dar geografinė sąvoka, ir jų gyventojai tarmiškai nesiskyrė nuo kitų lietuvių²¹¹. Žemių dovanojimų kaina perkamoji taika iš kryžiuočių vedė Mindaugą į naujus konfliktus su Lietuvoje sustiprėjusiais jo priešais ir į jo paties žlugimą. Bet nelaimingą galą priėję Mindaugo kontaktai su Livonijos ordinu XIV amž. lietuvių kunigaikščiams buvo *įspėjantis* ir į atsargumą skatinantis pavyzdys, nes 1257-1261 m. Mindaugo vardu surašytus Lietuvos žemių dovanojimų dokumentus ordinas vėliau panaudojo savo pretenzijoms į Lietuvą paremti.

Nors pats Mindaugas žuvo, kaip auka savo asmeniškų priešų, tačiau nežlugo jo valstybė. Ji turėjo dar išgyventi stiprių sukrėtimų ir vidaus kovose susilpo. Tačiau ji ne tik atgavo savo reikšmę ir galybę, bet, Gedimino atnaujinta, dar labiau sutvirtėjo.

V. DU PIRMIEJI DEŠIMTMEČIAI MINDAUGUI ŽUVUS: SEPTYNMETIS VIDAUS NERAMUMŲ (1263-1270) IR TRAI DENIS (1270-1282).

Mindaugo nužudymas Lietuvą sukrėtė ir užnuodijo jos vidaus santykius. Sujudimas buvo toks stiprus, jog vedė dar prie didesnio kraujo praliejimo. Per septynerius metus vienas po kito Lietuvoje buvo nužudyti *keturi* kunigaikščiai, kurie turėjo vyriausią valdžią, arba jos siekė.

Lietuvos karaliui žuvus, atsipalaidavo jo kietoje drausmėje laikyti sritiniai kunigai ir ėmė kelti galvas. Iki pat Traidenio tarpusavyje smarkiai kovojo Mindaugininkai ir jų priešai, o su jais drauge reikėsi dvi srovės, būtent, krikščionybės išpažinėjai ir pagonybės fanatikai. Krikščioniškoji srovė, žinoma, buvo dar gana silpna. Prie jos Mindaugo laikais dar priklausė ne tik lotynišką krikštą priėmusieji, bet ir Lietuvos valstybės Bizantijos tikėjimo stačiatikiai. Stipresnė Lietuvoje buvo pagoniškoji srovė, kurios uolus palaikytojas buvo energingasis Žemaičių kunigas Treniota. Tad Mindaugą nužudžius, pirmiausia išgalėjo Lietuvoje jo priešai pagonybės šalininkai. Treniota esąs buvęs toks užkietėjęs pagonis, jog persekiojęs krikščionis. Tad Vaišvilkas mindaugaitis, kuris dar

²¹¹ K. BŪGA, *Rinktiniai Raštai*, III, 86-95. Plg. A. SALYS, *Baltų kalbos*, LE II, 1954, 132-138.

prie savo tėvo iš Atoso kalno vienuolyno buvo sugrįžęs į savąją pilį ant Nemuno kranto, bijodamas savo tėvo likimo, pabėgo į Pinską²¹². *Treniota*, kaip Ipatijaus kronika įsakmiai pažymėjo, paėmė «Lietuvos ir Žemaičių žemėje» vyriausią valdžią²¹³. Mindaugo palikimu dalintis jis kvietė iš Polocko aną veržlųjį Mindaugo sūnėną Tautvilą. Šis, taip pat siekdamas vyriausios valdžios, dar prieš kelioliką metų buvo sukurstęs plačią sąjungą prieš savo dėdę. Bet žudymo sąmokslą prieš Mindaugą organizuojant, Tautvilas buvo *aplenktas*. Gal tai tebuvo padaryta vien todėl, kad gyveno tolėliau nuo tikrosios Lietuvos. Mindaugui kritus, Tautvilas tarėsi tebeturįs senąją teisę į valdžią ir siekė pašalinti savo konkurentą. Jis norėjo užvaldyti Lietuvą su savo Polocko kariais. Tačiau Treniota pasirodė vikresnis. Jis buvo įspėtas vieno Polocko bajoro apie jam gresiantį pavojų²¹⁴. Treniota pirmasis spėjo nužudyti (apie 1263-1264 m.) sosto varžovą Tautvilą. Tik šio sūnui pavyko išsigelbėti ir pabėgti į Did. Naugardą.

Bet ir *Treniotos* valdymas tebuvo trumpas (1263-1264 m.). Jo elgesys su krikščionimis buvo iššaukęs šių nepasitenkinimą. Tur būt, su Vaišvilko žinia ir pritarimu, buvę Mindaugo dvariškiai-arklininkai (*koniušai*) Treniotą 1264 m. nužudė. Apie šio mirtį sužinojęs, Vaišvilkas ėmė telkti būrius Pinske, Juodojoje Rusijoje surinko savo tėvo šalininkus krikščionis ir užsitikrino Volinijos Romanaičių pagalbą. Mindaugaitis Lietuvoje ėmė šeimininkauti, persekiodamas ir išvarinėdamas savo tėvo priešus, kurių skaičius yra buvęs didelis.

Pavojus atėjo ir pačiam Mindaugo užmušėjui Daumantui, kurio tačiau Vaišvilkas vienas pats negalėjo įveikti. Jam pagalbon su savo kariuomene atėjo švogerys Švarnas, kurio tėvas Danielius buvo ką tik miręs (1264 m.). Tada Vaišvilkas traukė prieš pagrindinius priešus. Ipatijaus metraštis mini²¹⁵, jog buvę du Mindaugo priešų opozicijos centrai, būtent, Deltuva (prie Ukmergės)²¹⁶ ir Nalšėnai. Pradėjus Vaišvilkiui ten vieną po kitos imti pilis, Nalšėnų Daumantas, pabūgęs pakliūti Vaišvilkiui į rankas, išbėgo į Pskovą su savo šeima, bajorais ir palydovais (družina). Įkandin ar drauge su juo (1265 m.) į Pskovą pasitraukė su šeimomis 300 lietuvių, kurie ten visi pasikrikštijo²¹⁷.

Per krikštą priėmęs Timofėjaus vardą, Daumantas, kaip veiklus

²¹² PSRL II, 860.

²¹³ PSRL II, 860-861.

²¹⁴ PSRL II, 861.

²¹⁵ PSRL II, 863.

²¹⁶ Plg. Z. IVINSKIS, *Deltuvos kunigaikščiai*, LE IV, 1954, 431.

²¹⁷ PaRL 442, 446-447 nr. Plg. Z. IVINSKIS, LE IV, 1954, 371-373.

karo žmogus, Pskovui pasirodė labai naudingas. Jis buvo išrinktas Pskovo kunigaikščiu ir, veddamas Aleksandro Nevskio sūnaus Dimistro dukterį, susigiminiavo su Riurikaičiais. Per 35 metus rūpestingai tarnaudamas naujai tėvynei (Daumantas mirė 1299 m.), jis su laikė Livonijos ordino puldinėjimus. Pačią Pskovo pilį jis apjuosė akmens mūrais, kurie ligi šiol tebevadinami «Daumanto sienomis». Stačiatikių cerkvė jį yra įrašiusi į šventųjų skaičių.

Įsikūręs naujoje žemėje, jau 1266 m. su pskoviečiais Daumantas puolė Nalšėnus. Ten jis nelaisvėn paėmė Mindaugo šalininko Gerdenio du sūnus ir jo žmoną, savo tetą. Gerdenis, kuris po Tautvilo nužudymo buvo tapęs Polocko kunigaikščiu, matomai buvo užėmęs Daumanto tėviškę Lietuvoje. Tarp judviejų iki Gerdenio žuvimo (1267 m.) užsiliepsnojo karas. Radęs pilį išplėštą ir pagrobtą šeimą, Gerdenis²¹⁸, padedamas kunigaikščių Gatarto, Liumbkio ir Liugailos (Hotort, Lumbej, Luhailo), su 700 vyrų prie Dauguvos susitiko Pskovan grįžtantį Daumantą (1266. VI). Gerdenis pralaimėjo ir tik su likučiais išsigelbėjo, o kitame Daumanto žygyje į Nalšėnus (1267 m. žiemą) ir pats žuvo²¹⁹. Apie jo sūnus yra žinoma, kad jie išaugo stačiatikiais. Jų vienas (Andrius) buvo tapęs įžymiu Tverės vyskupu²²⁰.

Vaišvilkui persekiojant tėvo nužudymo sąmokslininkus ir jo suvienytos Lietuvos priešus, Livonijon pabėgo kitas žymus Nalšėnų kunigas Suksė (*Suxe*). Rygoje pasikrikštijęs Mikalojaus vardu ir prisiglaudęs pas Rygos arkivyskupą, Suksė tapo jo vasalu. Įdomus 1268 m. leninis dokumentas parodė, jog N. Suksė arkivyskupui užrašė «visą savo tėviškę, susidedančią iš žemių ... dirbamų ir nedirbamų plotų, kuriuos jis Nalšėnų srityje iš savo tėvų buvo paveldėjęs»^{220a}. Matomai Rygoje buvo įsitikinimas, kad kryžiuočiai Lietuvą greitai įveiks. Eiliuotinė Livonijos kronika, vadindama Sukšę «pamaldžiu karžygiu»^{220b}, pamini, kaip jis jau vėliau (Traidenio laikais) da-

²¹⁸ IG. JONYNAS, *Gerdenis*, LE VII, 1956, 168-169.

²¹⁹ PaRL 453, 454 nr. (nurodyti šaltiniai).

²²⁰ PaRL 682, 692 nr. ; plg. *Andrius*, LE I, 1953, 167 (žymiai plačiau yra Kaune leistoje Lietuviškoje Enciklopedijoje).

^{220a} M. PERLBACH, *Urkunden des Rigischen Capitel-Archives in der Fürstlich Czartoryski'schen Bibliothek zu Krakau*, Mitteilungen aus Livländischen Geschichte, XIII, 1881, 17-18. LUB I, 111 (reg. 463 nr.).

^{220b} [ein vromer helt wart ouch geslagen,

den noch die cristen müzen clagen :

Suxe was er genannt.

er quam in der brüdere lant,

dô entpfien er den cristentûm ...

er hätte maniche herevert

geriten gegen Lettowen wart.

lyvavo keliuose žygiuose į Lietuvą. Kovodamas Livonijos ordino pusėje prieš savo tautiečius (pagonis), neofitas Suksė viename žygyje Aukštaičių žemėje žuvo. Eiliuotinės kronikos autorius jam paskyrė kelioliką šiltų eilučių, tardamas, «krikščionys turi raudoti dėl jo mirties»²²⁰. Buvo ir daugiau tokių pabėgėlių iš Lietuvos, tačiau tos rūšies suskilimą jauna valstybė atlaikė.

Tuo metu kitų pavojų Lietuva neturėjo. Būdami užimti vietinių tautų sukilimais, Livonijos kryžiuočiai Lietuvos atžvilgiu laikėsi pasyviai. Jie esą tik džiaugėsi — kaip rodo Eiliuotinė kronika — tėvo atsimetėlio mirtimi ir norėjo padėti įsiviešpatauti sūnui krikščioniui²²¹. Šis tuoj visiems suimtiems krikščionims davęs laisvę, gražindamas taip pat Livonijos magistrui vokiečių krikščionis²²².

Vaišvilkas tačiau Lietuvoje tevaldė trimetį (1264-1267). Uoliai remdamas rytų krikščionybės vystymąsi Lietuvoje, savo valstybės politikoje jis visai pasidavė Romaičiams. Šių įtakaėjo tiek toli, jog Vaišvilkas pagaliau apie 1268 m. vyriausią valdžią Lietuvoje perleido ištikimam savo švogeriui Švarnui (1268-1269 m.), vedusiam Vaišvilko seserį. Vėl į savo vienuolišką gyvenimą sugrįžusį Vaišvilką greitai ištiko jo tėvo likimas. Keršydamas už valdžios Lietuvoje atidavimą Švarnui, kitas Volinijos-Haličo kunigaikštis, Levas (Danieliaus sūnus), pasikvietęs į svečius, Vaišvilką nužudė.

Švarno valdymas (1267/68-1269) Lietuvoje, užtrukęs ne «keletą metų», bet gal tik metus su viršum — nes jis mirė apie 1269²²³ — praėjo be žymėtinų pėdsakų. Tai buvo keistas ir iki Zigmanto Augusto mirties daugiau nepasikartojęs atvejas, kad Lietuvoje valdžią turėjo jai svetimas kunigaikštis. Tas Vaišvilko bandymas sujungti jauną Lietuvos valstybę su jo pamėgta Volinijos-Haličo kunigaikštija tebuvo labai trumpas. Berods, galima spręsti, kad Švarnas iš Lietuvos jėga buvo išvartytas Traidenio²²⁴, kuris jau 1269 m. turėjo įsiviešpatauti.

Traideniui tapus Lietuvos valdovu (1269/70-1281/82), vėl visam šimtmečiui Lietuvoje buvo užtikrinta *pagonybės* persvara. Nors apie

er was von Lettowen geborn,

ein helt kûne und ûz erkorn» (LReim 8107-8115).

²²⁰ LReim 8108. Plg. P. JOHANSEN, *Eine Riga-Wisby-Urkunde des 13. Jahrhunderts*, Zeitschr. des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 38, 1958, 99-107. Žiūr. Z. IVINSKIS, *Nalšia*, LE XIX, 1959, 490-491; Z. IVINSKIS, *Suksė*, LE XXIX, 1963, 179.

²²¹ LReim 7148-7158.

²²² SRP II, 45 (H. de Wartberge). Apie Vaišvilko ir Livonijos magistro gerus santykius LReim 7159-7208.

²²³ PSRL II, 868-869 («let nemnoho»).

²²⁴ H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 125.

Traidenį šiek tiek žinių davė beveik jo amžininkai, Ipatijaus ir Eiliuotinės kronikos autoriai, tačiau Traidenio laikotarpyje yra daug neaiškumų, nes jis mažai ištirtas²²⁵. Bet ir iš to, kas apie Traidenį yra žinoma, galima apčiuopti, jog, šalia Mindaugo, jis yra buvęs XIII amž. *žymiausias* Lietuvos valdovas. Jis ne tik kad vėl įtvirtino Lietuvos valdžią artimose rusų žemėse, bet buvo stiprus baltų žemių jungėjas. Traidenis praplatino vakaruose Lietuvos valstybės plotą, prijungdamas dalį sūduvių-jotvingių. Šiaurėje jis paėmė dalį žiemgalių žemės, sėkmingai palaikydamas jų sukilimą prieš vokiečius. Jo žygius pajuto ir Prūsų kryžiuočiai, o ypač Lenkija.

Traidenio kilmė lieka neišaiškinta. Kas buvo jo tėvas (Vidas, Vilkas ar Gedvilas), pasilieka spėliojimų srityje. Tiek tikra, kad Traidenis buvo kilęs iš Aukštaičių. Tai patvirtina faktas, kad jis buvo Kernavės (prie Neries) kunigaikštis. Traidenio ne žemaitišką kilmę parodo ir jo brolių pasikrikštijimas rytų krikščionimis. Žemaičiuose tokia ortodoksų krikščionių įtaka tada nebuvo galima. Pagal Ipatijų, keturi Traidenio broliai (Borza, Sirputis, Lesis, Svilkenis) esą buvę krikščionys, kilnūs ir geri vyrai²²⁶. Bet toji kronika nepaigalėjo piktų žodžių pačiam Traideniui. Prie 1270 m. ji pradžioje pažymi: «Lietuvoje pradėjo valdyti pašėlęs (*okajanyj*), nedorovingas, prakeiktas ir negailestingas Traidenis». Jis ten lyginamas su žiauruoliais: «Sirijos Antiochu, Jeruzalės Erodu, Romos Neronu»²²⁷.

Nuo Mindaugo laikų iki XV amž. buvo išlikusi bendra rusų metraščių žymė: jei kuris *lietopisis* kurį nors Lietuvos valdovą labiau pravardžiavo, buvo aišku, kad šis lietuvių tautoje buvo labiau pasižymėjęs (pvz., Algirdas). Taip buvo ir su Traideniu. Kronisto nusistatymas yra suprantamas. Savarankiškas ir energingas Traidenis Volinijos Romanaičių atžvilgiu elgėsi kitaip, negu jo pirmataikai (Vaišvilkas, Švarnas). Nors jis ypatingos antirusiškos neapykantos nerodė — o su Danieliaus sūnumi Levu net buvęs didelėje draugystėje²²⁸ — tačiau su Volinija Traidenis turėjo ginčų ir karų.

Ipatijaus metraštis užrašė, jog Vladimiro Vasilkas Romanaitis esąs nužudęs tris Traidenio brolius²²⁹. Gal tai įvyko dar pradinėse kovose, kai Traidenis siekė užvaldyti Lietuvą. Jam valdant, kelis kartus bėminimas tik jo brolis Sirputis. Bet niekur nėra pažymėta, kad Traidenis būtų ėjęs Mindaugo keliais link Smolensko, į Briansko-

²²⁵ Iki šiol daugiausia apie Traidenį yra pasakęs H. Paszkiewicz.

²²⁶ PSRL II, 869. Plg. J. JAKŠTAS, *Vokiečių ordinas ir Lietuva*, Senovė, I, 1935, 143. Z. IVINSKIS, *Sirputis*, LE XXVII, 1962, 503-504.

²²⁷ PSRL II, 869.

²²⁸ PSRL II, 871. Plg. H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 126.

²²⁹ PSRL II, 871.

Černigovo žemes. Su savo jėgomis rytuose nesiblaškydamas, Traidenis savo dėmesį tekreipė Volinijon.

Totorių palaikomi, Romanaičiai stengėsi užimti Juodojoje Rusijoje Naugarduką ir kaimyninį Gardiną. Levo ir jo sąjungininkų totorių veržimasis 1275 ir 1277 m. buvo atmuštas. Dažnai žygiais Traidenis išlaisvino Lietuvą iš ikitolinės Romanaičių įtakos ir savo valdžią įtvirtino Kopyliuje, Naugarduke, Tureiske, Slanime, Gardine ir kitose pilyse. Laikiniai jis buvo užvaldęs Drogičiną ir daug kartų plėšė Vladimirą.

Ne vien tik Romanaičiai pajuto energingo Lietuvos valdovo ranką. Lietuviai vėl stipriai pradėjo pulti Livonijos kryžiuočius ir ėmė ruošti, kaip niekada iki tol, į *Lenkiją* intensyvius karo žygius. Nepertraukiami lietuvių žygiai Lenkijon nusitęsė iki 1306 m. Lietuvių būriai nusiaubdavo pietinės Lenkijos, o ypač Liublino ir Lėšicos (Łęczyca) žemes. Jie tačiau neliesdavo Mozūrijos. Pats Traidenis buvo vedęs Mozūrijos ir Kujavijos kunigaikščio Konrado I dukterį Liudmilą²³⁰. Tokios pagonių kunigaikščių vedybos tada tarnaudavo ir politiniams tikslams. Tad vienas iš Mozūrų kunigaikščių, būtent, Plocko Boleslovas II, norėdamas dar labiau apsisaugoti nuo lietuvių puolimų, 1279 m. vedė Traidenio dukrą Gaudimantę (Gaudemundą), kuri per krikštą gavo Sofijos vardą. Žentas Boleslovas, apie kurio žmoną Traidenytę ir Dugošas šiltai atsiliepia, iš pagarbos narsiajam uošviui, pakrikštijo savo sūnų jo vardu (*Trojden I*)²³¹. Iki pat Kęstučio laikų buvo palaikoma giminystė su Mozūrija, per kurią Lietuva bandė turėti kelią į Vakarų Europą.

Vaišvilko ir Švarno laikais Livonijos kryžiuočiai neparodė agresijos į lietuvių žemes. Po Durbės kautynių Livonijos ordinas, nors dar ilgai savinosi Ceklio kraštą, nepajėgė ten tvirčiau įkelti kojos ir pasistatyti pilių. Tad Klaipėda pasiliko vienintelė kryžiuočių apsauga žemaičių puldinėjamame pajūryje. O Ceklis, tas reikalingas tiltas tarp abiejų ordino šakų, buvo skaudžiai pralaimėtas, ir jį atgauti viltys atgijo tik XIV amž. gale, kai Gedimino anūkai, tarp savęs vaidydamiesi, ėmė Žemaičius užrašinėti ordinui.

Nuo Mindaugo krikšto Livonijos ordinas buvo įsigijęs įtakos į Lietuvos vidaus santykius. Traidenio laikais Lietuva vėl grįžo prie pagoniškų laikų politikos ir vykdė energingus žygius į kryžiuočių valdas. Iš žymesnių kovų paminėtini 1270 m. žygiai. Metų pradžioje

²³⁰ Klaidingai tas vedybas O. BALZER (*Genealogia Piastów*, 1895, 304-307) ir G. RHODE (*Die Ostgrenze Polens*, I, 1955, 143) yra priskyrę Treniotai. Į šitą klaidą pirmasis atkreipė dėmesį H. PASZKIEWICZ (*Jagiellonowie*, o.c.).

²³¹ O. BALZER, *Genealogia Piastów*, 437.

lietuviai plėšė Dauguvos paupius ir trukdė prekybą²³². Traidenis tada užšalusia jūra padarė žygį į Oeselio (Saaremos) salą. Grįžtantiems su grobiu lietuviams ordino kariuomenė vasario 16 (šv. Julijonos) dieną ant ledo pastojė kelią. Nepradėdami kautynių atviroje vietoje su raiteliais, lietuviai susimetė krūvon ir savo roges taip sustatė, kad puolančių kryžiuočių arkliai buvo subadyti. Nupėstinti riteriai kautynėse su lietuviais pralaimėjo, ir jų krito net 52, drauge su magistru Otto von Lutterberg²³³. Netrukus kitame susirėmime su įpuolusiais į Livoniją lietuviais žuvo vicemagistras Andrius iš Vestfalijos ir 20 riterių²³⁴.

Traidenis varžėsi su Livonijos ordinu dėl žiemgalių žemės, kurią buvo pasidalinę kryžiuočiai ir Rygos arkivyskupas. Kaip reikalingą bazę savo žygiams ordinas 1265 m. pastatė Mintaujos (Jelgavos) pilį. O 1272 m. jis iš žiemgalių atsiėmė porą per sukilimą kritusių pilių, būtent, Tervetę ir Mežotnę, ir pajungtuosius privertė mokėti duoklę. 1274 m. pačiame Lietuvos pasienyje pastatytasis Daugpilis turėjo palengvinti ordino žygius į lietuvių žemes. Po nepasisekusio Daugpilio apgulimo, nors panaudojo ir akmenims svaidyti mašinas (jų buvo pastatytos keturios), Traidenis pasitraukė (1278 m.)²³⁵. Vaizdingais Eiliuotinės kronikos žodžiais, jis esą skundėsis: «Toji tvirtovė yra pastatyta mano širdyje, ir aš kentėsiu dėl jos skausmą, kol gyvas būsiu»²³⁶.

Keršydamas už Traidenio puolimus, 1279 m. pavasariop Livonijos magistras Ernest von Rassburg suruošė didelį žygį Lietuvon. Nesutikdami pasipriešinimo, žudydami ir degindami kaimus, Livonijos kryžiuočiai atėjo iki pat Traidenio sostinės Kernavės²³⁷. Su

²³² LUB I, 531.

²³³ LReim 7774-7961. SRP I, 283 (Canonicus Sambiensis); II, 47 (Herm. de Wartberge), 144 (Annales Ronnenburgenses). Plačiau žiūr. R. VARAKAUSKAS, *Ledo mūšis ties Karūzu 1270 m. (Iš lietuvių kovų prieš Livonijos ordiną XIII a.)*, Lietuvos Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai, Istorija, III, 1962, 147-156.

²³⁴ LReim 7962-7992 (Andriaus ir riterių mirtis: 7986-7987 eil.).

²³⁵ LReim 8177-8252. Nors dieną ir naktį akmenims svaidyti mašinos («bliden») pilin svaidė didelius akmenis, Daugpilis nepasidavė.

²³⁶ «er [kunic Thoreiden] sprach “nū mūz ich smertzen tragen an mīnem hertzen.

ir heiden mir getrūwet,

diz hūs ist gebūwet

mitten aff das hertze mīn.

nū mūz ich immer liden pīn [= skausmą]

die wile ich lebe, sunder wanc;

mīn vreude die ist wurden cranc“» (LReim 8253-8260).

²³⁷ LReim 8333-8368 («Kernowen... dō wart kuniges Thoreiden lant», 8347, 8349 eil.).

grobiu grįžtančius ėmė vyti, spėję laiku susirinkti, lietuvių būriai. Prie Aizkrauklės (Ascheraden, ant Dauguvos kranto), jie užpuolė ordino kariuomenę. Kruvinose kautynėse (III. 5 d.), iš kurių kryžiuočių nelaimėi pasitraukė žiemgaliai²³⁸, žuvo pats magistras ir 71 ordino riteris²³⁹. Skaudžiam Aizkrauklės pralaimėjimui Eiliuotinės kronikos autorius tepaskyrė, palyginti, nedaug posmelių. Iš to, ką kronistas pasakė, matyti, jog tos kautynės Livonijoje buvo pergyventos, kaip «didelis smūgis krikščionybei», ypač kai «krito» ir pagonims atiteko riterių vėliava²⁴⁰. O jos netekimas kovoje, prie viduriniais amžiais perdėtai vertinamos įvairių ženklų simbolikos, skaitėsi didelė nelaimė. Įskaitant ir Aizkrauklės mūšį, iš 20 Livonijos ordino magistrų XIII amžiui šeši jų buvo žuvę kovose su lietuviais²⁴¹. Po 1279 m. smūgio visuotinėje vokiečių ordino kapituloje buvo pripažinta, jog abiem ordino šakom reikia dar vieningiau veikti kovose prieš pagonis. Viena Livonija sunkiai galėjo atsilaikyti prieš lietuvius.

Tuomet žiemgaliai vėl sukilo, nepakęsdami kryžiuočių kietos valdžios. Panašiai kaip prūsų sukilimo vadas Herkus Mantas, žiemgalių sukilėlių vadas Nameisė taip pat iki tol buvo tarnavęs ordinui²⁴². Pagal Eiliuotinės kronikos duomenis, pasidaręs nuo Traidenio priklausomas, Nameisė atsiėmė Tervetę, sėkmingai kariavo ir lietuviams išdavinėjo vokiečius belaisvius²⁴³. Lietuviai talkininkavo sukilėliams. Vokiečiai turėjo nutraukti Dobelės (Doblen) apgulinimą, kadangi tos pilies ginti artinosi lietuviai²⁴⁴, o 1281 m. Nameisė visai pasidavė Traideniui ir jo valdžioje padarė žygį į Prūsus²⁴⁵. Ir Traideniui mirus, lietuviai puldinėjo Žiemgalon. 1286 m. reikėjo ginti nuo žemaičių ką tik prie Tervetės pastatytą ordino pilį Heiligenbergą²⁴⁶. 1289 m. lietuvių žygyje į Rygos sritį žiemgaliai buvo priversti lietuvių sąjungininkai²⁴⁷. Lietuviai prievarta imdavo galinčius ginklą vartoti²⁴⁸. Žiemgalos atsparumas prieš vokiečius tačiau ėmė

²³⁸ LReim 8440-8444.

²³⁹ LReim 8449-8452.

²⁴⁰ «der brüdere vanc dar nider lac,

daz was der cristenheit ein slac» (LReim 8447-8448).

²⁴¹ R. WITTRAM, *Baltische Geschichte*, o.c. 26. L. ARBUSOW, *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*, Ryga 1918, 319-320.

²⁴² LReim 8658-8663.

²⁴³ LReim 9395-9400.

²⁴⁴ LReim 9464-9480.

²⁴⁵ LReim 9667-9674.

²⁴⁶ LReim 9965-10114.

²⁴⁷ LReim 11089-11342.

²⁴⁸ LReim 11103-11108.

silpnėti, ir XIII amž. gale (1290 m.) dalis žiemgalių išsikėlė Lietuvon²⁴⁹.

Traidenio valdžią ėmė pripažinti ir dalis *jotvingių*²⁵⁰. Traidenio brolis Sirputis su lietuvių ir jotvingių būriais 1278 m. stipriai nuteriojo Liublino sritis. Tačiau jotvingių padėtis darėsi beviltiška. Jų sodybas dažnai teriojo Danielius. Kentėjo jie taip pat ir nuo lenkų siaubimų. Pasak Dugošo, lenkų Boleslovas Drovusis 1264 m. esąs išnaikinęs beveik visą jotvingių kiltį. Bet ir po šito skaudaus pralaimėjimo jotvingiai dar laikėsi ir 1282 m., sąjungoje su lietuviais, puolė Lenkiją. Pagal laikų šaltinius (Krokuvos kapitulos, Sėdzivojaus, Trasko ir Maž. Lenkijos analus)²⁵¹, Leškas Juodasis kautynėse už Narevo tada jotvingiams davęs mirtiną smūgį. Nuo 1282 m. Ipatijaus ir lenkų kronikose daugiau karo veiksmų su jotvingiais nebeminima.

Kai pietinę Jotvingos dalį sunaikino lenkai ir Volinijos kunigaikščiai, šiaurinę jos dalį, vadinamą Sūduvą, įveikė vokiečių ordinas. 1274 m. užbaigęs slopinti didįjį prūsų sukilimą, ordinas ėmė pulti sūduvius, kurių sodybos rubežiavosi su Galindos ir Nadruvos plotais. Iš 1277-1283 m. kronistas Dusburgas yra pateikęs detalių apie tą kovą²⁵², užsibaigusią nesėkme, kaip ir pietinėje sūduvių dalyje, t. y. Jotvingoje. Visa Sūduva buvo nukariauta. Beveik kiekvienas Sūduvos kunigas su savo žmonėmis skyrium kovėsi prieš žymiai galingesnius kryžiuočius ir žuvo. Tik dalis sūduvių kunigų su savo pavaldiniais buvo paimti nelaisvėn, arba patys pasidavė. Ten pateko, gaudami įvairiose vietose žemių, ir jų vadai (*capitanei*), kaip Skomantas

²⁴⁹ LReim 11405, 11501.

²⁵⁰ PSRL II, 871 ; plg. II, 878. MPH III, 76, 308.

²⁵¹ Jotvingių arba sūduvių klausimas, kuriuo paskutiniame dešimtmetyje, ypač ryšium su archeologiniais kasinėjimais, atsirado daug naujos literatūros (žiūr. *Sūduviai*, LE), čia plačiau nekalbama. Pirmai orientacijai žiūr. A. KAMIŃSKI, *Jaćwież, terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*, Łódź 1953. St. ZAJĄCZKOWSKI, *Problem Jaćwieży w historiografii*, Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu, XIX, 1953 : St. ZAJĄCZKOWSKI, *O nazwach ludu Jadrwingów*, ten pat XVIII, 1952. Abu tie du darbai prieš tai buvo išspausdinti lietuviškai žurnale *Lietuvos Praeitis* I, 1940-1941, 57-76 (*Kaip jotvingiai buvo vadinami viduriniais amžiais*), 386-468 (*Jotvingių problema istoriografijoje*). Keletą svarbių proistorinių darbų, kurie reikšmingi sūduvių kultūrai pažinti, yra naujai paskelbęs J. ANTONIEWICZ. Žiūr. jo : *Pasłaptiniegjei sūduviai*, *Tautos Praeitis*, I, 1, 1959, 63-64 (sutrauktai išvertė M. Gimbutienė). Naujausią bibliogr. ir kitus duomens žr. J. ANTONIEWICZ, *The Sudowians*, Baltstogė 1962. Nepasenusios yra išvados K. Būgos, *Lietuvių kalbos žodynas*, III, 1924, LXXVI psl. ir sek. Tas pats K. Būgos, *Rinktiniai Rastai*, III, 1961, 126-155.

²⁵² SRP I, 51, 73, 137-146.

(Skomandas), Kantigirdas. Apie į Sembą patekusius sūduvių likučius dar žinojo vėlesni kronistai XVI-XVII amž. (nuo Gruenau iki Hartknocho).

Per žiaurias kelerių metų kovas nenukariauti buvo likę du kunigai, būtent, Gedetas (Jedetas) ir Skurdas (Skurdo)²⁵³. Gedetas su 1500 žmonių pasidavė kryžiuočiams ir įsikūrė Semboje, o Skurdas su savo pavaldiniais — persikėlęs per Nemuną — prisiglaudė Lietuvoje. M. Strykovskis minėjo sūduvių išeivius apie Naugarduką ir prie aukštutinio Nemuno. Sūduvos žemė, anot Dusburgo, « šitaip iki šiai dienai pasilieka apleista »²⁵⁴. Iš tiesų, beveik visai nebegyvenamas sūduvių-jotvingių kraštas XIV amž. virto ištisiais tyrais, liūliuojančiomis giriomis, kurios nusitęsė iki Nemuno vidurupio ir žemupio krantų.

Traideniui tepasisėkė priglausti savo valstybėje tik *likučius* pralaimėjusių baltų kilčių (žiemgalių, prūsų). Šalia sūduvių, jieškančių apsaugos uždaramė lietuvių sodybų plote, Traidenis priėmė dar prūsų sukilimo metu nuo kryžiuočių baudmės bėgančius senprusių (bartų ir kitų kilčių) sukilėlius. Įkurdinti Gardino ir Slanimo pilyse²⁵⁵, ar jų plote, tremtiniai prūsai turėjo Lietuvą iš pietų pusės saugoti nuo Romanaičių ir totorių puolimų.

Pasėkoje savo reikšmingų karinių laimėjimų ir sugebėjimo naudotis Romanaičių nesutikimais, Traidenis pačią Lietuvą ne tik *išlaisvino* iš svetimųjų įtakų, bet drauge sutvirtino krašto viduje pagonybę. Ir pakrikštyti Traidenio broliai palaikė jo politiką. Pačiam Traideniui veikiant kituose frontuose, daugiausia prieš Livonijos ordiną, o kitiems trims broliams žuvus kovose, ketvirtasis brolis — Sirputis turėjo uždavinį ginti Lietuvą nuo Volinijos.

Kaip ir Mindaugui, Traideniui rūpesčių sudarė totoriai. Iš turimų šaltinių nėra tiksliai atsekama, kiek jam teko su jais susikauti. Įsakmiai tačiau žinoma, kad totoriai, sąjungoje su Volinijos Levu, 1279 m. apiplėšė Lietuvą²⁵⁶.

Traidenio laikais Lietuva vėl atgavo savo ankstybesnį svorį, kuris buvo sumažėjęs tuoj po Mindaugo mirties. Pats Traidenis, kaip ir Mindaugas, Eiliuotinėje Livonijos kronikoje yra vadinamas *kunic*²⁵⁷.

²⁵³ Apie visus tuos sūduvių kilminguosius žiūr. LE.

²⁵⁴ SRP I, 146.

²⁵⁵ PSRL II, 874; SRP I, 145-146.

²⁵⁶ PSRL II, 876-878; X, 157.

²⁵⁷ LReim 8190, 8209, 8249, 9397, 9671; « kunige » (8218), « kuniges » (8349). Plg. *Hansisches Urkundenbuch*, I, 1879, 350-351. Įdomu, kad *kunic* titulą (11964 eil.) turėjo kartą po Traidenio mirties tepaminėtas *Maseke* (gal Mažeika?).

Nėra žinoma tačiau tiksliau nei laikas nei aplinkybės, kuriomis Traidenis yra miręs²⁵⁸. Bet jis buvo pirmasis Lietuvos XIII amž. valdovas, kuris mirė savo mirtimi. Po jo jau neberandama pėdsakų apie sukrėtimus ar maištus, kurie buvo lydėję Mindaugo nužudymą. Valstybiniame gyvenime nebeįvyko atmainų. To įrodymu gali būti dažni lietuvių žygiai (1282-1291 m.) į kaimynų kraštus²⁵⁹, jų kariniai pasisiekimai prieš Livonijos ordiną.

Mindaugo apjungtoji valstybė ne tik atlaikė visus sukrėtimus, bet dar labiau sutvirtėjo. Tad su pagrindu po Traidenio mirties prie 1283 metų Petras Dusburgietis savo kronikoje, kai jau prūsų žemė buvo nukariauta, galėjo rašyti žinomus žodžius: «Prasidėjo karas su lietuviais... su galinga, kiečiausio sprando ir kariauti pratusia tauta» (I 146). Didžiojo Gedimino ir jo sūnų valstybei jau teko atlaikyti iki tol lietuvių tautos istorijoje negirdėtą žutbūtinę kovą²⁶⁰. Bet Mindaugo suręstieji valstybės pamatai, nors juose

²⁵⁸ PSRL II, 869.

²⁵⁹ Visi žygiai ir reikalingi šaltiniai nurodyti PaRL 592-594, 597, 635-636, 643, 645-649, 657-660, 681, 684-685, 691 nr. Plg. H. PASZKIEWICZ, *Jagiellonowie*, o.c. 146-150.

²⁶⁰ Plačiau Z. IVINSKIS, *Lietuvos valstybės galybės kūrėjas didysis Gediminas (1316-1341)*, Aidai 1959, 9 nr., 376-383; 10 nr., 422-427.

²⁶¹ Z. IVINSKIS, *Lietuvos valstybingumo išplėtimas slavų erdvėje. Gediminaičių šešių dešimtmečių pastangos (iki 1408 m.)*, Tautos Praeitis, I, 4, 1962, 501-520.

²⁶² BAIGIAMOS PASTABOS

1) Mindaugo dokumentų autentiškumą žiūr.: Kętrzyński, Klymenko, Malczyński, Prochaska; Mindaugo sostinės lokalizavimą žiūr.: Būga, Būtėnas, Kętrzyński, Krzywicki, Steponaitis, Volteris, Žebrys; Mindaugo laikų karus: Ivinskis, Puzyna, Sužiedėlis, Varakauskas; Mindaugo karūną: Hellmann, Hocij, Ivinskis.

2) Mindaugas vis labiau darosi mūsų visuomenei žinomas. Sėkmingai populiarinamas jis dailiojoje literatūroje. Naudodamasis istorijos šaltiniais, Mindaugą yra pavaizdavęs savo trumpoje dramoje (*Mindaugo mirtis*) Vincas KRĖVĖ (*Raštai*, V, 1958, 7-48). Tur būt, labiausiai arti tikrovės anų žiaurių dešimtmečių vaizdus yra gabiai sukūręs J. KRALIKAUŠKAS *Draugo* premijuotame romane *Titnago ugnis* (Chicago, Ill., 1962). Iš Mindaugo laikų savo brandžios kūrybos ruošiasi duoti rašytojas Vytautas Alantas.

3) Su Mindaugo vardu surišto Lietuvos krikšto 700 metų sukakties (1251-1951) minėjimas virto ištisu sąjūdžiu. J. A. V. susidomėjimą Mindaugu, ryšium su jo krikštu, pradėjo nenuilstamas lietuvių kultūros mecenatas, prelatas Pr. Juras, išleisdamas 1951 kompozitoriaus Jeronimo KAČINSKO *Missa in honorem Immaculati Cordis Beatae Mariae Virginis occasione 700 anniversarii Baptismi Mindaugi Regis Lituaniae*. Šios sudėtingos ir koncertinės Mišios yra skirtos mišriam chorui, solistams (sopranui, altui, tenorui, bosui), akompanijuojant vargonams ir įvairiems muzikos instrumentams. Tik po dvylikos metų (1963 III 24), jau atžymint Mindaugo mirties sukaktį, tos J. Kačinsko Mišios buvo išpildytos Bostone, Mass., orkestrui diriguojant pačiam J. Kačinskui, o visam asamblui — amerikiečių dirigentui John Bavicchi. Kon-

Gediminas ir įvykdė daug pakeitimų, nebesidavė išverčiami. Lietuvių tauta ne tik apgynė savo žemę ir išlaikė valstybę, bet dar ėmė toli į rytus ²⁶¹ skleisti savo valstybingumą ²⁶².

certe prel. P. Juras išryškino Lietuvos krikštą, Mindaugą ir J. Kačinsko sukurtas Mišias. Mindaugo krikšto sukaktis buvo atžymėta ir kitais meno kūriniais. Dail. A. Varnas nutapė didelį paveikslą — karaliaus Mindaugo ir jo žmonos Mortos vainikavimas (originalas šv. Kryžiaus bažnyčioje Chikagoje), o A. Tamošaitienė išaudė didžiulį kilimą, vaizduojantį Mortos krikštą (prel. P. Juro nuosavybė Lawrence, Mass., šv. Pranciškaus parapijos klebonijoje). Mindaugo krikšto sukaktį minint A. L. R. K. Kunigų Vienybė Brooklyne, N. Y. išleido 1951 lietuviškai ir angliškai 30 psl. leidinį — Z. IVINSKIO paskaitą *Lietuvos Bažnyčios keliu. Karaliaus Mindaugo krikšto 700 metų ir Lietuvos bažnytinės provincijos 25 metų sukaktims paminėti*. Su pasisekimu buvo pristatyta, ypač J. A. V. lietuvių ir amerikiečių visuomenei, Lietuvos valstybės įkūrėjo ir jos pirmojo krikštyto valdovo figūra. Susidomėjimas pirmuoju mūsų karaliumi didėja. Be kitko, kun. prof. St. YLA baigia statyti Nekalto Prasidėjimo seselių (Putnam, Conn.) žemėje su Mindaugo vardu surištą, gana originalią koplyčią, kuria plačiai susidomėta.

Kiek įvairių tokių sukaktuvinių progų uoliose pastangose bepalieka tikrosios epochos dvasios ir istoriškojo Mindaugo paveikslas, kuris iš pačių XIII amž. šaltinių nuotrupų yra nujaučiamas, yra jau atskiras klausimas. Niekas nuostabaus, kad vėlybesnės generacijos apie savo protėvių laikus paprastai turi tendencijos susikurti sau tokius vaizdus, kurie toms kartoms labiausiai priimtini.

4) Nuosirdžiai dėkoju kun. dr. Pauliui JATULIUI už šio darbo rankraščio rūpestingą ir skubotą mašinėlę perrašymą, būtiną lietuviškai nemokančiam raidžių rinkėjui.

SANTRUMPOS

- HChL = *Heinrici Chronicon Livoniae*, bearbeitet von L. ARBUSOW und A. BAUER (Scriptores rerum Germanicarum in usum Scholarum), Hannoverae 1955.
- KH = *Kwartalnik Historyczny*.
- LE = *Lietuvių Enciklopedija*, I-XXXI, Boston, Mass., U.S.A., 1953-1964. Iš Mindaugo laikotarpio yra išspausdintas iki «Tū» beveik visas vardynas, kuris šitame straipsnyje sutinkamas. Prie daugelio straipsnių ten nurodyta speciali literatūra, kuri čia nebe-kartojama.
- LReim = *Livländische Reimchronik*, hgg. von Leo MEYER, Paderborn 1876 (cituota pagal eilutes).
- LUB = *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, I, 1853.
- LowStud = H. LOWMIAŃSKI, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, I-II, Vilnius 1931-1932 (žiūr. rec. St. ZAJĄCZKOWSKI, KH XLVI, t. 1, 1932, 447-475).
- MPH = *Monumenta Poloniae Historica*, ed. A. BIEŁOWSKI, II, 1872 III, 1878.
- MPV = *Monumenta Poloniae Vaticana*, III, ed. J. PTAŚNIK, Krokua 1914.
- PaRL = H. PASZKIEWICZ, *Regesta Lithuaniae, ab origine usque ad Magni Ducatus cum Regno Poloniae unionem*, I, Varšuva 1930.
- PUB = *Preussisches Urkundenbuch*, I, 1-2 dalys, 1889-1909.
- PSRL = *Polnoje Sobranije Russkich Letopisej*, II (*Ipat'jevskaja letopis'*) 1908; X (*Patriarchšaja letopis'*) 1885; XVII (*Zapadnorusskije letopisi*) 1907.
- SRP = *Scriptores Rerum Prussicarum*, I, 1863; II, 1863.
- TMPL = *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, ed. A. THEINER, I, Roma 1860.

BIBLIOGRAFIJA

Iš Vatikano archyvų bibliografijoje nenurodoma nieko dėl to, kad Mindaugo laikotarpiui ir apskritai senajai Lietuvos istorijai iki XV šimtmečio visi Vatikano archyvuose esantieji dokumentai jau yra išspausdinti įvairiuose čia paminėtuose rinkiniuose. Kas liestų Mindaugo laikotarpį ir nebūtų dar paskelbta Vatikano archyvuose nebėra nieko. Mindaugo popiežiui siųstieji dokumentai yra žuvę. Tėra išlikę tiktai nuorašai visų popiežiaus bulių, kurias jis yra siuntęs Mindaugo krikšto, jo karūnacijos ir Lietuvos vyskupijos įkūrimo reikalui. Visi šitie dokumentai yra randami A. Theinerio ar kituose rinkiniuose.

I šią sąrašą nepateko dalis šaltinių ir pagalbinės literatūros, kuri yra čia nurodyta išnašose. Atranka padaryta labiau kreipiant dėmesį į naują ir lietuvišką bibliografiją. XIII amž. liečiančius senesnius dalykus žiūr. St. BALTRAMAIČIO, Ed. WINKELMANN'Ų ir E. WERMKE'S bibliografiniuose veikaluose.

- ACUKAS, J., *Medžiaga kariškai Lietuvos istorijai nuo seniausių laikų*. («Kardo» redakcijos leidinys Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvėms paminėti 1918-1928) Kaunas 1928 43-89 psl. — istoriškai lietuvių kariavimo faktai XI-XIII amž.
- ALEKSANDROVIČ, D., *Litovskije tatary*. Kratkij istoriko-etnografičeskij očerok, Baku 1926.
- ARBUSOW, L., *Römischer Arbeitsbericht*, III. Latvijas Universitātes Raksti, filologijas un filosofijas fakultātes serija, I, 3, Ryga 1929, 65-160.
- AVIŽONIS, K., *Die Entstehung und Entwicklung des litauischen Adels im 13. und 14. Jahrhundert bis zur litauisch-polnischen Union 1385*. (Historische Studien, hgg. von Dr. E. Ebering, Heft 223) Berlynas 1932.
- A. Ž., *Atrasta Mindaugo laikų Vorutos pilis?*, Lietuvos Aidas, 1936.VIII.3, 176 nr.
- BASANAIVIČIUS, J., *Karaliaus Mindaugo žymėspaudis*, Lietuvių Tauta, I, 1907.
- BAUER, A., *Semgallen und Upmale in frühgeschichtlicher Zeit*, rink. *Baltische Lande*, I, Leipėgas 1939, 306-329.
- BAUMGARTEN, N. de, *Généalogies des branches regnantes de Rurikides du XIIIe au XVIe siècle*, *Orientalia Christiana*, 35, 1 nr., Roma 1934.
- BAUMGARTEN, N. de, *Polotzk et la Lituanie*, *Orientalia Christiana Periodica*, II, 1-2 nr., Roma 1936, 223-253.
- BENNINGHOVEN, Fr., *Der Orden der Schwertbrüder, Fratres Milicie Christi de Livonia*, Marburg 1963.
- BILKINS, V., *Zemgaliešu cīnas bīskapiem un Ordeni*, Ryga 1936.
- BILKINS, V., *Kuršu brīvības cīnas*, Ryga 1936 (plg. L. ARBUSOW, *Jomsburg*, I, 1937, 526-529).
- BILKINS, V., *Nameikis in vīna laikmets*, Ryga 1935.
- BŪGA, K., *Voruta, Ariogala, Veredava*. (K. Būgos) *Rinktiniai Raštai*, I, Vilnius 1958, 131-137.

- BŪTĖNAS, P., *Mindaugo sostinės pėdsakų ieškojimas*, Židinys XXI, 2 nr., 1935, 207-209; tas pats — Gimtasai Kraštas, 1935, 3-4 nr., 329.
- CASPAR, E., *Hermann von Salza und die Gründung des Deutschordens im 13. Jh.* Diss. Leipcegas 1917.
- DANILEVIČ, V., *Očerki istorii Polockoj zemli do konca XIV stol.*, Kijevas 1896 (atsp. iš *Kievskije Universitetskije Izvestija*, 1896).
- EREMIN, I. P., *Volynskaja letopis' 1289-1290 gg.* Trudy Otdela Drevne-Russkoj Literatury, Akademija Nauk SSSR, XIII, Maskva-Leningradas 1957, 102-117.
- EWALD, A. L., *Die Eroberung Preussens durch die Deutschen*, II-IV, Halle 1875-1886.
- GENS'IORS'KIJ, A. I., *Redakcii galicko-volins'kogo litopisu.* Naukovi Zapiski Institutu Suspil'nich Nauk Akad. Nauk Ukrain's'koj R.S.P., IV t. 2 nr., Kijevas 1957, 68-82.
- GIDŽIŪNAS, V., *The introduction of Christianity into Lithuania*, Lituanus, 1957, 4 (13) nr. (atsp. 7 psl.).
- GIDŽIŪNAS, V., *Mindaugas ir Pranciškonai.* 700 metų Mindaugo mirties proga Žr. Šv. Pranciškaus Varpelis, 1963, 11 nr., 319-323.
- GOLUBINSKIJ, E., *Istorija russkoj cerkvi*, II, 1 kn., Maskva 1901.
- GRUŠEV'SKIJ, M., *Istorija Ukrainy-Rusi*, III (do roku 1340), Lvovas 1905.
- HELLMANN, M., *Das Lettenland im Mittelalter*, Münster-Köln 1954.
- HELLMANN, M., *Der deutsche Orden und die Königskrönung des Mindaugas*, Zeitschrift für Ostforschung, III, 3 nr., 1954, 387-396.
- HELLMANN, M., *Zu den Anfängen des litauischen Reiches*, Jahrbücher für Osteuropa, IV, Heft 2, München 1959, 159-165 (V. Pašuto pažiūrų kritika).
- HELLMANN, M., *Die geschichtliche Bedeutung des Grossfürstentums Litauen*, Saeculum, IX, Heft 1, 1958, 87-112.
- HOCIJ, M., *Die Krone des Mindaugas*, Zeitschr. für Ostforschung, III, Heft 3, 1954, 398-415.
- IVINSKIS, Z., *Saulės-Šaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė*, Kaunas 1936 (atsp. iš *Karo Archyvo*, VII t., 1-51 psl.; gausi bibliogr.).
- IVINSKIS, Z., *Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo*, Kaunas 1938 (atsp. iš *Karo Archyvo*, VIII ir IX t., 1-114 psl.; plati bibl.).
- IVINSKIS, Z., *Mindaugas und die Žemaiten. Das politische Verhältnis des ersten Litauerkönigs zu seinen Westgebieten.* Õpetatud Eesti Seltsi Toimetused. Commentationes Litterarum Societatis Esthonicae, XXX. Liber saecularis, II, Tartu 1938, 930-958.
- IVINSKIS, Z., *A Contribution to the History of the Conversion of Lithuania, Baltic and Scandinavian Countries*, V, 1 nr., 1939, 11-21.
- IVINSKIS, Z., *Mindaugas und seine Krone*, Zeitschr. für Ostforschung, III, Heft 3, 1954, 360-386 (tas pats *Aidai* 1954, 1 nr., 1-8; 2 nr., 55-59).
- IVINSKIS, Z., *Mindaugas*, LE XVIII, 1959, 495-502 (plati bibl.). Kiti strps. nuo Dausprungo iki Sprudeikos žiūr. atitinkamuose LE tomuose.
- IVINSKIS, Z., *Lietuvos istorija naujų šaltinių ir pokario tyrinėjimų šviesoje*, L.K.M. Akademijos Suvažiavimo Darbai V, 1964, 523-600 (paliesti Mindaugo laikai, jo laikų šaltiniai ir tyrinėjimai).
- JAKŠTAS, J., *Mindaugas — Lietuvos istorijos epochos reiškėjas, Tėviškės Žiburiai*, Toronto (Kanada) 1964, 23-26 nr. (apdairus įvertinimas Mindaugo ir jo laikotarpio).
- JONYNAS, Ig., *Klaipėda (1923-1933)*, Kaunas 1933 (Šaulių Sąjungos leidinys) (Medžiaga paskaitoms).

- JUČAS, M., *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis*, Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai, ser. A, 2 (3) 1957, 111-121.
- JUŠKA, A., *Le relazioni del re Mindaugas con la Chiesa Cattolica*. (Dissertatio ad Lauream in Facultate Historiae Eccl. Pontificia Universitas Gregoriana). Roma 1948 (XX-210 psl. ir 2 žeml.) Mašinraštis.
- JUŠKA, A., *Karaliaus Mindaugo krikštas*, Aidai, 1951, 9 nr., 385-388.
- KAMIENIECKI, W., *Geneza państwa Litewskiego*, Przegląd Historyczny, XIX, 1915, 1-52 (atsp.).
- KAMIŃSKI, A., *Jatwież. Terytorium, ludność, stosunki gospodarcze i społeczne*. Łódź 1953.
- KĘTRZYŃSKI, W., *O dokumentach Mendoga, króla litewskiego*. Rozprawy Akad. Umiejętn., Seria II, t. XXV (ogólnego zbioru t. 50) 1907, 180-222 (atsp.).
- KĘTRZYŃSKI, W., *Najdaawniejsza stolica litewska*, KH XXI, 1907, 604-611 (su žemėlapiu).
- KEUSSLER, F., *Das livische und das lettische Dünagebiet und die Fürsten von Polozk, Gericke und Kokenhusen am Ausgang des 12. und zu Beginn des 13. Jhs.*, Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte, XV, 1892. Plg. Taube, M.
- KLYMENKO, F., *Die Urkunden Mindowes für den livländischen Orden*, Altpreuussische Forschungen, VI, 1929, 201-255.
- KRZYWICKI, L., *W poszukiwaniu grodu Mendoga*, Przegląd Historyczny, VIII, 1909, 20-48 (9 ilustr.).
- LATKOWSKI, J., *Mendog, król litewski*, Rozpr. Akad. Umiejętn., Seria II, t. III (ogólnego zbioru t. 28) 1892, 300-453 (atsp.).
- LIUBAVSKI, M., *Litva i slaviane u ich uzaemaadnosinach u XI-XIII stolec'ci*. Zapiski addzelu humanitarnych navuk Belar. Akad. Navuk, kn. 8. Pracy klasy gistoryi, t. III, Minskas 1929, 1-20.
- LOWMIAŃSKI H., *Uwagi o genezie państwa litewskiego*, Przegląd Historyczny, 1961, 1 nr., 127-146.
- MAŁECZYŃSKI, K., *Sprawa chrztu i apostaziji Mendoga w swietle krytyki dokumentów*, Pamiętnik VI powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, I, Lvovas 1935, 559-561 (gera apžvalga).
- MAŁECZYŃSKI, K., *W sprawie autentyczności dokumentów Mendoga z lat 1253-1261*, Ateneum Wileńskie, XI, 1936, 1-56 (dvi synoptinės Mindaugo dokumentų tabelės).
- MATULAITIS, K., *Kronikininkų Mindaugas*. Pirmojo Lietuvos karaliaus Mindaugo 700 metų mirties sukaktį minint, *Tautos Praeitis II* t., 1 knyga, 1964, 19-31 (Tarp kaikiurių ginčitinų klausimų, jokių būdu neįrodomas autoriaus teigimas, kad «Ipatijaus kronikininkai ištisais puslapiais įglaudė į savo kroniką *Lietuvos Metraščių*» (26 psl.). Priešingai, pirmoji Lietuvos Metraščio redakcija net iš viso neminėjo Mindaugo, ir tik į *plačiąją* Lietuvos Metraščio redakciją tepateko iš Ipatijaus kronikos išrašyti tekstai apie Mindaugą. Teigimas, kad Daumantas buvo vedęs «Infliantų magistro dukterį» (28 psl.), autentiškų šaltinių neįrodomas. Ką tikro apie Mindaugo laikus galėjo žinoti 518 metų po Mindaugo mirties rašęs I. Stebelskis? Juk ir mus penki amžiai teskiria nuo Vytauto epochos, o vis ieškome *autentiškų to pat laiko versmų*).
- MYKOLAITIS, *Mindaugis, did. Lietuvos kunigaikštis ir karalius*, 1899 (J. Latkowskio medžiaga).
- OCHMAŃSKI, J., *Uwagi o litewskim państwie wczesnofeudalnym*, *Roczniki Historyczne*, rocznik XXVII, 1961, 143-160.
- OCHMAŃSKI, J., *Noms des terres lituaniennes au XIIIe siècle — Lituanie*,

- Nalszany et Dziawoltowa, Lingua Posnaniensis*, IX t., Poznanė 1963, 169-174.
- PAKARKLIS P., *Lietuvių kova prieš kalavijuočius*, Panevėžys 1945.
- PAKARKLIS, P., *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas 1948 (kryžiaus karus prieš prūsus ir lietuvius liečiančių bulių lietuviški vertimai 203-237).
- PASZKIEWICZ, H., *Z zagadnień ustrojowych Litwy przedchrześcijańskiej*, KH XLIV, zesz. 1, 1930, 301-312.
- PASZKIEWICZ, H., *Litwa przed Mendogiem*, Pamiętnik V powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, I, Lvovas 1930, 246-258; II, 76-80 (diskusijų nuomonės: J. Adamus, J. Jakubowski, St. Zajączkowski).
- PASZKIEWICZ, H., *Jagiellonowie a Moskwa*, I, Varšuva 1933.
- PASZKIEWICZ, H., *The Origin of Russia*, Londonas 1954.
- PAŠUTO, V. T., *Očerki po istorii Galicko-Volynskoj Rusi*, Maskva 1950.
- PAŠUTO, V. T., *O vozniknovenii Litovskogo gosudarstva*, Izvestija Akad. Nauk SSSR, serija istor. i filosof. 1952, IX, 1 nr., 29-49 (žiūr. Hellmanno kritiką: Jahrb. f. Gesch. Osteur. 1956).
- PAŠUTO, V. T., *Obrazovanie litovskogo gosudarstva*, Maskva 1959 (plati bibliogr.).
- PISANU, L., *L'attività politica d'Innocenzo IV e i Francescani (1243-1254)*, Annali dell'Istituto Superiore di Scienze e Lettere «S. Chiara» di Napoli, 1957, 7 nr. (gausi bibliogr.).
- PROCHASKA, A., *Dwie koronacye*, Przegląd Historyczny, I, 1905, 184-208, 372-393 (Mindaugo ir Danieliaus karūnacijų panašumas).
- PROCHASKA, A., *Dwa objaśnienia do dziejów Litwy* (O apostazyi Mendoga. O autentyczności darowizn Mendoga) KH, XX, 1906, 58-73.
- PROCHASKA, A., *Od Mendoga do Jagielly*, Litwa i Ruś, I, zesz. 1, 18-32; II, zesz. 2, 34-46, Vilnius 1912.
- PUZYNA, J., *W sprawie pierwszych walk litwinów z tatarami o Ruś w latach 1238-1243*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, IX, 1937, 345-400.
- RAULINAITIS, Z., *Durbės mūšis*, Brooklyn, N.Y., 1960 (atsp. iš 1960 m. Kario, 96 psl.).
- RHODE, G., *Die Ostgrenze Polens*, I, Köln-Graz 1955 (6 žemėl., 9 geneal. tabelės, gausi bibliogr.).
- SALYS, A., *Mindaugas* (vardas), LE XVIII, 1959, 493-495.
- SCHWARTZ, Ph., *Kurland im 13. Jahrhundert*, Leipcegas 1875.
- SEMBRITZKI, J., *Geschichte der Stadt Memel*, Klaipėda 1926.
- SKIRMUNT, K., *Mindog król Litwy*. (Nad Niemmen i nad Baltykiem, zesz. III) Varšuva 1909 (yra lietuov. vertimas).
- STAKAUSKAS, J., *Lietuva ir Vakary Europa XIII-me amž.*, Kaunas 1934 (iki šiol Mindaugo laikų tyrinėtojų per maža pastebėtas darbas).
- STEPONAITIS, A., *Ar rasta Voruta?*, Lietuvos Aidas, 1935, 212 nr.
- STEPONAITIS, A., *Iš Mindaugo santykių su totoriais ir Roma*, Židinys, 1936, 7 nr., 48-55.
- STEPONAITIS, A., *Mindaugas ir Vakariai. Vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma*, Kaunas 1937.
- SUŽIEDĖLIS, S., *Kautynės ties Šiauliais 1236 m.*, Athenaeum, VI, 1935, 13-53.
- SUŽIEDĖLIS, S., *Tautvilas*, LE XXX, 1964, 465-466.
- SUŽIEDĖLIS, S., *Treniota*, LE XXXI, 1964, 438-439.
- ŠAPOKA, Ad., *Čekų karaliaus Przemyslo II (Otokaro II) žygiai į Prūsias ir planas nukariauti sau Galindiją, Jotvingius ir Lietuvą*, atsp. iš *Praeities* III, Kaunas 1934.

- ŠAPOKA, Ad., *Lietuvos valstybės įsikūrimas ir Mindaugas*, Ateitis, 1951, 3 nr., 102-103, 110.
- ŠLEŽAS, P., *Klaipėdos miesto istorijos bruožai*, Mūsų Žinynas, XXVI, 1933, 187-191.
- ŠLEŽAS, P., *Mindaugas — Lietuvos karalius*, Mūsų Žinynas, XXVII, 1934, 340-358, 530-544.
- TAUBE, M., *Russische und litauische Fürsten an der Düna zur Zeit der deutschen Eroberung Livlands (12.-13. Jahrhundert)*, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Neue Folge, XI, Heft 3-4, Breslau 1935, 367-502.
- TOTORAITIS, J., *Die Litauer unter dem Könige Mindowe bis zum Jahre 1263*. Diss. Freiburg (Schweiz) 1905 (lietuv. santrauka: *Mindaugas, Lietuvos karalius*, Marijampolė 1932).
- TUMLER, M., *Der deutsche Orden*, Viena 1954 (plati bibliogr. Mindaugo santykiams su ordinu).
- VARAKAUSKAS, R., *Vokiečių feodalo agresija į rytinį Pabaltijį ir lietuvių kova su ja XIII a. 1-me ketvirtyje*, Vilniaus Pedagoginio Instituto Mokslo Darbai, III (istorija ir filologija), Vilnius 1957, 5-31.
- VARAKAUSKAS, R., *Lietuvių kova su vokiškaisiais agresoriais Mindaugo valdymo laikotarpiu (1236-1263)*, ten pat IV (visuomeniniai mokslai), Vilnius 1958, 111-143.
- VOLTERIS, E., *Kur reikėtų įieškoti Mindaugo sostinės?* Židinys, XXII, 11 nr., 1935, 413-416.
- VOL'TER, E., *Gorod Mendovga ili gde iskat' Letoviju 13 veka*, Izvestija Russkogo Jazyka i Slovesnosti Imper. Akad. Nauk 1909 god, Petrapilis 1910, 95-102.
- ZAJĄCZKOWSKI, St., *Studia nad dziejami Żmudzi wieku XIII*, Lvovas 1925.
- ŽEBRYS, J., *Kur buvo Mindaugo sostinė?*, Draugija, 1907.

ZENONAS IVINSKIS

Roma, 1963 m. kovo 23 d.

P.S. : 1963 metų kovo mėn. užbaigtame ir tada spaustuvėje iki vasaros sulaužytame darbe jau nebebuvo galima atsižvelgti į šiais metais išėjusius tyrinėjimus ir sukurtuvinius straipsnius Mindaugo 700 metų mirties proga. Dalį tų straipsnių dar pasisėkė įterpti į bibliografinį sąrašą.

Roma, 1964 m. spalio 19 d.

Z.I.

MINDAUGAS THE FIRST KING OF LITHUANIA AND HIS LEGACY

by

Prof. Dr. ZENONAS IVINSKIS

Summary

Mindaugas and Vytautas are two rulers of Lithuania about whom investigators of Lithuanian history have written by far the most. Four dissertations have been written by four Lithuanian priests (J. Totraitis, J. Stakauskas, A. Steponaitis, A. Juška) on King Mindaugas and his times. From the times of Mindaugas there has remained only two fundamental chronicles: the Annals of Ipatjeva and a Livonian chronicle (*Livländische Reimchronik*). Only at the end of the XVIth century does the name of Mindaugas appear in Lithuanian chronicles and even this is taken from the Annals of Ipatjeva.

Because of the lack of sources there remains at least six problems regarding the times of Mindaugas which have not been finally solved. H. Paszkiewicz has drawn attention that the Lithuanian State was established already before Mindaugas. Unclear remains Mindaugas's genealogy. There exist no facts to affirm that the father of Mindaugas was called Ringaudas. Unsolved remains the number of children that Mindaugas had. Much has been written regarding the seat of Mindaugas. However, whether Mindaugas established a seat at Kernavė or whether there even existed such a seat has not been proved. In Mindaugas's State, Naugardukas played an important role. It has not yet been settled whether the donation documents of Mindaugas from 1255-61 are true or falsified. A mystery surrounds the question whether Mindaugas fell away from Christianity. Finally still to be explained is Mindaugas's whole attitude to political activity.

The Annals of Ipatjeva and the versed chronicle reveal the manner in which Mindaugas during his domination over "Lithuania" (which in the beginning embraced an area between the Nemunas, Merkys and the Neris) joined together regions ruled by other dukes. Having acquired influence Mindaugas still enlarged his authority. By cunning, force and perfidy he removed, drove out or forced minor dukes to obey him. By 1240 he had become the sole ruler of Lithuania and of the Eastern part of Samogitia.

Rivals of Mindaugas, unwilling to obey him, united themselves in a coalition. Into this coalition entered a nephew of Mindaugas, Tautvilas (the son of Dausprungas), Daniel of Volynia, Vykintas, a duke of Samogitia (he took part in the battle of Šiauliai 1236. IX. 22. when the Livonian Knights were defeated), Jotvingians and the Livonian Order. Mindaugas, however, succeeded in breaking this coalition. Knowing

that his great rival Tautvilas had been baptized by the Archbishop of Riga, Mindaugas with great gifts addressed himself to the Magister of the Livonian Order, Andreas von Stirland, and "cum numerosa multitudine paganorum" received baptism. With the aid of this Magister, Mindaugas entered into relations with Rome. He became a *filius specialis sancte Romane ecclesie* and according to the Ceremonial (ordines) of the Middle Ages, Mindaugas was crowned King of Lithuania in 1253. Mindaugas's coronation and relations with the Pope were similar to those of Daniel of Volynia, who about the same time was crowned king by the Papal Legate Opizo. Rome hoped that both kings would be energetic fighters against the threat of the Tartars.

When Mindaugas donated half of the land of Samogitia (Raisėiniai, Betygala, Ariogala and Laukuva) to the Livonian Order and to Christian, the first Bishop of Lithuania, he maintained a ten-year peace (1251-1261) with the Knights. After this the Samogitians started intensive wars against the Order. On July 13, 1260 at Lake Durbe, very likely under the leadership of Treniota, the son of Vykintas, such a great victory was won that the oppressed Baltic nations rose up against the Knights. The success of the Prussian uprising, the collaboration of the Samogitians with the Kuršian and Žiemgalian uprisers made an impression on Mindaugas. Mindaugas confiding and believing that in Treniota that a Livonian uprising would redound to his authority, broke off his alliance with the Order. Mindaugas here made an unsuccessful move, for he quarrelled with Treniota over his influence on the Livonians.

Treniota having found another conspirator, Daumantas, wished to occupy Mindaugas's place in Lithuania and in 1263 killed Mindaugas.

In 1268 Pope Clement IV wrote to the Czech King Ottokar II referring to the King of Lithuania with the words "clare memorie Mindota". There are those who draw from this that Mindaugas did not fall away from Christianity. Sixty years later (1324) Pope John XXII wrote from Avignon that Mindaugas "apostatized and returned to his first error". The Ipatjeva Annals and the versed chronicle also speak about Mindaugas's falling away. If Mindaugas did fall away from Christianity his beaconlight of Christianity did not die out in Lithuania. After the death of Bishop Christian (1271), in Germany there still is recorded to 1291 a John *episcopus Lethoviensis*.

In the seven years following the death of Mindaugas (1263-1270), four dukes (Treniota, Tautvilas, Vaišvilas, Švarnas), who held the highest authority, or sought it, were killed one by one. Nevertheless, Mindaugas's united Lithuanian State overcame all these internal crises. Under Traidenis (1270-1282) Lithuania once again obtained her former importance. Changes in her State life were not made. The foundations of Mindaugas' State were not overturned. The Lithuanian people not only defended her lands against the attacks of the Order and kept her State, but also went far to the East in expansion. In this way she safeguarded many Eastern Slavic lands from the Tartars. Mindaugas was the first who successfully withheld the Tartars' desire for Lithuania.

KAI KURIE SPAUSDINTI Z. IVINSKIO DARBAI IŠ LIETUVOS XIII-XVI AMŽIŲ ISTORIJS

A. LIETUVIŲ KALBA

1. *Vytauto jaunystė ir jo veikimas iki 1392 m.* (Rinkinyje *Vytautas Didysis 1430-1930*, red. P. Šležas, Kaunas 1930, 1-49 psl.).
2. *Vytauto Didžiojo darbai Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje*, (Katalikų Veikimo Centro leidinys), Kaunas 1930, 28 psl.
3. *Vytautas Didysis istorinėje literatūroje ir jo perijodo bibliografija*, (*Athenaeum*, I t., 2 nr., 1930, 190-212 psl.; II t., 1 nr., 1931, 89-141 psl.).
4. *Lietuvos valstiečių luomo susiformavimas ir raida*, (*Athen.* IV t., 1933, 28-45 psl.).
5. *Krikščioniškosios Vakarų Europos santykiai su pagoniškąja Lietuva*, (*Athenaeum*, IV t., 1933, 135-144 psl.).
6. *Lietuvos vakarų sienos bei Klaipėdos klausimas Vytauto laikais*, (*Naujoji Romuva*, 1933, 120 ir 121 nr.).
7. *Lietuvių ir Prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI a. pusėje*, (*Židinys*, XVIII, 1933, 8-9 nr., 134-149 psl.).
8. *Lietuvos prekyba su Prūsais*, I t. *Iki XVI amžiaus pradžios*. Kaunas 1934 (V. D. Universiteto Teol.-Filos. fakulteto leidinys) 208 psl. ir 2 žemėlap.
9. *Jogaila Lietuvos istorijoje* (uniija, krikštas, Tannenbergas, asmens charakteristika), (*Naujoji Romuva*, 1934, 171-173 nr.).
10. *Senosios Lietuvos ūkis*, (*Vairas*, XI t., 1934, 7 nr., 287-301 psl.).
11. *Kovos bruožai dėl Žemaičių ir jų sienų*, (*Athenaeum*, V t., 1935, 54-117 psl.).
12. *Jogailos santykiai su Kęstučiu ir Vytautu iki 1392 m. ir Jogaila valstybininkas ir žmogus* (Rinkinys *Jogaila*, red. Ad. Šapoka, Kaunas 1935, 45-79 ir 311-328 psl.).
13. *Karalienės Barbaros Radvilaitės drama*, (*Naujoji Vaidilutė*, 1935, 8-9 nr., 312-321 psl.; 10 nr., 376-380 psl.).
14. *Lietuvos istorijos problemos*, (*Naujoji Romuva* 1935, 220-221 nr.).
15. *Saulės-Šiaulių kautynės 1236 m. ir jų reikšmė*, Kaunas 1936 (Kariuomenės Štabo Spaudos ir Švietimo skyriaus leidinys, atspaudas iš *Karo Archyvo*, VII t.) 50 psl.
16. *Senosios Lietuvos vaidmuo Europos istorijoje*, (*Židinys*, XXIII, 1936, 5-6 nr., 507-16 psl.).
17. *Eilitoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas*, (*Židinys*, XXIV, 1936, 10 nr., 289-302 psl.).
18. *Pilenai ir Margis prieš 600 metų*, (*Kardas*, 1936, 23 nr.).
19. *Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių auklėjimas*. Keletas bruožų didž. Lietuvos kunigaikščių jaunystei pažinti, (*Lietuvos Mokykla*, 1937, 6-7 nr., 405-429 psl.).
20. *Pabaltijo istorijos problemos*, (*Židinys*, XXVI, 1937, 10 nr., 257-268 psl.).
21. *Po kryžiaus ženklų*, Lietuvos krikšto 550 metų sukakčiai atminti, (*Tiesos Kelias*, 1937, 7-8 nr., atsp. 16 psl.).

22. *Senovės lietuvių kultūros problemos*, (Naujoji Romuva, 1937, 4-6 nr.).
23. *Steponas Batoras ir Lietuva*, (Kardas, 1937, 4 nr.).
24. *Durbės kautynės 1260 m. ir jų politinis vaidmuo*. Žemaičių karai su vo-
kiečiais 1256-1270 m. laikotarpyje, Kaunas 1938 (Kariuomenės Štabo
Spaudos ir Švietimo Skyriaus leidinys, atspaudas iš *Karo Archyvo*, VII
ir IX t.) 114 psl.
25. *Senovės lietuvių religijos bibliografija*, Kaunas 1938 (atspaudas iš žurnalo
Soter, 1935-1937) 160 psl.
26. *Krikščionybės kelias Lietuvon*, (*Tiesos Kelias*, 1938, 5 nr., 273-312 psl.
Tas pats rinkinyje *Krikščionybė Lietuvoje*, Šv. Kazimiero Draugijos lei-
dinys, 9-47 psl.).
27. *Vytauto karūnacija ir jos reikšmė lietuvių tautai*, (*Mūsų Žinynas*, 1938,
9 nr., 323-340 psl.).
28. *Medžių kultas lietuvių religijoje*, (*Soter*, XV, 1938, 2 nr., 140-176 psl.;
XVI 1939, 113-144 psl.).
29. *Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ekonominė politika savo dvaruose iki XVI
amž. pusės*, (*Lietuvos Praeitis*, I t., 1940, 1 šas., 5-28 psl.).
30. *Trakų salos pilis*. Jos praeitis ir dabartinė būklė, Kaunas 1941 (drauge
su inž. J. Borovskiu. Atspaudas iš Vytauto Didžiojo Kultūros Muziejaus
Metraščio I t., red. Povilas Karazija) 125 psl. ir XXV psl. iliustr.
31. *Senasis lietuvių tikėjimas*, (*Kūryba*, 1944, 3 nr., 171-178 psl.).
32. *Rugėjo 7-jį ir Vytautas*. Vytautas Didysis ir jo vaidmuo lietuvių tautai,
(*Aidai*, 1946, 11 nr., 179-181 ir 184-185 psl. Munchenas).
33. *Lietuvių tautos istorijos periodizacijos metmens*, (*Tremtinių Mokykla*, Weil-
heim-Teck, red. Anat. Kairys, 1946, 3-4 nr., 55-65 psl.).
34. *Lietuvių tautos valstybinės sąmonės reikšmingieji etapai*, (*Aidai*, Munchenas-
Augsburgas, red. K. Bradūnas, 1947, 1 nr., 10-13 psl.; 2 nr., 75-80 psl.).
35. *Lietuvių kultūros problemos ir jos tarpniai*, (*Aidai*, Schwäbisch Gmünd,
red. J. Grinius ir Paulius Jurkus, 1949, 22 nr., 17-23 psl.; 23 nr., 58-
64 psl.).
37. *Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje*, (*Aidai*, 1951, 3
nr., 110-120 psl.; 4 nr., 163-170 psl.; 5 nr., 207-216 psl.; 6 nr., 254-
263 psl.; 7 nr., 317-324 psl.).
38. *Lietuvos Bažnyčios keliu*. Karaliaus Mindaugo krikšto 700 metų ir Lie-
tuvos bažnytinės provincijos 25 metų sukaktims paminėti, (Lietuviškas
ir angliškas tekstas. A. L. R. K. Kunigu Vienybės leidinys) Brooklynas,
N. Y., 1951, 30 psl.
39. *Lietuvių kalba viešajame Lietuvos XVI-XVII a. gyvenime*. Žiupsnelis me-
džiagos iš Romos archyvų. (*Aidai*, 1953, 8 nr., 360-368; 9 nr., 408-
417 psl.).
40. *Mindaugas ir jo karūna*, (*Aidai*, 1954, 1 nr., 1-8 psl.; 2 nr., 55-59 psl.).
41. *Lietuvių tautos žygių šaltiniai*. Karaliaučiaus archyvo svarba Lietuvos
praeičiai (*Aidai*, 1954, 297-302 psl.).
43. *Šventas Kazimieras, 1458-1484*, New Yorkas, N. Y., 1955, 222 ir 72 psl.
iliustr.
44. *Bažnytinis giedojimas Lietuvoje XVI-XVII amž.* (Muzikos Žinios 1954,
4 nr., 100-109 p.; 1955, 2 nr., 59-62 psl., 4 nr., 116-162 p.; 1956,
2 nr., 35-37 p.).
45. *Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva*, (*Aidai*, 1955, 9 nr., 377-381 psl.
(Žemaičių religinė padėtis vysk. Jurgio Petkūno-Petkevičiaus laikais);
1956, 4 nr., 265-269 psl. (Žemaičių religinė padėtis prieš vyskupą Mer-
kelį Giedraitį); 10 nr., 460-462 psl. (Protestantizmo krizė Lietuvoje).
46. *Šv. Kazimiero žygis Vengrijon*. Pastangos Kazimieraitį pasodinti vengrų
karaliumi, (*Aidai*, 1958, 3 nr., 108-117 psl.).

47. *Marijos garbinimas Lietuvoje* (Knygoje: Maceina, A., *Didžioji Padėjija*, Putnam, Conn. 1958, 187-232 psl.).
48. *Lietuvos valstybės galybės kūrėjas Didysis Gediminas (1316-1341)*, (*Aidai*, 1959, 9 nr., 376-383 psl.; 10 nr., 422-427 psl.).
49. *Didysis lietuvių tautos laimėjimas prie Durbės 1260 m.* 700 metų nuo Durbės kautynių (1260-1960) ir jų politinis vaidmuo, (*Aidai*, 1960, 6 nr., 233-240 psl.).
50. *Žemaičių klausimas ir Žalgirio kautynės*, (*Aidai*, 1960, 7 nr., 278-281 psl.; 8 nr., 323-328 psl.).
51. *Lietuvos valstybingumo išplitimas slavų erdvėje*. Gediminaičių šešių dešimtmečių pastangos iki 1408, (*Tautos Prasitis*, 1962, I t., 4 knyga, 501-520 psl.).
52. *Lietuvos valdovai ir kiti kunigaikščiai* (Jogaila, Kazimieras, šv. Kazimieras, Lengvenis, Mindaugas ir kiti) ir įvairūs straipsniai iš Lietuvos istorijos, jos istoriografijos ir t. t. *Lietuvių Enciklopedija*, II-XXX t., Bostonas, Mass., J. A. V. 1954-1963.

B. KITOMIS KALBOMIS

53. *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*. Von den ältesten Zeiten bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts. Beiträge zur sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung des Bauernstandes im Mittelalter (Historische Studien, hgg. von Dr. Emil Ebering, Heft 236) Berlynas 1933, 264 psl.
54. *Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert* (Conventus Primus Historic. Balticorum Rigae 16-20.VIII.1937, Ryga 1938, 276-285 psl.)
55. *Mindaugas und die Žemaiten*. Das politische Verhältnis des ersten Litauer-königs zu seinen Westgebieten-Žemaiten, (Opetatud Eesti Seltsi Toimetustet, XXX, (Liber saecularis) 1938, 2.Teil, 930-958 psl.).
56. *Die osteuropäischen insbesondere die litauischen Handelsverhältnisse im 16.Jh. und ihre Auswirkung auf den gesamteuropäischen Handel*, (VIIIe Congrès International des Sciences Historiques, Zürichas 1938, Communications présentées, 569-570 psl.; Actes du Congrès 371, 389-390 psl.).
57. *A Contribution to the history of the conversion of Lithuania* (Baltic and Scandinavian Countries V, 1939, 1 nr., 11-21 psl.).
58. *Lithuania's role in European History* (Rink. Living in Freedom, a sketch of independent Lithuania's achievements. Published by Lithuanian Information Service, Augsburg 1949, 8-12 psl.).
59. *Lituania. Storia civile e religiosa: religione antica, il cristianesimo*, (*Enciclopedia Cattolica* VII t., 1951, 1427-1432 psl.).
60. *Mindaugas, primo re cristiano di Lituania*, (*L'Osservatore Romano*, 1951 Novembre 18, 268 nr.).
61. *Die Druckerei der Jesuiten in Vilnius und die ersten litauischen Bücher*, (*Commentationes Balticae*, I t., Bonna 1954, 27-67 psl.).
62. *Kirchengesang in Litauen im XVI-XVIII. Jahrhundert*, (*Commentationes Balticae*, I t., 1954, 69-106 psl.).
63. *Mindaugas und seine Krone*, (*Zeitschrift für Ostforschung*, III t., 1954, Heft 3, 360-386 psl.).
64. *King Mindaugas of Lithuania*. The creation of the Lithuania State in the 13th Century (*East and West*, 1955, 4 nr., 51-56 psl.).
65. *Die Rolle der Jesuiten im Dienste der Gegenreformation in Litauen*, (Riasunti delle Comunicazioni del X Congresso Internazionale di scienze storiche, Roma 4-11 Settembre 1955, VII t., Florencija 1955, 276-280 psl.: Atti del X Congresso Internazionale, Roma 1957, 474-478 psl.).